

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ

ALMANA- CHAS

2020–2021 m.

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ
ALMANA-
CHAS
—
2020–2021 *m.*

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2021

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto Studentų mokslinė draugija (VU TSPMI SMD) džiaugiasi galėdama pristatyti 2020–2021 m. geriausių rašto darbų almanachą. Kartu su instituto bendruomene bei *Corp! RePublica* nariais prikėlėme seną draugijos tradiciją surinkti geriausių įvairių TSPMI dėstomų dalykų rašto darbus ir juos publikuoti. Rašto darbai atrinkti padedant akademikams, dėsiams studijų dalykus, ir aktyviems SMD ir *Corp! RePublica* nariams. Almanacho tikslas – viešinti kokybiškiausius, kūrybingiausius rašto darbus, parengtus per akademinius metus. Neabejojame, kad dėmesio verti rašto darbai per almanachą pasieks platesnes skaitytojų gretas.

Almanachui rašto darbų rekomendacijas pateikę dėstytojai:

Prof. dr. <i>Natalija Arlauskaitė</i>	Doc. dr. <i>Nerija Putinaitė</i>
Prof. dr. <i>Dovilė Jakniūnaitė</i>	Doc. dr. <i>Margarita Šešelgytė</i>
Prof. dr. <i>Alyudas Jokubaitis</i>	Doc. dr. <i>Deividas Šlekys</i>
Prof. dr. <i>Ainė Ramonaitė</i>	Doc. dr. <i>Inga Vinogradnaitė</i>
Doc. dr. <i>Justinas Dementavičius</i>	Dr. <i>Valentinas Beržiūnas</i>
Doc. dr. <i>Liutauras Gudžinskas</i>	Dr. <i>Ieva Giedraitytė</i>
Doc. dr. <i>Algimantas Jankauskas</i>	Dr. <i>Ieva Petronytė-Urbonavičienė</i>
Doc. dr. <i>Vytautas Kuokštis</i>	

Almanachą rengę VU TSPMI bendruomenės nariai:

Doc. dr. <i>Inga Vinogradnaitė</i>	<i>Roberta Stonkutė</i>
<i>Ignas Bernotas</i>	<i>Austėja Šataitė</i>
<i>Rasa Bortkevičiūtė</i>	<i>Nikita Ščiupakov</i>
<i>Saulius Jonikas</i>	<i>Ieva Venskutonytė</i>
<i>Aida Klimkevičiūtė</i>	<i>Paulius Vijeikis</i>
<i>Marijonas Mikaitis</i>	<i>Elžbieta Žutautaitė</i>
<i>Benas Putrimas</i>	<i>Justina Žutautaitė</i>
<i>Ula Gabrielė Serapinaitė</i>	

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISSN 1822-5195

© Vilniaus universitetas, 2021

TURINYS

Greta Latvėnaitė. Kodėl neskaidrūs rinkimai Kazachstano Respublikoje nesukelia masinio visuomenės pasipriešinimo? / 5

Melita Vilkevičiūtė. Ar „Responsibility to Protect“ doktrina turėjo įtakos tarptautinės bendruomenės reakcijai į genocidą? / 21

Rūta Pučaitė. Eurorealisto mąstymai: Romualdo Ozolo politinio mintijimo pėdsakais / 32

Gabija Daunoravičiūtė, Julija Jarutytė, Rugilė Katinaitė, Kotryna Martinkutė, Emilija Packevičiūtė. Kokios priežastys lems Trečiąjį pasaulinį karą? / 47

Gintė Sprogytė. Ar ES supanašėjimas su naująja viduramžiška imperija užtikrintų europinio projekto tvarumą ateityje? / 71

Dominykas Datkūnas. Agonistinis pliuralizmas – anticentristinės politinės kultūros bruožas / 84

Vilius Mickūnas. Galios santykiai „Didžiajame šeimos gynimo marše 2021“ / 97

Orestas Apulskis, Ignas Bernotas, Gertrūda Brukaitė, Austėja Grabauskaitė. Islamistinių grupuočių įsitvirtinimo sąlygos musulmoniškose šalyse / 109

Kodėl neskaidrūs rinkimai Kazachstano Respublikoje nesukelia masinio visuomenės pasipriešinimo?

Greta Latvėnaitė

ĮVADAS

Nuo 1990 m. Kazachstaną valdęs prezidentas Nursultanas Nazarbajevas 2019 m. birželio 9 d. per suklastotus rinkimus perleido prezidento postą savo išrinktam įpėdiniui Kassymui-Jomartui Tokayevui, surinkusiam 71 proc. rinkėjų balsų. Šie rinkimai išprovokavo taikius protestus, tačiau jie neišaugo į masinį pasipriešinimą naujai išrinktam prezidentui – buvo numalšinti naudojant areštus ir smurtą¹. Kitaip rinkimai baigėsi Baltarusijoje: 2020 m. gegužės 24 d. Minske prasidėjo ir iki dabar tęsiasi taikūs masiniai protestai prieš nelegaliai rinkimus laimėjusį Alexanderą Lukashenko, prezidento poste esantį nuo 1994 m.

Pagal Konstituciją Kazachstanas – prezidentinė respublika nuo 1995 m. Tuo metu prasidėjo era, apibūdinama kaip „pirmiau ekonomika, o vėliau politika“². Dėmesys buvo sutelktas į ekono-

1 Freedom House, *FREEDOM IN THE WORLD 2020: A Leaderless Struggle for Democracy* (Washington, 2020), žiūrėta 2020 m. lapkričio 30 d., <https://freedom-house.org/report/freedom-world/2020/leaderless-struggle-democracy>.

2 Colin Knox, „Kazakhstan: modernizing government in the context of political inertia“, *International Review of Administrative Sciences* 74(3) (2008): 483–484.

miką ir tik nedidelė jo dalis teko politikai. Demokratijos buvo mažai³.

Tarptautinės nevyriausybinių organizacijos „Freedom House“ teigimu, Kazachstanas yra nelaisva, autoritarinė valstybė. Organizacijos paskelbtais 2019 m. duomenimis, demokratija Kazachstane siekia tik 5,36 proc.⁴ (plg. Baltarusijos procentinis demokratijos vertinimas – 6,55 proc.⁵). Abi minėtos valstybės yra buvusios Sovietų Sąjungos narės, beveik visą nepriklausomybės laikotarpį valdytos (arba vis dar valdomos) to paties prezidento, palaikančios artimus ryšius su Rusija, turinčios panašų demokratijos rodiklį ir panašiu metu (skirtumas – 11 mėn.) patyrusios nelegalius prezidento rinkimus. Tačiau kodėl Kazachstano visuomenė nepasuko tuo pačiu keliu kaip baltarusiai? Ko reikia Kazachstano tautai, kad ji siektų šalies demokratizacijos? Tai svarbi plačiai nenagrinėta problema.

Yra šaltinių, kurie apžvelgia bendruosius protestus Kazachstane. Nurodoma, kad šie protestai neperauga į masinius, nes valdžia juos malšina tinkamomis priemonėmis⁶. Paaiškinimas taikytinas ir protestams, susijusiems su nelegaliais rinkimais.

Šio darbo tikslas – parodyti, kad neskaidrūs rinkimai Kazachstane nesukelia masinio visuomenės pasipriešinimo ne tik dėl valdžios naudojamų priemonių jam sustabdyti, bet ir dėl kitų priežasčių. Tos priežastys yra trys: pilietinės bendruomenės trūkumas, silpna opozicija ir istoriškai įgyto socialinio konteksto poveikis.

3 Ibid., 484.

4 Freedom House, *NATIONS IN TRANSIT 2020 – Kazakhstan Country Report* (Washington, 2020), žiūrėta 2020 m. lapkričio 30 d., <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/nations-transit/2020>.

5 Freedom House, *NATIONS IN TRANSIT 2020 – Belarus Country Report* (Washington, 2020), žiūrėta 2020 m. lapkričio 30 d., <https://freedomhouse.org/country/belarus/nations-transit/2020>.

6 Gulnar Nassimova, Gulzhan Abdigalieva ir Zhuldyz Bassygariyeva, „Features of social and political protests in Kazakhstan“, (pranešimas konferencijoje „3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts“, Albena, 2016 m. gegužės 10 d.).

Pirma priežastis – pilietinės bendruomenės trūkumas – darbe nagrinėjama remiantis Roberto Putnamo taikomais indikatoriais: asociacijų veikimo aktyvumu ir laikraščių skaitomumu (išplėsimė tai iki žiniasklaidos laisvės ir pasiekiamumo). Deja, kitais dviem indikatoriais, susijusiais su piliečių aktyvumu referendumuose ir preferenciniu balsavimu, naudotis negalėsime, nes rinkimai Kazachstane visais laikais buvo klastojami⁷. Nagrinėjant minėtas priežastis taip pat bus remiamasi Pasaulio vertybių tyrimo (angl. *World Values Survey*) duomenimis.

1. PILIETINĖS BENDRUOMENĖS TRŪKUMAS

Masinis visuomenės pasipriešinimas gali būti vykdomas per streikus, protestus, boikotus ar peticijas. Tai nekonvencinės politinio dalyvavimo formos⁸.

Danielio Q. Gilliono teigimu, protestų neįmanoma numatyti tyrimais ar apklausomis. Protestai susiformuoja, kai visuomenė nori išreikšti savo poziciją jai tuo metu aktualių klausimų ir perduoti šią poziciją valdantiesiems⁹.

Dauguma protestų tyrinėtojų teigia, kad pagrindinis veiksnys, reikalingas masinei visuomenės mobilizacijai, yra visuomenės grupių gebėjimas išskirti vienijančias idėjas, vertybes ir jas išlaikyti¹⁰.

7 Esther Somfalvy, *Parliamentary Representation in Central Asia: MPs Between Representing Their Voters and Serving an Authoritarian Regime* (New York: Routledge, 2021), 11.

8 Ainė Ramonaitė, „Politinis dalyvavimas. Interesų grupės, partijos, socialiniai judėjimai“, (12 savaitės Politikos mokslo pagrindų paskaita, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2020).

9 Daniel Q. Gillion, „Protest and Congressional Behavior: Assessing Racial and Ethnic Minority Protests in the District“, *The Journal of Politics* 4 (2012), žiūrėta 2020 m. gruodžio 6 d., <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1017/S0022381612000539>.

10 William A. Gamson, *Social Movements and Culture*, 3 ed. (Minneapolis: The University of Minnesota Press, 2004), 163.

Be šio faktoriaus streikai negalimi. Tačiau bendros idėjos ir vertybės, skatinančios masiškai sukilti, susiformuoja tik pilietinėje bendruomenėje. R. Putnamas pilietinę bendruomenę suvokia kaip pilietinio angažuotumo ir socialinio solidarumo derinį¹¹.

Šioje darbo dalyje nagrinėsime Kazachstano pilietinės bendruomenės susiformavimo lygmenį. Daroma prielaida, kad jis nėra aukštas (įtakos galėjo turėti istoriškai susiformavęs socialinis kontekstas (plačiau žr. 3 dalį)). Nustatytas gana mažas gyventojų dalyvavimas organizacijose ir domėjimasis naujienomis galėtų būti indikatorius, jog prielaida teisinga – pilietinė bendruomenė yra silpna. Taip pat apžvelgsime Kazachstano politikoje ir visuomenėje pasireiškiančius pilietinį bendruomeniškumą mažinančius veiksnius: religiją ir klientelizmą. Jei paaiškėtų, kad pilietinė bendruomenė Kazachstane yra žemo lygmens, šią prielaidą galima būtų laikyti viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl neskaidrūs rinkimai Kazachstane nesukelia masinio visuomenės pasipriešinimo.

1.1. Asociacijų aktyvumas

Aktyvus piliečių dalyvavimas asociacijose yra vienas iš svarbiausių pilietinę bendruomenę skatinančių veiksnių¹². Dalyvavimas asociacijose didina socialinį kapitalą, kuris kelia pasitikėjimą žmonėmis ir lengvina spontanišką bendradarbiavimą¹³. Tai stiprina nekonvencinio dalyvavimo politikoje tikimybę.

Šiame darbe aktyvus piliečių dalyvavimas asociacijose traktuojamas kaip pozityvus veiksny, reikiamu momentu skatinantis masinį visuomenės pasipriešinimą neskaidriems rinkimams.

Socialinis kapitalas nenaudojamas mažėja. Jei taip nutinka, auga žmonių tarpusavio nepasitikėjimas. Pasaulio vertybių tyrimo

11 Robert Putnam, *Kad demokratija veiktų. Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje* (Vilnius: Margi raštai, 2001), 120–121.

12 Ibid., 122–125.

13 Ibid., 219–222.

duomenimis, 2011 m. Kazachstane atliekant apklausą, 38 proc. iš 1 500 apklaustųjų nurodė, kad dauguma žmonių galima pasitikėti¹⁴. 2018 m. duomenimis, šiam teiginiui pritarė tik 23 proc. iš 1 276 apklaustųjų¹⁵. Silpnėjantis pasitikėjimas rodo, kad mažėja socialinis kapitalas, kartu sunkėja spontaniško bendradarbiavimo galimybė.

Nieko stebėtina, kad Kazachstanas nepasižymi ir organizacijų gausa. Bendrasis piliečių dalyvavimas organizacijose yra labai mažas. Palyginus 2011 m. ir 2018 m. Pasaulio vertybių tyrimo duomenis, šalyje matyti potencialaus piliečių dalyvavimo organizacijose augimas ir realaus dalyvavimo mažėjimas. Kaip pavyzdį galima minėti labdaringas organizacijas: 2011 m. 1 500 respondentų potencialus dalyvavimas šiose organizacijose siekė 3 proc., o realiai dalyvavo 2 proc.¹⁶; 2018 m. tyrime dalyvavo 1 276 respondantai – 7 proc. iš jų buvo potencialiai dalyvaujantys ir tik 1 proc. realiai dalyvavo labdaringose organizacijose¹⁷. Sunku įvertinti šių duomenų tikrąją reikšmę, nes lyginami tik dvejų metų apklausos rezultatai (į ankstesnius Pasaulio vertybių tyrimus Kazachstanas nebuvo įtrauktas). Aišku tik viena, kad dalyvavimas organizacijose yra labai menkas. Pagrindinės priežastys: 1) etninių mažumų organizacijoms taikomi ribojimai¹⁸ ir 2) organizacijų neveiksmingumas bei

14 Ronald Inglehart et al., *World Values Survey: Round Six – Country-Pooled Datafile Version* (Madrid, Spain & Vienna, Austria, 2014), žiūrėta 2020 m. gruodžio 6 d., <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>.

15 Christian Haerpfer et al., *World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile* (Madrid, Spain & Vienna, Austria, 2020), žiūrėta 2020 m. gruodžio 6 d., <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>.

16 Inglehart, *World Values Survey*.

17 Haerpfer, *World Values Survey*.

18 Graham Smith et al., *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); Bhanva Dave, *Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power* (London-New York: Routledge, 2007); Mariya Omelicheva, „Islam in Kazakhstan: A survey of contemporary trends and sources of securitization“, *Central Asian Survey* 30(2) (2011): 243–256; Peyrouse, „Nationhood and the Minority“, 481–501 (cit. iš

būtinybė reikšti ištikimybę valdžios institucijoms. Pavyzdys – šie valstybės veiksmai: valstybinė įstaiga Kazachstano tautos asamblėja (angl. *Assembly of People of Kazakhstan*) kontroliuoja etninių mažumų organizacijų veiklą, o nevyriausybines organizacijas yra remiamos valdžios¹⁹. T. G. Nezhina ir A. R. Ibrayeva mažą dalyvavimo organizacijose procentą aiškina taip: istorinė patirtis skatina žmones išlaikyti stiprius šeiminius ryšius, o naujai susikūrusios nevyriausybines organizacijas jiems atrodo ne tokios patikimos kaip šeima²⁰. Giminytės ryšiai ugdo visuomenės normas, tačiau kartu mažina jos vienybę.

Taigi nedidelis organizacijų skaičius ir vis didėjantis nepasitikėjimas visuomene mažina spontaniško bendradarbiavimo galimybę. Žmonės nėra linkę bendradarbiauti dėl bendro tikslo. Tikimasi, kad valdžia priims geriausius sprendimus. Jei kyla problemų, jas siekiama išspręsti šeimoje. Pilietinės bendruomenės trūkumas mažina žmonių įsitraukimą į šalies valdymą. Mažai tikėtina, kad visuomenė bus pakankamai pilietiška susiburti į masinį pasipriešinimą nelegaliems rinkimams.

1.2. Žiniasklaidos prieinamumas ir laisvė

R. Putnamas pabrėžė, kad, palyginti su laikraščių neskaitančiais žmonėmis, skaitantieji laikraščius daugiau domisi esama šalies situacija, yra labiau įsitraukę į politinį šalies gyvenimą ir yra „geriau

Timur Alexandrov, „Ethno-cultural associations in Kazakhstan: The Soviet footprint and resources for civil society“, *Cambridge Journal of Eurasian Studies* 2 (2018), žiūrėta 2020 m. gruodžio 10 d., https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/286500/Alexandrov_ethnocultural%20associations.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

19 Alexandrov, „*Ethno-cultural associations*“.

20 Tamara G. Nezhina ir Aigerim R. Ibrayeva, „Explaining the Role of Culture and Traditions in Functioning of Civil Society Organizations in Kazakhstan“, (pranešimas konferencijoje „Leading in Building Civil Society: Obligations & Privileges“, Philadelphia, 2008 m. lapkričio 20–22 d.).

pasiruošę dalyvauti pilietinėse diskusijose²¹. Galima teigti, kad Kazachstane žiniasklaida svarbi tautinei tapatybei formuoti. Ši įtaka dažnai vertinama dvejopai (labiau – neigiamai). Kaip teigia Dinara Tussupova, žiniasklaida pristato itin neigiamą nuomonę apie kitas tautas – atsiranda susiskaidymas į „mes“ (Kazachstano piliečiai) ir „jie“ (kitos tautybės žmonės), skatinamas nacionalistinis ir kartais net šovinistinis mąstymas, nėra viešos diskusijos (vietoj jos pateikiamos konkrečios nuostatos, kuriomis neabejodami tiki daugelis Kazachstano gyventojų)²². Piliečiai negali tarpusavyje laisvai dalytis atviromis nuomonėmis apie politiką ir šia tema diskutuoti.

2019 m. liepos mėn., pasibaigus naujojo prezidento rinkimams ir protestams prieš šiuos rinkimus, Kazachstano mobiliojo ryšio tinklai nurodė savo klientams privalomai įsidedgti programėles, kurios, kaip teigė valdžios atstovai, turėjo apsaugoti nuo telefoninių sukčių. Iš tiesų šios programėlės suteikė valdžiai prieigą prie skambučių bei informacijos, kuria dalijosi kazachstaniečiai²³. Vėliau programėlė buvo uždrausta. Tai akivaizdus pavyzdys, kad valdžia riboja žodžio laisvę. Negalima ir spaudos laisvė. 2018 m. teisės aktais nustatyta, kad spauda turi būti „peržiūrima“ (tiksliau – cenzūruojama) prieš suteikiant leidimą ją platinti²⁴. 2014 m. Azamato Junisbai atlikto tyrimo duomenimis, šalyje svarbiausiu naujienų šaltiniu yra laikoma televizija, antrą ir trečią vietas užima laikraščiai ir radijas – jais tuo metu porą kartų per savaitę naudojosi 35 proc. respondentų. Pasitikėjimas žiniasklaida šalyje gana didelis. Vis dėlto, A. Junisbai teigimu, žiniasklaida siejama su politinėmis

21 Putnam, *Kad demokratija veiktų*, 126–127.

22 Dinara Tussupova, „Mass Media and Ethnic Relations in Kazakhstan“, *Problems of Post-Communism* 57 (2010), žiūrėta 2020 m. gruodžio 9 d., <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.2753/PPC1075-8216570603?needAccess=true>.

23 Freedom House, *NATIONS IN TRANSIT 2020 – Kazakhstan Country Report* (Washington, 2020), žiūrėta 2020 m. gruodžio 9 d., <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/nations-transit/2020>.

24 Ibid.

partijomis, o asmenys, „stovintys už žiniasklaidos“, nėra išaiškinti, todėl tikrasis žiniasklaidos patikimumas neatsispindi žmonių pasitikėjime ja²⁵. Rezultatai labai nesikeitė – Pasaulio vertybių tyrimo 2018 m. duomenimis, bent kartą per savaitę skaitantys laikraščius nurodė 34,9 proc. iš 1 276 apklaustųjų. Vis tik 32 proc. respondentų teigė laikraščių niekada neskaitantys²⁶. Palyginus šiuos duomenis ir atsižvelgus į R. Putnamo atlikto tyrimo rezultatus, matyti, kad asmenų, laikraščiuose sekančių šalies naujienas, skaičius nėra didelis. Vis dėlto, A. Junisbai manymu, šis skaičius nuteikia gana viltingai²⁷.

Šiandien piliečiams pateikiamą informaciją galima vadinti tar naujančia valdžios siekiamis. Informacija skaido visuomenę, skatina priešpriešą tarp skirtingų etninių grupių ir taip nukreipia dėmesį nuo netinkamų valdžios veiksmų bei, kaip rodo istorinė patirtis, autoritarinėms valstybėms įprastu būdu suteikia visuomenei kitą objektą, kurį galima kaltinti dėl visų šalies problemų. Taigi palyginti nedidelis domėjimasis žiniasklaida ar kitomis informacijos priemonėmis nedaro teigiamos įtakos pilietinės bendruomenės formavimuisi. Galima išvelgti net neigiamą poveikį: visuomenė skaidosi, yra mažai informuota apie tikrąją šalies situaciją. Žiniasklaida negali veikti kaip vienijanti jėga esant masiniam pasipriešinimui.

1.3. Klientelizmas

Kliento ir patrono santykiai Kazachstane pasireiškia tarp paprastų piliečių ir klanų (angl. *clans*). Istoriskai susiformavusios trys klanų grupės: Ulu Zhuzas (liet. *Didysis šimtas*), Orta Zhuzas (liet. *Vidu-*

25 Azamat Junisbai, „Mass Media in Post-Soviet Kyrgyzstan and Kazakhstan: the View from Below“, *National Council for Eurasian and East European Research* (2014).

26 Haerperfer, *World Values Survey*.

27 Junisbai, „Mass Media in Post-Soviet“.

rinis šimtas) ir Kichi Zhuzas (liet. *Mažasis šimtas*)²⁸. Žmogus, siekiantis geros karjeros, norintis užsiimti tam tikru verslu ar vykdyti kitą veiklą, pirmiausia turi gauti vietovę kontroliuojančio klanų leidimą²⁹. Klanai iš dalies valdo politiką. Kuo klanams naudingi kliento ir patrono santykiai? Taip išlaikoma klanų galia Kazachstano visuomenėje ir politikoje³⁰.

Be klanų, minėtinas ir valdančiojo prezidento bei jo partijos santykis su visuomene. Valdantieji sprendžia piliečių problemas ne dėl siekio gauti rinkėjų balsus. Piliečiai, į kurių problemas įsiklausoma, dažniausiai susiję su valdančiąja „Nur Otan“ partija. Jie arba yra šios partijos nariai, arba kuo nors nusipelnę asmenys. Valdantieji „padeda saviems“. Taigi, jei Kazachstane norima pasiekti daugiau arba būti išgirstam, reikia priklausyti valdančiai partijai. Partijos „Nur Otan“ duomenimis, šiais metais partijos narių skaičius išaugo iki 900 tūkst.³¹. Suprantama, šiuos duomenis reikia vertinti kritiškai, tačiau jei tai tiesa, partijai „Nur Otan“ šiandien priklauso 5 proc. kazachstaniečių.

R. Putnamo teigimu, klientelizmas daro neigiamą įtaką visuomenei – ji linksta nepasitikėti, formuojami hierarchiniai pavaldumo ryšiai, skatinama korupcija. Pasaulio vertybių tyrimo duomenimis, 2018 m. atliekant apklausą net 73 proc. iš tūkstančio respondentų nurodė, kad pasitikėti žmonėmis negalima³². Nepasitikėjimas griaua bendruomeniškus ryšius – nelieka prasmės burtis į bendruomenes, jei žinoma, kad naudos atneš tik palankumas aukštesnei valdžiai.

28 Rico Isaacs, *Party System Formation in Kazakhstan – Between Formal and Informal Politics* (New York: Routledge, 2011), 5.

29 Ibid., 5–6.

30 Edward Schatz, *Modern Clan Politics – The Power of “Blood” in Kazakhstan and Beyond* (Washington: University of Washington Press, 2004), 111.

31 Любовь Артымович, *Количество членов партии «Нур Отан» неуклонно растет* (Астана, 2020), žiūrėta 2020 m. gruodžio 6 d., https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31217845#pos=2;-78.

32 Haerpfer, *World Values Survey*.

Hierarchiniai ryšiai mažina atskaitingumą ir galimybę pašalinti ar teisiškai bausti valdančiąją jėgą³³. Tai verčia ieškoti atsakymo, kodėl visuomenė nesukyla dėl neskaidrių rinkimų. Kaip jau minėta, klientelizmas orientuoja į mažesnę pilietinės bendruomenės lygmenį, todėl didėja nepasitikėjimas, mažėja siekis burtis į bendruomenes. Žmonės, bijodami prarasti klanų palankumą, neprotestuoja prieš esamą valdžią ir neskaidrius rinkimus.

1.4. Religija

Šiandien tikintieji Kazachstane yra įgiję daugiau teisių negu turėjo sovietmečiu: leidžiamas religinis mokymas (privačiose mokyklose)³⁴, misionierių veikla, laisvos religinės apeigos. Susikūrė daug netradicinių religinių bendruomenių, tokių kaip Sientologijos ar Suvienijimo bažnyčios. Valdžia religines bendruomenes remia finansiškai³⁵.

2018 m. duomenimis, iš 1 276 apklaustųjų religingais save laikė 82 proc. Kazachstano gyventojų³⁶. Vis dėlto, R. Putnamo teigimu, įsitraukimas į religiją atitolina visuomenę nuo politikos. Individualiu lygmeniu religija ir pilietinis angažuotumas tarpusavyje nesuderinami, nes religingiems žmonėms labiau rūpi dvasinis, o ne politinis gyvenimas³⁷. Taigi valdžios veikla, skatinanti religinių organizacijų plėtrą ir religinių pastatų renovaciją, yra gana pragmatinė. R. Podoprigroros teigimu, Bažnyčia Kazachstane niekada ne-

33 Putnam, *Kad demokratija veiktų*, 134–142.

34 Fadiyah Mukhsen, *Religious Education System in Japan* (Sakarya, 2020), žiūrėta 2020 m. lapkričio 30 d., https://www.researchgate.net/profile/Fadiyah_Mukhsen/publication/344785458_Religious_Education_System_in_Japan/links/5f9037ec92851c14bcd8801e/Religious-Education-System-in-Japan.pdf.

35 Roman Podoprigora, „Religion in Kazakhstan: A general view“, *Brigham Young University Law Review* 1999(2) (1999), 582.

36 Haerperfer, *World Values Survey*.

37 Putnam, *Kad demokratija veiktų*, 144.

atliko politinio vaidmens³⁸, o valstybės administracijos pareigūnai yra legaliai priėmę įstatymą, kuriuo gali uždrausti steigti religinę organizaciją³⁹.

Taigi galima teigti, kad religija yra naudingas valdžiai įrankis, atitolinantis visuomenę nuo politikos ir taip stabdantis pilietinės bendruomenės formavimąsi. Iš religingų žmonių tikimasi mažesnio įsitraukimo į pilietines veiklas ir bendrijas – protesto atveju liekama nuošalyje.

Apibendrinant šią dalį, galima konstatuoti, kad Kazachstane mažai žmonių dalyvauja asociacijų veikloje, o tai skatina socialinio kapitalo mažėjimą, vedantį į augantį nepasitikėjimą žmonėmis. Žiniasklaida yra neskaidri, valdoma partijų ir klanų. Žmonės ja domisi, tačiau tai neturi jokios teigiamos įtakos, nes informacija dažnai yra klaidinanti. Religija ir klientelizmas atitraukia žmones nuo politikos ir dalyvavimo organizacijose. Galima teigti, kad pilietinė bendruomenė Kazachstane tikrai yra silpna.

2. SILPNA OPOZICIJA IR JOS ĮTAKA PROTESTAMS

Protestai, susiję su suklustotais rinkimais, dažniausiai inicijuojami ir palaikomi politinių partijų ar asmenų, kurie pralaimėjo rinkimus. Vakarų valstybėse – tai opozicijoje likusios partijos ar asmenys. Minėtina, kad Baltarusijos opozicinė partija – Baltarusijos liaudies frontas – yra viena iš taikius protestus palaikančių jėgų. Taigi galima tikėtis, kad ir Kazachstane, įvykus neskaidriems rinkimams, opozicija turėtų būti organizacinė jėga, vienijanti visuomenę prieš neteisėtą valdžią.

Devynios iš dešimties Kazachstane veikiančių partijų yra opozicinės. Vis dėlto jos neatitinka standartų, taikomų opozicijai Va-

38 Podoprigora, „*Religion in Kazakhstan*“, 581.

39 Ibid., 587.

karų valstybėse⁴⁰. Politikos moksle opozicine laikoma partija, pralaimėjusi rinkimus arba nepatekusi į koaliciją, tačiau dalyvaujanti įstatymų leidžiamosios valdžios ir prieštaraujanti valdančiajai daugumai. Kaip jau minėta, Kazachstane opozicija suprantama kitaip. L. Karmazina nurodo tris pagrindinius skirtumus: 1) opozicija suvokiama kaip jėga, stovinti prieš valdžią (nesvarbu, ar opozicinė partija dalyvauja vykdomosios valdžios, ar ne), 2) nė viena opozicinė partija neturi savo frakcijos parlamente, 3) opozicinėms partijoms vadovauja pareigūnai, ėję aukštas pareigas ir palankūs valdančiajai partijai, todėl žmonės nepasitiki opozicija⁴¹. Žmonių nepasitikėjimas auga ir dėl vis svyruojančios opozicinės partijos politinės ideologijos tarp kairės ir dešinės. Be to, opozicija patiria daug vidinių nesutarimų, neturi konkrečios strategijos ir idėjų, galinčių pritraukti visuomenės paramą (idėjos gana populistinės), o aktyvūs opozicijos lyderiai bei valdžios kritikai priverstinai patraukiami iš politinės veiklos. Kazachstane galioja nerašytas susitarimas su valdančiaisiais, kad opozicija negali kritikuoti prezidento institucijos⁴². Rusijos politologas A. Kurtovas įsitikinęs, kad opoziciją geriausiai apibūdina žodis „apsimestinė“⁴³.

Taigi ar galima iš tokios politinės jėgos tikėtis konkrečių veiksmų neskaidrių rinkimų metu? Galima teigti, kad tikrai ne. Istorija rodo, jog opozicija yra neveiksni. Nelegalių rinkimų per pastaruosius trisdešimt metų buvo daug, tačiau opozicija nesiėmė jokių priemonių, siekdama šiuos rinkimus sustabdyti. Galima manyti, kad ir per būsimus rinkimus opozicija nebus telkianti jėga, inicijuojanti masinius protestus.

40 Lydia Karmazina, „Opposition in Kazakhstan: nagging problems“, *Central Asia and the Caucasus* 4–5 (2009), žiūrėta 2020 m. gruodžio 6 d., https://www.ca-c.org/online/2009/journal_eng/cac-04-05/14.shtml#snoska1.

41 Ibid.

42 Isaacs, *Party System Formation*, 85.

43 A. A. Kurtov, *Kazakhstan: Kontrevolutsiia parlamenta, ili Kratkaia istoriia izg-naniia oppozitsii* (Maskva, 2007), <http://www.ferghana.ru/article.php?id=5>.

3. ISTORIŠKAI ĮGYTO SOCIALINIO KONTEKSTO POVEIKIS

R. Putnamo teigimu, istorija daro didelę įtaką pilietinei bendruomenei susiformuoti⁴⁴. Nagrinėjant šaltinius, aptariant išdėstytas priežastis, pastebėta, kad dauguma tyrėjų pažymi istoriškai įgyto socialinio konteksto poveikį dabartinei Kazachstano situacijai⁴⁵.

T. G. Nezhina ir A. R. Ibrayeva nurodo, kad 1600–1900 m. ikisovietiniame Kazachstane vyravo klajoklių kultūra. Žmonėms nebuvo žinoma tautinė tapatybė, tačiau visuomenei buvo būdingas aukštas kolektyvizmas. Žmonės tapatino save su gyvenimo būdu ar religija. 1731–1920 m. Kazachstanas priklausė Rusijos imperijai, o 1921–1991 m. – Sovietų Sąjungai. Rusijos imperijos laikotarpiu dėl rusiškų tradicijų ir hierarchijos pavaldumo ryšių sustiprėjo Kazachstano elito įtaka (tai galima sieti su dabartiniu klientelizmu)⁴⁶. Sovietmečiu klientelizmą sustiprino „blato“ atsiradimas – paslaugas galima buvo gauti naudojantis pažintimis⁴⁷. 1930 m. iš Kazachstano atimta autonomija. Įsitvirtino komunistų ideologija ir viena partija (minėtina, kad kazachstaniečiams ir šiandien nekelia nuostabos, jog politikoje dominuoja viena partija „Nur Otan“⁴⁸). Priklausyti vienoms organizacijoms tampa privaloma, o kitų organizacijų veikla draudžiama. Darytina prielaida, kad šiuo laikotarpiu pradeda formuotis nepasitikėjimas asociacijomis⁴⁹. Kazachstane apsigyvena daug skirtingų tautybių žmonių. Skirtingos kalbos ir kultūros suskaido visuomenę, išauga baimė ir nepasitikėjimas⁵⁰. Valstybinės kalbos statusą įgyja

44 Putnam, *Kad demokratija veiktų*, 236–237.

45 Azamatas Junisbai, Edwardas Schatzas, Lydia Karmazina, Rico Isaacsas, Tamara G. Nezhina ir Aigerim R. Ibrayeva, Timuras Alexandrovas.

46 Nezhina ir Ibrayeva, „*Explaining the Role of Culture*“, 4–5.

47 Schatz, *Modern Clan Politics*, 61–68.

48 Karmazina, „*Opposition in Kazakhstan*“.

49 Nezhina ir Ibrayeva, „*Explaining the Role of Culture*“, 5.

50 Alexandrov, „*Ethno-cultural associations*“.

rusų kalba. Ši kalba ir šiandien šalyje yra svarbi. Esant tokiai aplinkai, pilietinis bendruomeniškumas negalėjo formuotis.

R. Putnamo teigimu, „susidūrę su naujomis problemomis, reikalaujančiomis kolektyvinio sprendimo, žmonės ieško sprendimų praecityje. [...] mažiau pilietiškuose regionuose geriausiu atveju randa vertikalaus nuolankumo pavyzdžių“⁵¹. Tai, galima manyti, rastų ir kazachstaniečiai. Minėtina, kad vienas svarbiausių sukilimų, vykusių Kazachstane sovietiniu laikotarpiu, t. y. 1986 m. gruodį Almatos mieste kilęs spontaniškas kazachų protestas prieš Maskvos sprendimą pakeisti ilgametį šalies Komunistų partijos Centro komiteto pirmąjį sekretorių D. Kunaevą, baigėsi nesėkmingai – kazachai nesulaukė pagalbos iš kitų šalyje gyvenančių tautų, elito palankumas Maskvai taip pat turėjo daug neigiamos įtakos⁵². Iš sovietmečio perimtas ir vertikalus politinių santykių konstravimas: sovietmečiu problemų sprendimo buvo laukiama iš valdžios – nebuvo pilietinės iniciatyvos, nebuvo galima kvestionuoti valdžios veiksmų. S. A. Almondo ir S. Verbos teigimu, visuomenėms, neseniai pasitraukusioms iš autoritarinio režimo, sunku suvokti, jog dalyvavimas politikoje apskritai yra galimas⁵³.

Kazachstano istorijoje gana sunku rasti stipraus pasipriešinimo valdžiai pavyzdžių. Iškilus tam tikrų politinių problemų, Kazachstane žmonės linkę laukti sprendimų iš valdančiųjų, o ne imtis iniciatyvos ir burtis į visuomenės grupes, galinčias ieškoti būdų šioms problemoms spręsti. Iš sovietmečio perimtas ir klientelizmas, taip pat stiprus nepasitikėjimas žmonėmis. Visa tai, kaip jau minėta pirmoje dalyje, turėjo daug įtakos pilietiniam bendruomeniškumui.

51 Putnam, *Kad demokratija veiktų*, 229.

52 Bhavna Dave, *Kazakhstan – Ethnicity, Language and Power* (Oxon: Routledge, 2007), 3.

53 Gabriel Abraham Almond ir Sidney Verba, *The Civic Culture – Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (Princeton: Princeton University Press, 1963), 119.

IŠVADOS

Šio darbo tikslas – išsiaiškinti, kodėl neskaidrūs rinkimai Kazachstane nesukelia masinio visuomenės pasipriešinimo. Tikslu siekta apžvelgiant Kazachstano pilietinės bendruomenės susiformavimą, vertinant opoziciją ir istoriškai įgytą socialinį kontekstą. Apibendrinant galima teigti, kad šios išskirtos priežastys pasitvirtino – visa tai galėjo turėti įtakos visuomenei nesiburti į masinius protestus, esant nelegaliems rinkimams. D. Q. Gilliono manymu, neįmanoma numatyti protestų susiformavimo⁵⁴, tačiau galima manyti, kad masinis visuomenės pasipriešinimas Kazachstane mažai tikėtinas ir panašių įvykių kaip Baltarusijoje sulauksime negreit. Tikėtina, kad „Nur Otan“ partija toliau klastos rinkimus ir išlaikys valdžią savo rankose. Ši prielaida darytina atsižvelgus į itin silpną šalies pilietinę bendruomenę. Visuomenė yra susiskaidžiusi, opozicija silpna, o istorinis šalies kontekstas taip pat neturi teigiamo poveikio. XVI–XIX a. prasidėjęs tautinio identiteto formavimasis buvo sustabdytas Rusijos imperijos ir Sovietų Sąjungos. Pilietinei bendruomenei susiformuoti reikia laiko, o turėtų trisdešimt nepriklausomybės metų nepakako. Žmonės nelinkę nei domėtis esama šalies situacija (jei ir domisi, iš žiniasklaidos, kurios didesnė dalis reguliuojama valdančiosios partijos ar klanų, gauna nepatikimą informaciją), nei burtis į asociacijas, kurios taip pat priklausomos nuo valdžios. Tai neformuoja pasitikėjimo žmonėmis (jo ypač reikia, kai iškyla problemų, kurias visuomenė turėtų spręsti drauge), orientuoja į žemą socialinį kapitalą. Žemą socialinį kapitalą sąlygoja istoriškai įgytas socialinis kontekstas. Iš praeities perimti vertikalūs priklausomybės ryšiai skatina nuolankumą valdžiai ir nekvestionuoti jos veiksmų.

54 Gillion, „*Protest and Congressional Behavior*“.

Daromos išvados patvirtina, kokia svarbi tvirta opozicija ir pilietinė bendruomenė. Tikėtina, kad, skirtingai negu Kazachstane, kitose autoritarinio režimo valdomose šalyse, įkvėptose baltarusių tautos ir turinčiose tvirtą opoziciją bei stiprią pilietinę bendruomenę, ateityje galima masinių sukilimų banga.

Ar „Responsibility to Protect“ doktrina turėjo įtakos tarptautinės bendruomenės reakcijai į genocidą?

Melita Vilkevičiūtė

ĮVADAS

Po žmoniją Antrojo pasaulinio karo metu sukrėtusio Holokausto Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja išleido Genocido konvenciją, kurioje paskelbtas tarptautinės bendruomenės pažadas „Niekada daugiau“¹. Nepaisant to, 1994 m. Ruandoje nužudyta 800 000 hutų etninės mažumos atstovų², 1995 m. Bosnijos karo metu nužudyta apie 100 000 bosnių, įskaitant 8 000 Srebrenicoje masiškai sušaudytų musulmonų vyrų ir berniukų³. Žiaurūs genocidai neaplenkė ir Kambodžos, Kinijos, Pakistano⁴.

Šiandien žinoma, kad didelių neramumų akivaizdoje tarptautinė bendruomenė turi galimybę vykdyti humanitarinę intervenciją,

- 1 Samantha Power, „Never Again. The World’s Most Unfulfilled Promise“, *Frontline* (2015), žiūrėta 2020 m. lapkričio 26 d., <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/karadzic/genocide/neveragain.html>.
- 2 History.com (ed.), „Rwandan Genocide“, *History* (2019), žiūrėta 2020 m. lapkričio 26 d., <https://www.history.com/topics/africa/rwandan-genocide>.
- 3 „Srebrenica: How the West failed this safe haven“, *Newsnight archives* (2009), <https://www.youtube.com/watch?v=tzBgmUpILg>.
- 4 Max Roser ir Mohamed Nagdy, „Genocides“, *Our World in Data* (2013), žiūrėta 2020 m. lapkričio 26 d., <https://ourworldindata.org/genocides>.

tačiau ji vykdoma ne visada. Humanitarinės intervencijos taikymo selektyvumas aiškinamas nevienodai. Pavyzdžiui, realistai humanitarinę intervenciją linkę traktuoti kaip instrumentą intervenciją vykdančios valstybės nacionaliniams ar ekonominiams interesams įgyvendinti⁵. 2013 m. atliktas tyrimas (kontroliavęs humanitarinės intervencijos selektyvumą indikuojančius kintamuosius, tokius kaip geografinė distancija tarp JAV ir valstybės, kurioje JAV vykdo intervenciją, tos valstybės turimi naftos ištekliai ir priklausymas aljansams) įrodė, kad JAV valdžia nelinkusi naudotis humanitarine intervencija „kaip fasadu <...> ekspansijai arba nacionaliniams ir ekonominiams interesams pateisinti“⁶. Liberalai, palaikantys būtinybę besąlygiškai ginti individų teises, negalėtų pateisinti atvejų, kai tarptautinė bendruomenė, susidūrusi su didžiuliais žmogaus teisių pažeidimais, nestojo šių teisių ginti.

Siekiant kiek galima objektyviau išsiaiškinti, ar skelbiamos naujos rezoliucijos žmonijai nuo genocido ginti turi realios įtakos taikant humanitarinę intervenciją, šiame darbe remiamasi angliškąja mokykla, laikytina vidurio keliu tarp liberalizmo ir realizmo.

Vienas svarbiausių atskaitos taškų šiame darbe – 2005 m. pasaulio dar kartą ištartas „Niekada daugiau“, kai, pasimokiusi iš savo klaidų Ruandoje ir Srebrenicoje, Jungtinių Tautų Organizacija (JTO) išleido „Atsakomybės saugoti“ (angl. *Responsibility to Protect*, toliau – R2P) doktriną, įpareigojančią kiekvieną šalį (jei ši negeba, visą tarptautinę bendruomenę) „saugoti pažeidžiamas populiacijos dalis nuo genocido, karo nusikaltimų, etninio valymo ir nusikaltimų žmogiškumui“⁷. Akademiniėje bendruomenėje priimta

5 Michael Wesley, „Toward a Realist Ethics of Intervention“, *Ethics & International Affairs* 19(2) (2006): 55–72.

6 Seung-Whan Choi, „What determines US humanitarian intervention?“, *Conflict Management and Peace Science* 30(2) (2013): 121–139.

7 Cedric Ryngaert ir Nico Schrijver, „Lessons Learned from the Srebrenica Massacre: From UN Peacekeeping Reform to Legal Responsibility“, *Netherlands International Law Review* 62 (2015): 219–227.

manyi, kad būtent šis įvykis žymi solidarizavimąsi su bendruomenėmis, kenčiančiomis nuo genocido. Nepaisant to, mokslininkai, orientuodamiesi į konkretų humanitarinės (ne)intervencijos aiškinimą, iki šiol nėra pakankamai plačiai išnagrinėję, ar R2P išties pakeitė tarptautinės bendruomenės požiūrį ir veiksmus genocido akivaizdoje. Šią spragą siekiama užpildyti darbe nagrinėjant du genocidus: įvykusį Bosnijoje prieš priimant R2P ir vykdytą Mianmारे, jau priėmus R2P.

Minėtina, kad *genocido* sąvoka vartojama nevienodai. Šiame darbe *genocidas* traktuojamas ne teisine, o socialine prasme, t. y. kaip „masinis žudymas“⁸. Teisinio šios sąvokos vartojimo problemiškas dėl ribotos darbo apimties nebus paliestas, tačiau tai gali būti įdomus ateities tyrimų aspektas.

1. ANGLIŠKOJI MOKYKLA. PLIURALISTŲ IR SOLIDARISTŲ DEBATAI

Stojusi į vidurio kelią tarp liberalizmo ir realizmo, angliškoji mokykla iškėlė tarptautinės visuomenės idėją, reiškiančią, kad valstybės tarptautiniame gyvenime vadovaujasi bendromis taisyklėmis ir idealais, kartu siekia tų pačių tikslų⁹. Kyla klausimas, ar tarptautinė visuomenė, siejanti skirtingų kultūrų šalis, gali vienodai suvokti moralės principus?¹⁰. Išsiskiria dvi pozicijos: pliuralistai

8 Larissa van den Herik, „The schism between the legal and the social concept of genocide in light of the responsibility to protect“, *The criminal law of genocide: international, comparative and contextual aspects* (2012): 75–95.

9 Lina Marcinkutė, „Angliškoji tarptautinių santykių mokykla, kaip metodologinis instrumentas, analizuojant valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių priešinimą tarptautiniuose santykiuose“, *Politikos mokslų almanachas* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008), 7–22.

10 Molly Cochran, „The Ethics of The English School“, *The Oxford Handbook of International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 286–297.

teigia, kad „moraliniai ir politiniai principai yra sukurti tam tikruose specifiskai kultūrinuose kontekstuose, todėl negali būti universalūs“¹¹; solidaristai mano, kad tarptautinę moralę sukurti ne tik galima, bet ir būtina¹². Keliamas klausimas svarbus kalbant apie valstybių suverenitetą. Kurioje nors valstybėje prasidėjus neramumams (šiam darbe minėtinas genocidas), solidaristai ragina įsikišti į kitos valstybės vidaus reikalus, net jeigu tai pažeidžia valstybės suverenumą, nes žmogaus teisės yra aukščiau negu valstybės gerovė¹³. Pliuralistų teigimu, žmogaus teisės įtvirtinamos tik per nepajudinamą valstybės suverenumą, todėl tarptautinės tvarkos sutrikdymas, kišantis į kitos valstybės vidaus reikalus, gali atnešti daugiau žalos negu naudos¹⁴.

Analizuojant angliškosios mokyklos teoriją, galima pastebėti, kad ši mokykla akcentuoja šalių skirtingumą, jo gerbimą ir tarptautinės tvarkos palaikymo būtinumą, taigi savaime linksta į pliuralistinę pusę. Vis dėlto, kaip buvo minėta įvade, po 2005 m. tapo įprasta manyti, kad R2P doktrina dominuojantį pliuralizmo požiūrį paslinko solidarizmo link¹⁵. Tikimasi, kad toliau darbe pateiktas Bosnijoje ir Mianmare vykdytų genocidų palyginimas atskleis, kaip plačiai pliuralistinis ar solidaristinis požiūris dėl intervencijos į kitų šalių reikalus vyrauja praktikoje ir kiek šis požiūris pasikeitė priėmus R2P.

11 Marcinkutė, „Angliškoji tarptautinių santykių mokykla“, 11.

12 Ibid.

13 John Williams, „Pluralism, Solidarism and the Emergence of World Society in English School Theory“, *International Relations* 19(1) (2005): 19–38.

14 Ibid.

15 Tim Dunne, „The English School and Humanitarian Intervention“, *E-International Relations* (2016).

2. BOSNIJOS KARAS IR JO PAMOKOS

Paskutiniame XX a. dešimtmetyje prasidėję neramumai Balkanuose sukretė pasaulį dar viena genocidinių veiksmų banga ir parodė, kad po Holokausto ištartas „Niekada daugiau“ praktikoje skiriasi nuo teorijos. Šioje darbo dalyje glaustai aptariama, ką Bosnijos karas leido suprasti apie (ne)būtinybę saugoti pažeidžiamas pasaulio grupes nuo genocido, kad būtų galima įvertinti, ar pasaulis išmoko Bosnijos pamokas. Minėtina, kad paskelbti R2P labiausiai paskatino Ruandos genocidas ir Srebrenicos žudynės Bosnijos karo metu. Pastarasis karas pasirinktas analizuoti dėl esminio panašumo į analizuosimą rohindžų atvejį, t. y. dėl šio karo metu vykdyto genocido (iš esmės) religiniu pagrindu.

2.1. Humanitarinė intervencija – gelbėtoja, stebėtoja ar kiršintoja?

1991 m. birželį nuo Jugoslavijos atsiskyrė Kroatija ir Slovėnija. Gerai apsiginklavusioje Slovėnijoje, kurioje gyveno nedaug serbų tautybės žmonių, atsiskyrimas nepareikalavo daug aukų, tačiau Kroatijoje, kurioje serbai sudarė 13 proc. gyventojų, sulaukta Jugoslavijos armijos pasipriešinimo, nusinešusio tūkstančius kroatų gyvybių¹⁶. Bosnijoje serbai sudarė net 31 proc. populiacijos. Buvo aišku, kad Bosnijos mėginimas atsiskirti nuo Jugoslavijos taip pat sulauks (tikėtina, dar didesnio negu buvusieji) Jugoslavijos kariuomenės pasipriešinimo, tačiau kova dėl atsiskyrimo vis tiek buvo pradėta¹⁷.

Bosnijoje dominuojančią musulmonų religinę grupę motyvuvo sukilti galimybė tapti dauguma nepriklausomoje šalyje, užuot buvus mažuma krikščionių ortodoksų serbų dominuojamoje Ju-

16 Alan J. Kuperman, „The Moral Hazard of Humanitarian Intervention: Lessons from the Balkans“, *International Studies Quarterly* 52 (2008): 49–80.

17 Ibid., 57.

goslavijoje. Be to, bosniai musulmonai buvo įsitikinę, kad JTO, kuri paskelbė linkusi pripažinti Bosnijos nepriklausomybę, įvykdys humanitarinę intervenciją vos pamačiusi, kad prasideda kruvinas susidorojimas¹⁸. Minėtas reiškinys žinomas kaip „moralinė rizika“ – priešasčių vengti rizikos menkumas, kai rizikuojantieji tiki, kad bus apsaugoti¹⁹. Taigi musulmonų „apsidraudimas“ buvo užtikrintumas, kad Europa ir JTO neignoruos prasidėjusio kraujo praliejimo. Deja, jei problema nebuvo ignoruojama, tai tik teoriškai. 1993 m. JTO Saugumo Taryba, reaguodama į prasidėjusį musulmonų genocidą Bosnijoje, dabartinės Bosnijos ir Hercegovinos teritorijos rytuose esančią Srebrenicą paskelbė viena iš „saugiuųjų zonų“²⁰. 1995 m. musulmonų saugumą turėję užtikrinti žydraisiais šalmais pasipuošę JTO kariai akimis nulydėjo 8 000 musulmonų vyrų ir berniukų, vedamų sušaudyti. Tai visas pasaulis prisimena kaip Srebrenicos žudynes²¹. Teoriškai tarptautinė bendruomenė elgėsi kaip solidaristai, bet praktikoje liko pliuralistė.

Alanas J. Kupermanas šį reiškinį aiškina ne bandydamas pateisinti JTO veiksmus, bet pliuralistiškai traktuodamas humanitarinę intervenciją genocido akivaizdoje. Tyrėjo manymu, humanitarinė intervencija pradeda „užburtą ratą“: genocidinių veiksmų akivaizdoje ši intervencija leidžia kiekvienai (potencialiai) genocidą patiriančiai grupei pasaulyje tikėti, jog ji bus apginta tarptautinės bendruomenės; tai didina drąsą represijoms priešintis, o pasipriešinimas lemia dar žiauresnius genocidinius veiksmus²². Bandyti užkirsti kelią genocidiniams veiksams, tyrėjo nuomone, galima

18 Ibid., 61.

19 *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/moral-hazard>.

20 Sam Wollaston, „Busy doing nothing“, *The Guardian* (2005), žiūrėta 2020 m. gruodžio 3 d., <https://www.theguardian.com/media/2005/jul/12/tvandradio.comment>.

21 Ibid.

22 Kuperman, „*The Moral Hazard*“, 72.

nebent diplomatinėmis priemonėmis, pavyzdžiui, „auksiniais parašiutais“ (nutraukti genocidą agresoriams pasiūlius pinigų, prieglobstį, diplomatinę imunitetą)²³.

Tai, kad JTO, turėdama galimybę, nesugebėjo užkirsti kelio Bosnijoje vykdytam musulmonų genocidui, indikuoja pliuralistinę tarptautinės arenos savivoką. Musulmonų genocidas ir Srebrenicos žudynės imtos grįsti ir pliuralistiniu požiūriu.

2.2. Antrasis „Niekada daugiau“ dublis

Išleidus R2P, buvo reikalingi instituciniai pokyčiai doktrinai įgyvendinti. Iš pirmo žvilgsnio šie pokyčiai leidžia daryti prielaidą, kad požiūris į humanitarinę intervenciją, kai kažkur pasaulyje vykdomas genocidas, tikrai pasislinko į pliuralistinę pusę.

Pirmiausia, siekiant ateityje išvengti ne tik genocido, bet ir neatskaitomumo už aktyvų (Bosnijos atveju – serbų milicija) arba pasyvų (Bosnijos atveju – JTO kariai) jo vykdymą, sukurtos faktų tikrinimo ir tyrimų komisijos genocido klausimais²⁴. Antra, Tarptautinis kriminalinis teismas, praėjus trejiems metams po Srebrenicos žudynių, priėmė naują statutą, kuriame įtvirtino savo pareigą įgyvendinti teisingumą genocidą vykdančioms grupėms²⁵. Trečia ir šio darbo atžvilgiu, veikiausiai, svarbiausia reforma – JTO pripažinimas, jog ji neatliko savo pareigos genocido Bosnijoje metu ir privalo reformuotis, kad ateityje neveiksmingumo būtų išvengta²⁶. Taigi R2P įteisino leidimą suteikti Saugumo Tarybai mandatus karinei jėgai panaudoti šalyje, kurios daliai gyventojų kyla grėsmė²⁷. Kitoje darbo dalyje bus gilinamasi į šių institucinių pokyčių prak-

23 Ibid., 73.

24 Ryngaert ir Schrijver, „Lessons Learned from the Srebrenica“, 221.

25 Ibid.

26 Ibid.

27 Ibid, 222.

tinį taikymą vykstant rohindžų genocidui. Galima teigti, kad jeigu instituciniai pokyčiai bus taikytini ne tik teoriškai, bet ir praktiškai, tai indikuos tarptautinės bendruomenės požiūrio į humanitarinę intervenciją, siekiant sustabdyti genocidą, kryptį solidarizmo link.

3. MIANMARAS. NOBELIO TAIKOS PREMIJA IR JTO KAIP „REMINGTON SPAUSDINIMO MAŠINĖLĖ IPHONE'Ų PASAULYJE“

XX a. 8 deš. budistų dominuojamame Mianmare iš musulmoniškos etninės mažumos – rohindžų – buvo atimta teisė į Mianmaro pilietybę²⁸. Kaip ir musulmonai Bosnijoje, rohindžai Mianmare tapo nepageidaujami kaip „kitokie“, šalyje turintys savitų interesų. Netrukus Mianmare prasidėjo etninis valymas, lydima masinių žudynių²⁹. 2017 m. pasiektas pikas – įvyko didžiausios Mianmaro ginkluotųjų pajėgų grupės atakos prieš rohindžus. Per pirmąją atakų mėnesį nužudyta beveik 7 000 rohindžų, o į Bangladešą pabėgo beveik 700 000³⁰. Mianmaro kariai, vėliau prisipažinsiantys vykdę masinius rohindžų žudymus, sakys, kad jiems buvo įsakyta „žudyti viską, ką mato ir girdi, nesvarbu, vaikai tai ar suaugę“³¹.

28 „Timeline: A visual history of the Rohingya refugee crisis“, *Doctors without borders* (2020), žiūrėta 2020 m. gruodžio 5 d., <https://www.doctorswithoutborders.org/what-we-do/news-stories/news/timeline-visual-history-rohingya-refugee-crisis>.

29 Eleanor Albert ir Lindsay Maizland, „The Rohingya Crisis“, *Council on Foreign Relations* (2020), žiūrėta 2020 m. gruodžio 5 d., <https://www.cfr.org/backgrounder/rohingya-crisis>.

30 Ibid.

31 Hannah Beech, Saw Nang ir Marlise Simons, „Kill All You See“: In a First, Myanmar Soldiers Tell of Rohingya Slaughter“, *The New York Times* (2020), žiūrėta 2020 m. gruodžio 5 d., <https://www.nytimes.com/2020/09/08/world/asia/myanmar-rohingya-genocide.html>.

Ar veikia po Srebrenicos žudynių įkurtos faktų tikrinimo ir tyrimo komisijos genocido klausimais, siekiančios atskaitingumo už genocidą? Ir taip, ir ne. JTO faktų tikrinimo komisija 2018 m. pateikė ataskaitą, kad Mianmaras turi „genocidinių intencijų“ prieš rohindžus³². Tarptautinėje bendruomenėje, kuri apskritai bijo ištarti žodį „genocidas“ ir yra pratusi dangstyti „etninio valymo“ ar „žmogaus teisių pažeidimų“ terminais, šis pareiškimas reiškia daug. Be to, reikia atkreipti dėmesį, kad, siekdama atskaitingumo, JTO susidūrė su Aung San Suu Kyi, Mianmaro *de facto* lydere, 1991 m. gavusia Nobelio taikos premiją už demokratiją, atnešą į tuo metu karinių jėgų valdomą Mianmarą³³. Būdama autoritetinga kaip demokratiškos vertybių nešėja, Aung San Suu Kyi, nors ir kaltinama nedariusi nieko, kad sustabdytų rohindžų kančias, sulaukia tarptautinės bendruomenės nuolaidžiavimo, nes skelbia, jog genocidas jos valdomoje šalyje nevykdomas, o „rohindžai ginami geriausiu įmanomu būdu“³⁴.

Kaip į rohindžų genocidą reaguoja Tarptautinis kriminalinis teismas? Romos statutas, įpareigojantis vykdyti teisingumą genocido akivaizdoje, priimtas 1997 m., tačiau TKT tyrimą dėl genocido Mianmare (vykusio dešimtmečius, prieš pasiekiant epogėjų 2017 m.) pradėjo tik 2019 m.³⁵. Delsimas remiamas tuo, kad Mianmaras nėra ratifikavęs Romos statuto, todėl genocido nusikaltimo šalyje TKT tirti negali³⁶. Minėtina, kad 2010 m. Romos statutą ratifikavo Bangladešas³⁷. Tai, kad ši valstybė, tiesiogiai susijusi su ge-

32 Albert ir Maizland, „*The Rohingya Crisis*“.

33 „Aung San Suu Kyi: Myanmar democracy icon who fell from grace“, *BBC* (2020), žiūrėta 2020 m. gruodžio 5 d., <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11685977>.

34 Albert ir Maizland, „*The Rohingya Crisis*“.

35 „ICC judges authorise opening of an investigation into the situation in Bangladesh/Myanmar“, *International Criminal Court* (2019), žiūrėta 2020 m. gruodžio 5 d., <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1495>.

36 Ibid.

37 Ibid.

nocidu ir jo pasekmėmis, yra ratifikavusi Romos statutą, TKT leido pradėti tyrimą. Vis dėlto tyrimas pradėtas vėlai, o kol teigiama, kad „tyrimas užtruks tiek, kiek būtina visiems reikiamiems įrodymams surinkti“³⁸, daugybė rohindžų neturi gyvenamosios vietos, yra diskriminuojami, persekiojami ir žudomi.

JTO Saugumo Taryba, kuri, kaip minėta, gali legitimiai naudoti jėgą genocidui sustabdyti, iki šiol dėl genocido Mianmare nėra priėmusi nė vienos rezoliucijos. Veikiausiai baiminamasi Kinijos, turinčios glaudžių ryšių su Mianmaru, veto³⁹. Pasirinktas tylios diplomatijos ir vengimo kalbėti apie rohindžus kelias. Vienas buvęs JTO pareigūnas yra pasakęs, kad „JTO susiduria su grėsme tapti *Remington* rašymo mašinėle iPhone'ų pasaulyje“⁴⁰, leisdamas suprasti, jog JTO sistema, turinti užkirsti kelią genocidui, neveikia.

Iš trijų šiame darbe aptariamų po Srebrenicos žudynių vykusių institucinių pokyčių, galinčių indikuoti solidaresnį požiūrį reaguojant į genocidą, veiksmingumu išsiskiria tik tyrimo komisijų darbas. Kiti veiksniai rodo, kad tarptautinė *bendruomenė*, net ir turėdama galimybę pasitelkti teoriškai deklaruotą atsakomybę ginti žmones nuo genocido, neskuba taikyti humanitarinės intervencijos Mianmare, o tai akivaizdžiai atskleidžia niekur nedingusį pliuralizmą. Minėtu atveju nesunku įžvelgti Alano J. Kupermano suformuluotą „moralinės rizikos“ problemą. Rohindžai, reaguodami į persekiojimus ir kankinimus, protestuoja, tikėdamiesi Vakarų pagalbos⁴¹.

38 Ibid.

39 Simon Adams, „Rohingya Symposium: The UN Security Council, the Rohingya Genocide and the Future of International Justice“, *OpinioJuris* (2020), žiūrėta 2020 m. gruodžio 5 d., <https://opiniojuris.org/2020/08/27/rohingya-symposium-the-un-security-council-the-rohingya-genocide-and-the-future-of-international-justice/>.

40 Ibid.

41 „Four killed as Rohingya Muslims riot in Myanmar“, *Reuters* (2012), žiūrėta 2020 m. gruodžio 10 d., <https://www.reuters.com/article/us-myanmar-violence-idUSBRE85714E20120608>.

Taikant Kupermano teoriją, galima teigti, kad tai dar labiau pykdo Mianmaro budistus ir skatina genocidinius veiksmus. Visa tai rodo humanitarinės intervencijos idėjos savaiminį kenksmingumą.

IŠVADOS

1. Bosnijos karo metu tarptautinė bendruomenė faktiškai nevykdė humanitarinės intervencijos, net ir dislokavusi taiką turėjusius palaikyti JTO karių. Tai indikuoja komplikuo tą, tačiau vis dėlto pliuralistinę tarptautinės bendruomenės požiūrį į valstybės, kurioje vykdomas genocidas, suverenumą.
2. Jau priėmus R2P, piką pasiekusiame rohindžų genocide Mianmare tarptautinė bendruomenė taip pat lieka tik stebėtoja (išskyrus tyrimų komisijų darbą).
3. Prielaida, kad R2P doktrina reiškia tarptautinės bendruomenės poslinkį nuo pliuralizmo link solidarizmo, nepasiteisina, palyginus Bosnijoje ir Mianmare vykdytus genocidus.
4. Po Bosnijos karo humanitarinės intervencijos pavojingumas imtas aiškinti pliuralistiškai (šiam darbe – Alano J. Kupermano aprašytos dėjos); argumentai lengvai pritaikomi skirtingiems genocidams ir pagrindžia pliuralistinio požiūrio gajumą tarptautinėje bendruomenėje.

Šalia išvadų tiktų pacituoti Timą Dunne (darbe remtasi jo straipsniu „The English School and Humanitarian Intervention“): „Charakterizuojant moralinės ambicijos dydį, galima sakyti, kad tarptautiniuose santykiuose yra daugiau atsakomybės, negu teigtų pliuralistai, tačiau mažiau, negu norėtų solidaristai“⁴².

42 Dunne, „*The English School*“, 64.

Eurorealisto mąstymai: Romualdo Ozolo politinio mintijimo pėdsakais

Rūta Pučaitė

ĮVADAS

Pastaruosius kelerius metus Europos Sąjungos (toliau – Sąjunga, ES) valstybėse narėse vis dažniau ir garsiau pradeda skambėti nacionalizmo idėjos: Britanijos sprendimas palikti ES, PiS atėjimas į valdžią Lenkijoje ir Vengrijos ministro pirmininko V. Orbano retorika kelia vis daugiau klausimų ir diskusijų tiek pačioje Sąjungoje, tiek atskirose valstybėse narėse. Lietuva, dar 2004 m. tapusi visateise Sąjungos narė, iki šiol yra viena iš proeuropietiškesniųjų šalių. 2020 m. vasarą atliktos „Eurobarometro“ apklausos duomenimis, lietuviai procentiškai daug labiau, palyginti su ES vidurkiu, pasitiki ES institucijomis¹. Tačiau svarbu pabrėžti, kad akademinė bendruomenė, diskutuodama ES integracijos klausimais, kelia idėją, jog gilėjanti integracija naudinga didžiosioms Sąjungos valstybėms, o mažosios pralaimi². 2020 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai atskleidė įdomią tendenciją – šalyje auga nedidelių, niši-

1 Europos Komisija, *Standard Eurobarometer 93* (ZA-No.7601) (Bruselis, 2019), žiūrėta 2020 m. gruodžio 21 d., <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2262>.

2 Ryszard Legutko, „Nationalism, Conservatism, and the E.U.“, *First Things: A Monthly Journal of Religion and Public Life* 296 (2019): 53.

nių, nacionalistines vertybes puoselėjančių partijų skaičius. Galima teigti, kad pamatus dabartinei Lietuvoje sklendančiai nacionalizmo idėjai padėjo Romualdas Ozolas.

Romualdas Ozolas gali būti vadinamas tiek filosofu, tiek vienu svarbiausių nepriklausomos Lietuvos politinės minties formuotojų. Jis pats savo politinėje biografijoje pabrėžia esantis nacionalistas³ ir nuo pat pirmųjų darbų, rašytų dar okupuotoje Lietuvoje, iki mirties 2015 m. formuoja aiškią tautinės Lietuvos valstybės viziją. Vėlyvuosiuose raštuose, kritikuodamas globalizmo ideologiją, R. Ozolas kvestionuoja Lietuvos sprendimą prisijungti prie ES, vadina save eurorealistu. Mąstytojas neteigia, jog jungtis prie Sąjungos yra iš esmės bloga idėja, – skatinama apsvarstyti jungimosi pobūdį ir Lietuvos, kaip ES narės, vaidmenį⁴.

Šio darbo tikslas – analizuojant R. Ozolo tekstus, jo bendražygių ir apie jį rašiusių tyrėjų darbus, pasvarstyti, kodėl R. Ozolas laikė save eurorealistu ir buvo kritiškas dėl Lietuvos narystės Sąjungoje. Tikslui pasiekti pirmiausia nagrinėjama, ką reiškia R. Ozolo prisipažinimas esant nacionalistu: analizuojamas mąstytojo požiūris į tautą, valstybę ir globalizmo ideologiją. Teoriniai pagrindai padės aiškiau suvokti eurorealizmo šaknis ir prasmingiau įvertinti R. Ozolo kritiką dėl ES.

1. ROMUALDO OZOLO NACIONALIZMAS

Siekiant nuosekliai aptarti R. Ozolo kritiką dėl ES, būtina išsiaiškinti, ką mąstytojas turi galvoje teigdamas, kad yra nacionalistas.

3 Romualdas Ozolas, „Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valsybingumo studijų centras, 2019), 228–257.

4 Romualdas Ozolas, „Politikos etika, arba ar Lietuva gali turėti savo politiką?“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valsybingumo studijų centras, 2019), 100–112.

Norint suvokti mąstytojo požiūrį į nacionalizmą, analizuojamos pažiūros į tautą, valstybę ir globalizmą.

1.1. Tauta

Tai, kad R. Ozolas gimė jau prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, augo ir brendo kaip mąstytojas ir politikas okupuotoje Lietuvoje ir tik pasiekęs pilnutinę brandą sulaukė Lietuvos nepriklausomybės, galima manyti, turėjo įtakos daugelyje autoriaus apmąstymų (tiek politikos, tiek filosofijos ar kultūros srityje) vis pasikartojančiai žmogaus santykio su jo tauta ir kultūra temai. Buvimą žmogumi (iš esmės) ir priklausymą tautai R. Ozolas aiškina kaip sąmoningo pasiryžimo, darbo ir pastangų vaisių⁵. Mąstytojo teigimu, „žmogus yra tiek žmogus, kiek jis stengiasi būti didesnis, geresnis – kitoks, negu dabar“⁶. Sąmoningo pokyčio reikalavimas, keliamas žmogui, dar prieš suvokiant save kaip tam tikros tautos atstovą, kyla iš R. Ozolo filosofinės prieigos prie žmogaus ontologijos – žmogaus idėja ir esminis tikslas yra siekis suvokti save kaip determinuotą prigimtį, turinčią teisę ieškoti savęs santykyje su begalybe, kuri yra aplinkui⁷. Ši žiūra į žmogaus esmę padeda mąstytojui išlikti intelektualiai savarankiškam vienos tiesos sąlygomis, gyvavusiomis okupacijos metais. Filosofinis diskursas leidžia eiti į gilesnius apmąstymus, kaip žmogus gali ieškoti santykio su begalybe. Vienu iš galimų kelių R. Ozolas renkasi tautą.

Sovietmečiu vešėjęs vienos ideologijos, vienos tiesos ir vieno teisingo kelio principas stabdė intelektualinę raidą ir potencialius

5 Romualdas Ozolas, „Sunku būti žmogumi, dar sunkiau būti tauta“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 35–36.

6 Ibid., 36.

7 Vytautas Radžvilas, „Romualdo Ozolo filosofija: kelionė į tikrumo šviesą“, in Antanas Rybelis (sud.), *Rinktiniai raštai. Filosofijos istorija*, 1 t. (Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2020), 14–35.

mąstytojus stūmė į „intelektualinę negalią“, provincialumą, kai žmogaus esama pozija („čia“) ir tai, kas yra kitur („pasaulis“), tapo vienas kitą neigiantys⁸. Šią žmogaus, kaip autonomiškos būties, problemą R. Ozolas aiškina remdamasis didžiaisiais pasaulio mąstytojais. Teigiama, kad net universaliausios tiesos gimsta tada, kai mąstoma apie „čia“, – kiekvienas didis protas pirmiausia stengiasi spręsti savo tautos, savo kultūros ir savo gyvenamojo laiko problemas, o tame slypintis universalumas yra tik šalutinis įžeminto mąstymo efektas⁹. R. Ozolas iš mąstymo bendrosiomis kategorijomis išseina į konkrečius ir aiškius samprotavimus, kas ir kaip sieja žmogų su jo tauta ir kaip iš esmės gimsta tautos.

Esminė problema, kylanti iš žmogaus santykio su tauta, yra tai, kad žmogus tautą suvokia kaip savaime suprantamą dalyką („Susirašėme į pasus, kad esam lietuviai, – ir jau manom esą“)¹⁰. Mąstytojo teigimu, tauta yra gerokai kompleksiškesnis ir daug darbo reikalaujantis darinys – ji, pirmiausia, kuriama iš „etninės kultūros“. Tam, kad tauta egzistuotų, privalo egzistuoti visuomenė (etnosas) ir jos sukurta, jai tinkanti, jos puoselėjama kultūra¹¹.

Kalbėdamas apie lietuvius kaip tautą, R. Ozolas teigia, kad tik tarpukariu, pirmą kartą tapus nepriklausoma valstybe, formaliai apsibrėžus gyventojų bendrumą, Lietuvoje susiformuoja nacionalinės kultūros kūrimo erdvė, kuri leidžia lietuviams pagaliau sukurti ir išjausti save kaip tautą¹². Žinoma, atėjęs sovietinis režimas pristabdė tautos vystymąsi, iškėlė daugelį problemų, tačiau užgimusi

8 Romualdas Ozolas, „Pasaulis yra čia“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 29–35.

9 Ibid., 34.

10 Ozolas, „Sunku būti žmogumi“, 36.

11 Ibid., 36.

12 Romualdas Ozolas, „Mūsų galia ir negalios“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 37–46.

tauta jau turėjo pamatą, ant kurio, nors lėtai ir sudėtingai, galėjo statyti savastį. Galima teigti, jog dar egzistuojant sovietiniam režimui prasidėjęs Sąjūdis buvo puikus lietuvių, kaip tautos, turinčios etninės kultūros pamatą, pavyzdys. Etnosas (užgimstanti tauta) gali gyvuoti, kai nėra valstybės, tačiau valstybė atsirasti be besiformuojančios tautos, kuriai augti ji kuriama, negali. Valstybė yra tik formalus apibrėžimas bendrumo, kurio funkcija – suteikti erdvę ir vietą tautai „teigti save ir ginti“¹³.

Apibendrinant galima teigti, kad tautą R. Ozolas suvokia kaip žmonių grupę, kurią sieja papročiai, istorija, kalba, religija, gyvenančią vienoje teritorijoje ir sąmoningai kuriančią, puoselėjančią, saugančią ir ginančią savitą, unikalią ir iš esmės tik jai artimą kultūrą ir tuo tikslu sukuriančią suverenią valstybę.

1.2. Valstybė

Atsižvelgiant į tai, ką R. Ozolas kalbėjo apie tautą, ir prisimenant istorines jo gyvenamojo laikotarpio aplinkybes, mąstytojo prisipažinimą esant nacionalistu toliau darbe siekiama suvokti analizuojant jo santykį su valstybe.

Kone svarbiausia mintis, kurią R. Ozolas išreiškia kalbėdamas apie tautą ir toliau plėtoja samprotaudamas apie valstybę, yra tai, kad valstybė atsiranda (todėl ir tada), kai etnosas sąmoningai suvokia, jog, norėdamas save apsaugoti (gauti tarptautinį pripažinimą) ir toliau puoselėti savo kultūrą (turėti savo teisinę sistemą, savarankiškai spręsti visus jam būdingus klausimus), privalo formaliai įteisinti savo suverenitetą, t. y. sukurti valstybę¹⁴. Kyla klausimas, ką toks tautos įteisinimas duoda žmonėms (piliečiams)?

13 Romualdas Ozolas, „Reikia sukurti tarptautinę tautų teisę, arba tautos apsisprendimo principas šiuolaikiniame žmogaus teisių kontekste“, *Nepriklausomybės sąsiuviniai* 1(27) (2019): 46–48.

14 Romualdas Ozolas, „Tauta, valstybė, pilietis“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 142–144.

R. Ozolo teigimu, pamatinė valstybės funkcija yra kurti Konstituciją, kuri „nustato atskiro žmogaus teises ir pareigas“¹⁵. Konstitucinė sąranga valstybės sampratoje grįsta liberalios demokratijos idėja, teigiančia kiekvieno piliečio teisių ir laisvių principą. Šios idėjos Vakarų Europoje nebuvo niekuo išskirtinės ar naujos, tačiau svarbu suprasti, kad jaunoje lietuviškoje demokratijoje net tokie savaime suprantami dalykai, kaip konstitucinė valstybės sąranga, ne tik teisine, bet ir filosofine bei ideologine prasme buvo (ir iki šiol yra) svarbūs ir verti apmąstymo. Be to, teisės viršenybė valstybėje padeda užtikrinti piliečių taiką ir santarvę (užtikrinamos vienodos teisės ir pareigos), o tai padeda tautai įgyvendinti savo egzistencinę esmę¹⁶.

Įdomu tai, kad R. Ozolas, aktyvus Sąjūdžio veikėjas, sąmoningai, aktyviai ir nuosaikiai prisidėjęs prie nepriklausomos Lietuvos atkūrimo, 2008 m. vis dar kelia klausimą, ar mes turime valstybę¹⁷. Šio klausimo priežastys apibrėžiamos labai konkrečiai: 1988 m., atkuriant valstybę, atsakyti, ar valstybė yra mūsų, ar ne, buvo neįmanoma, nes tikrosios valstybės tuo metu dar nebuvo. 2008 m. (tuo metu parašytas mąstytojo tekstas), būdamas nacionalistas ir klausydamas tuometės retorikos istorijos, kultūros, kalbos temomis, R. Ozolas teigia, kad lietuviai kelyje į nepriklausomybę supainiojo nepriklausomybės ir laisvės sąvokas, t. y., atkūrus valstybę, per kelias dešimtis metų pamiršta, kad „valstybė tai ne Laisvė, o Nepriklausomybė“¹⁸. Skirtį tarp Laisvės ir Nepriklausomybės autorius įvardija kaip skirtį tarp laisvės be įsipareigojimų („Laisvės, kai galima emigruoti, dirbti vergiškomis sąlygomis, tačiau kaupti

15 Ibid., 144.

16 Ibid., 143.

17 Romualdas Ozolas, „Tai kurgi mes einam?“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 145–148.

18 Ibid., 147.

asmeninį kapitalą be išpareigojimo tautai ir šaliai“¹⁹) ir laisvės su atsakomybe („Nepriklausomybės, kai asmeninė laisvė yra ribojama atsakomybės savo tautai ir valstybei“¹⁹).

Taigi, apibrėždamas valstybę kaip įrankį tautai (būtent – tautai) įprasmingi, įgyvendinti ir apsaugoti save bei savo uždavinius, R. Ozolas akivaizdžiai kritikuoja valstybės kelią, nueitą nuo Kovo 11-osios iki šių dienų. Teigiama, kad Nepriklausomybę tauta iškeitė į Laisvę. Gilinantis į mąstytojo pateiktą tautos apibrėžtį, galima daryti prielaidą, kad, kritikuodamas esamą valstybės padėtį, jis kelia nutylėtą klausimą ir dėl pačios tautos būties ir likimo.

1.3. Globalizmas

Išryškinus R. Ozolo asmenišką ir sąmoningą puoselėjamą santykį su tauta ir valstybe, tikslinga apžvelgti mąstytojo požiūrį į globalizaciją ir globalizmą kaip ideologiją bendrąja prasme. Tai leistų geriau suvokti, kodėl mąstytojas įvardija save nacionalistu.

Esminė idėja, kurią plėtoja R. Ozolas, kalbėdamas apie globalizmą, kad žmogus gali būti ir suvokti save esant tik per tris aiškius matmenis: vietą, laiką ir būdą, kuriuose ir kuriais žmogus gyvena²⁰, o globalizacija būtent per šiuos tris matmenis žmogui kenkia: globalus žmogus yra išvietinamas, nulaikinamas ir nukalbinamas²¹. Tai, mąstytojo teigimu, blogiausia, kas gali nutikti žmogui, tautai ir valstybei, nes globalus žmogus painioja pozityviąją ir negatyvią-

19 Romualdas Ozolas, „Riba“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 148–156.

20 Romualdas Ozolas, „Tauta kryžkelėje“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 75–79.

21 Vytautas Sinica, „Gyvenimas kaip kelias į nepriklausomybę“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 8–24.

ją laisves. Visa tai žlugdo valstybės suverenumą, todėl žūsta tautos. Į klausimą, kodėl globalizacija atsirado ir kokia yra jos esmė, R. Ozolas randa labai paprastą ir aiškų atsakymą – globalizacija radosi natūraliai, vystantis žmonijai ir siekia sukurti sąlygas, kurioms esant išgaunamas didžiausias įmanomas pelnas bet kurioje Žemės vietoje²². Šio pragmatiško poreikio atsiradimą galima sieti su netinkamu auklėjimu, nenuosaikumu ir nesąmoningu egoizmu, kylančiu iš neteisingo pozityviosios ir negatyviosios laisvių balanso (minėtina, kad dar Senovės Graikijoje didieji filosofai bandė įminti žmogaus prasmės ir nuosaikaus bei sąmoningo tobulėjimo mįslės, tačiau jos nėra tokios paprastos, todėl rasti vienmatį atsakymą tokioms dilemoms tiesiog neįmanoma). Plėtodamas globalizacijos įtakas civilizacijai, R. Ozolas samprotauja, kad ir toliau švaistydama žemės išteklius žmonija tiesiog iššvaistys planetą²³, todėl sunyks ne tik žmogaus ar tautos, bet ir pačios žmonijos pamatas.

Toliau svarstydamas, kaip globalizmas veikia pasaulyje, R. Ozolas išskiria tris „stichijas“, kurioms veikiant plėtojama globalizacija²⁴:

1. Vartojimas. Jis išplaukia iš globalizmo esmės (remiantis elementariaisiais ekonomikos dėsniais) – pasiūla (ir ja paremtas pelnas) gali didėti tik tada, kai yra paklausa. Taigi vartojimo (paklausos) augimas didėjant žmonių kiekiui planetoje bei jo skatinimas aktyviai ir vienareikšmiškai prisideda prie augančios pasiūlos, toliau švaistant planetos žemiškuosius išteklius.
2. Komercializmas. Kyla iš skatinamos vartojimo kultūros – komercializuodamas gyvenimą, žmogus vis giliau brenda į nesąmoningo vartojimo liūną. Vartojimas neatsiejamas nuo globalizacijos, todėl globaliame pasaulyje komercializmo nesiekiami stabdyti, jis dar labiau skatinamas.

22 Ozolas, „Tauta kryžkelėje“, 76.

23 Ozolas, „Nacionalizmas“, 228.

24 Ibid., 231.

3. Korporacija. Globaliame pasaulyje korporacija tampa ker-
tine komercializmo kūrėja. Būdamos virš valstybių (taigi
ir virš tautų), korporacijos dažnai atlieka svarbiausią darbą
kurdamos akelai vartotojišką tarpvalstybinę sanklodą, kurioje
ištirpsta žmogus, tauta ir net valstybė.

Išsamus globalizmo ideologijos išaiškinimas ir išgryninimas leidžia mąstytojui daryti išvadą, kad globalizmas kenkia tiek žmo-
gaus, tiek tautos, tiek valstybės autonomijai ir sąmoningam vysty-
mui. Tam, kad ši ideologija nebūtų valdančioji, reikia atsvaros.
Atsvarą R. Ozolas randa nacionalizme. Nacionalizmas suvokiamas
kaip humaniškiausias valstybės, tautos ir žmogaus simbiozės bend-
rasis vardiklis – demokratiška kultūra, kurioje atstovaujamos na-
cionalizmo idėjos leidžia žmogui vėl įsivietinti, įsilaikinti ir grįžti
prie savo kalbos, taigi grįžti į būtį, kurioje žmogus vėl pajėgus są-
moningai prisiimti atsakomybę už savo valstybę, jausti bendrumą
su tauta ir puoselėti savo bei kito laisvę²⁵.

Apibendrinant R. Ozolo požiūrį į tautą, valstybę ir globalizmą,
galima rasti atsakymą, ką reiškia mąstytojo teiginys, jog esąs na-
cionalistas. R. Ozolo nacionalizmo samprata apibrėžia sąmoningą
kiekvieno žmogaus įsitraukimą į savo tautos, kultūros ir savasties
išsaugojimą bei vystymąsi suverenioje valstybėje, kad būtų išvengta
potencialios globalizmo žalos (ar ji bent minimalizuota), t. y. per
vartojimo, komercializmo ir korporatyvizmo plėtojimąsi skatina-
ma suverenaus žmogaus ir suverenios valstybės mirtis.

2. ROMUALDO OZOLO EUROREALIZMAS

Apžvelgus R. Ozolo požiūrį į globalizaciją ir nacionalizmą bei tau-
tos, vastybės ir žmogaus santykį, galima ieškoti atsakymo, ką reišk-

25 Ibid., 234.

kia mąstytojo eurorealistinė pozicija. Pirmiausia, sieksime išsiaiškinti, kaip R. Ozolas matė Lietuvą atkūrus nepriklausomybę, vėliau aptarsime mąstytojo požiūrį į ES ir Sąjungos daromą įtaką Lietuvai.

2.1. Nepriklausoma Lietuva

Vytautas Radžvilas, kalbėdamas apie R. Ozolo indėlį atkuriant nepriklausomą Lietuvą, teigia, kad „pasaulis iš tiesų yra steigiamas, nes, kad galėtų atsirasti ir būti, jis pirmiausia turi gimti žmogaus dvasioje. Romualdas Ozolas todėl ir yra ypatingo rango Žmogus, kad visą savo gyvenimą Jis steigė savo brangiausią kūdikį – Lietuvą.“²⁶ Taip taikliai apibūdinamas R. Ozolo santykis su nepriklausoma Lietuva. Būdamas aktyvus Sąjūdžio veikėjas, nors ir neužėmęs jam žadėtų postų, mąstytojas plėtojo nepriklausomos, laisvos ir suverenios Lietuvos viziją iki pat savo mirties²⁷. V. Radžvilas konstatuoja, kad R. Ozolas buvo ne tik itin svarbus Sąjūdžio strategas – jis giliausiai ir geriausiai suvokė nepriklausomos Lietuvos, kaip šalies, kuri saugo ir leidžia plėtotis ir augti lietuvių tautai, viziją²⁸. Ši mintis puikiai atspindi R. Ozolo plėtotos nacionalizmo idėjos prasmę – nepriklausomą Lietuvą jis suvokė ir apmąstė kaip suverenią, laisvą valstybę, reikalingą lietuvių **tautai**. Minėtina, kad, atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos pasirinkta globalėjimo kryptis gąsdino mąstytoją – atsikūrusi valstybė turėjo tarnauti tautai, o ne leisti save švaistyti.

R. Ozolas niekada nesusitaikė su išduotomis Lietuvos, kaip tautinės valstybės, ateities vizijomis²⁹, puoselėtomis Sąjūdžio idėjinėje

26 Vytautas Radžvilas, „Amžinosios Lietuvos sargybiniš“, *Nepriklausomybės sąsiuviniai* 2(12) (2015): 4–8.

27 Bronius Genzelis, „Romualdas Ozolas – tautos sąmonės žadintojas“, *Kultūros barai* 4(616) (2016): 78–84.

28 Radžvilas, „Amžinosios Lietuvos sargybiniš“, 4–8.

29 Genzelis, „Romualdas Ozolas“, 78–84.

erdvėje, ir visus nepriklausomoje Lietuvoje praleistus gyvenimo metus skyrė savajai vizijai plėtoti. R. Ozolui buvo svarbu, kad lietuvių tauta turėtų savo valstybę, savo žemę, puoselėtų savo kultūrą ir kalbą. Globalistinis judėjimas, prasidėjęs paskelbus nepriklausomybę, tam prieštaravo – lietuviai galėjo palikti savo kraštą, o į Lietuvą galėjo atvykti pigi darbo jėga iš svetur. Tokia atsikūrusios Lietuvos ateities vizija R. Ozolo negalėjo tenkinti – juk valstybė ir tauta yra neatsiejamos viena nuo kitos. Mąstytojas nemanė, kad tauta turi užsidaryti savo valstybėje ir nejudėti – tai būtų netikslinga, tačiau tam, kad tauta pradėtų vertinti ir suvokti savo valstybę kaip teikiančią dvasinio saugumo, bet reikalaujančią atsakomybės, reikia laiko ir tvirtos politinės valios.

Tautai ir valstybei kurti reikiamos politinės valios pamokų R. Ozolas tikėjosi sulaukti iš Europos. Europos, kuri nesijungia į bereikalingas sąjungas, kuri gerbia ir puoselėja nacionalines, savarankiškai savo klausimus sprendžiančias valstybes³⁰. Tokios Europos nebuvo. Atsikūrus nepriklausomai Lietuvai, vienintelis kelias į Europą buvo prisijungti prie Sąjungos.

2.2. Europos Sąjungos Lietuva

Turbūt svarbiausia mintis apie Lietuvos priklausymą ES, kurią R. Ozolas yra išsakęs, yra tai, kad Lietuva neturi kito pasirinkimo, t. y. ji turi jungtis prie Sąjungos (kitas kelias yra sąjunga su Rusija, o to tikrai niekas nenori)³¹. R. Ozolo manymu, ES yra geresnė iš dviejų blogybių, tačiau ji vis tiek yra blogybė. Pagrindinė Sąjungos kritika išreiškiama dviem esminiais teiginiais: 1) ES yra tarsi globaliza-

30 Romualdas Ozolas, „Už Europą be sąjungų“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 195–198.

31 Romualdas Ozolas, „Ką Europai gali duoti Lietuva“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 98–100.

cijos veidrodis – apima visas globalizacijos blogybes ir taip pamina savo valstybių narių tautinį identitetą bei trukdo šalims augti kaip suverenoms, nepriklausomoms valstybėms³²; 2) Žmogaus teisių deklaracija sukuria žmogų, kuris yra „nebe akultūrinis, nebe ideologinis žmogus, jis tiesiog fizinis žmogus, ir ne tiek žmogus, kiek fizinis žmogumi vadinamas vienetas“³³. Pastaroji mintis orientuoja, kad toks žmogus nėra pajėgus būti tautos dalimi. Jis nepajėgia kurti kultūros, prisiimti atsakomybės už savo valstybę ir padėti tautai tobulintis. Pats savaime laisvas žmogus nėra pajėgus kurti, jis – užprogramuotas vartotojas, puikiai derantis visuotinės globalizacijos fone. Šiuos procesus R. Ozolas įvardija „antihumaniškais“ ir teigia, kad, kurdama mechanizmus minėtiems procesams skatinti ir gilinti, Sąjunga vis plačiau atveria kelią imperiniam, o ne sąjunginiam būviui³⁴.

Minėtina, kad R. Ozolas buvo kritiškas ne tik dėl ES, bet ir dėl Lietuvos noro jungtis prie Sąjungos. Į klausimą „Kodėl iš viso Lietuva turėjo prie kažko jungtis?“ atsakyta jau anksčiau – Lietuva yra per maža ir per silpna būti visiškai autonomiška, o pasirinkimas (ES ar Rusija) irgi klausimų nekelia. Vis dėlto Lietuvos aukščiausiųjų pareigūnų sprendimas jungtis prie vis sparčiau federalėjančios Sąjungos R. Ozolui buvo nepriimtinas. Teigdamas, kad globali ir žmogų bei tautą dehumanizuojanti sąjunga nėra geras kelias, mąstytojas išskiria tris kertinius ES vizijos ir realybės neatitikimus (teiginiai (kaip vizija, atmetant realią situaciją) buvo pateikiami kaip priešastys, kodėl Lietuvos integracija į Sąjungą yra geriausias įmanomas kelias)³⁵:

32 Romualdas Ozolas, „Kodėl man nepriimtinas Europos Sąjungos projektas“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 225–228.

33 Ibid., 227.

34 Ibid., 228.

35 Ozolas, „Už Europą be sąjungų“, 196–197.

1. ES nėra taikos ir saugumo garantas (garantas galėtų būti NATO), nes Sąjungoje priimami sprendimai, pavyzdžiui, dėl humanitarinių intervencijų, nėra orientuojantys į taikos ir saugumo diskursą, o tik gina didžiųjų valstybių interesus.
2. ES ekonomika negali būti stipriausia pasaulyje, kol Sąjunga nėra federacinė valstybė, nes esamomis sąlygomis tiek saugumo, tiek ekonomikos srityse labai aiškūs laimėtojai ir pralaimėtojai, t. y. didžiosios valstybės, net suteikdamos ekonominį palaikymą naujoms Sąjungos narėms, iškreipia šių valstybių ekonomiką taip, kad ji atitiktų galingųjų šalių interesus. Visa tai nelemia bendros stiprios Sąjungos ekonomikos, tik pakeičia ekonominės galios balansą tarp valstybių narių.
3. ES negali užtikrinti „aukštesnės“ kultūros, nes kultūra, pirmiausia, yra sąmoningos tautos kūrinys. Jungdamasi į federalėjančią vienetą, tauta ne tik praranda ekonominę ar gynybos autonomiją, bet ir plačiai atveria duris eksponentiškai didėjančiai jaunų talentų emigracijai ir savosios tautinės kultūros žlugdymui.

Šie trys argumentai, nusakantys kategorišką R. Ozolo požiūrį į Sąjungą, atskleidžia ne tik nepasitenkinimą ES, bet ir nusivylimą Lietuvos politiniu elitu – besąlygiškas noras jungtis prie Sąjungos, nepasveriant priešingų argumentų, žlugdo Lietuvos viltis tapti iš tiesų nepriklausoma valstybe ir griaua dar Sąjūdžio laikais padėtus intelektualinius, kultūrinius ir politinius nacionalinės valstybės pamatus.

Paradoksalu, kad R. Ozolas Europą suvokia ir apibrėžia kaip nacionalinių valstybių lopšį, tačiau Europą, t. y. ES Europą, suvokia kaip imperiją (paskutinis žingsnis, R. Ozolo manymu, žengtas 2009 m., pasirašant Lisabonos sutartį³⁶), neturinčią potencialo iš-

36 Romualdas Ozolas, *Ant imperijos slenksčio (Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai)* (Vilnius: Diemedis, 2010), 262.

likti. Mąstytojas tikisi, kad valstybės narės galiausiai atsigręš į savo tautinį, nacionalinį pradą ir Sąjunga žlugs³⁷. Šie 2008 m. eskaluoti R. Ozolo teiginiai aktualūs šiandien, kai britai pasitraukė iš ES, o Sąjungos viduje vis labiau ryškėja federalizacijos ir nacionalizmo skirtis. Kokią įtaką visa tai turės ES „imperijai“, svarstyti dar anksti.

IŠVADOS

Apibendrinant galima teigti, kad R. Ozolo žvilgsnis į Lietuvos kelią, atgavus nepriklausomybę, neatsiejamas nuo dviejų sąvokų – nacionalizmo ir eurorealizmo. R. Ozolo nacionalizmas reiškėsi sąmoningu, sąžiningu ir įgalinančiu požiūriu į tautą ir valstybę: per sąmoningo ir nuolat tobulėjančio žmogaus dvasinį poreikį priklausyti, formuodamas vieta, laiku ir kultūra grįstą tautą, kurios svarbiausiu tikslu iškeliamas žmogaus ontologijai būdingas kismas ir tobulėjimas, mąstytojas formuluoja tautinės valstybės viziją – suverenos valstybės, kuri tampa svarbiausia ir tinkamiausia erdve tautai įgyvendinti savo (ir kiekvieno jos nario) egzistencinę misiją. Tokia žmogaus, tautos ir valstybės simbiozė veda prie reikšmingos globalizacijos kritikos. Teigiama, kad globalizacija pamina žmogaus (kartu ir jo tautos) dvasinį pamatą ir skatina perdėm vartotojiškos, komercializuotos ir korporacijų valdomos būties sanklodą.

R. Ozolo nacionalizmo samprata organiškai veda prie ES kritikos. Teigdamas, kad Sąjunga yra globalizmo lopšys Europoje, mąstytojas pabrėžia, jog Lietuvos narystė ES užkerta kelią tautinei valstybei steigti. Gali atrodyti, kad R. Ozolas yra euroskeptikas, tačiau tai neteisinga formuluotė. Mąstytojo poziciją ES atžvilgiu geriausiai

37 Romualdas Ozolas, „Po Europos Sąjungos. Kultūriniai pokyčiai: nuo vienmačio mąstymo į daugiamačį ir atgal“, in Algimantas Jankauskas (sud.), *Pasaulis grįžta namo: Eurorealisto mąstymai* (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2019), 202–210.

atspindi *euorealizmo* sąvoka – ši sąvoka (net lingvistine prasme) leidžia suvokti, kad R. Ozolas į Sąjungą žiūri realisto, t. y. sąmoningai vertinančio žmogaus, žvilgsniu. Išreiškiami esminiai „kaltinimai“ dėl globalizacijos ideologijos puoselėjimo ir netolygaus valstybių narių galios balanso formavimo organizacijoje. R. Ozolas neatmeta fakto, kad kito kelio Lietuvai būti tarptautinėje erdvėje nėra – Lietuva turi jungtis prie Europos arba prie Rusijos sąjungos, kad galėtų egzistuoti kaip suvereni valstybė.

R. Ozolo idealizmas ir visą gyvenimą sąmoningai puoselėta ir neišblėsusi meilė Lietuvai vertė kelti tiek tautinės valstybės, tiek ES integracijos problemas į dienos šviesą Lietuvos politiniame gyvenime, leido tautai ir politiniam elitui bent kiek kritiškiau reflektuoti save ir savo pasirinkimus. Dabartiniame Lietuvos ir ES politiniame diskurse vis dažniau išskylančios globalizmo ir nacionalizmo skirties atšvaitai skatina atsigręžti į mąstytojo gvildentas idėjas. Galima manyti, kad R. Ozolo samprotavimai pirmajame XXI a. dešimtmetyje nebuvo girdimi, nes aplenkė laiką, tačiau šiandien jie vėl tampa aktualūs.

Kokios priežastys lems Trečiąjį pasaulinį karą?

*Gabija Daunoravičiūtė, Julija Jarutytė,
Rugilė Katinaitė, Kotryna Martinkutė,
Emilija Packevičiūtė*

ĮVADAS

Visuotinis karas užima svarbią vietą pasaulio istorijoje – didžiausi pokyčiai tarptautinėje sistemoje buvo sukurti hegemoninių galių konfrontacijos. Šie periodiški konfliktai pasuko globalią tvarką naujomis kryptimis, o karų rezultatai negrįžtamai paveikė ekonomines, socialines ir ideologines visuomenės struktūras¹. Vieni ryškiausių tokio masto konfliktų pavyzdžių – Pirmasis ir Antrasis pasauliniai karai. Tai daugiausia destruktijos, aukų ir nestabilumo į pasaulį įnešę konfliktai.

XXI a. atgyja Alberto Einsteino išarta frazė: „Nežinau, kuo bus kariaujama per Trečiąjį pasaulinį karą, tačiau galiu pasakyti, kuo bus kovojama Ketvirtajame, – pagaliais ir akmenimis.“² Šaltojo karo metu šią frazę buvo galima interpretuoti kaip branduolinio karo grėsmę, tačiau šiandienos kontekste ji įgyja daugiau prasmių: vis svarbesnę vietą užima kibernetinio karo tikimybė, minėtinas dirbtinis intelektas, kuriuo pasinaudojant kuriami ginklai, modernizuojamos kariuomenės.

1 Jack S. Levy, „Theories of General War“, *World Politics* 37(3) (1985): 344–374.

2 Jon M. Garon, „Cyber-World War III: Origins“, *Journal of Law & Cyber Warfare* 7(1) (2018): 1–60.

Dinamiškoje globalioje arenoje pokyčiai vyksta žaibišku greičiu, o jų sukelti padariniai gali būti negrįžtami. Siekiant išvengti netikėčiausių sunkiai prognozuojamų įvykių, pasitelkiami ekspertai, pajėgūs sukonstruoti galimus ateities scenarijus.

Šiame darbe konstruojamas Trečiojo pasaulinio karo scenarijus, apžvelgiant galimus jį lemti veiksnius. Darbo aktualumą didina 2020 m. įvykiai ir krizinės situacijos, parodę, kokia nestabili dabartinė pasaulio tvarka ir kokie tikėtini geopolitiniai nesutarimai netolimoje ateityje. Nestabilumą pasaulyje sukėlė COVID-19 pandemija, atskleidusi valstybių sveikatos sistemų neveiknumą ir trapumą, paaštrinę regioniniai ir lokalūs konfliktai (Kalnų Karabachas, geopolitinė konkurencija, vadinamieji „proxy“ kariai Jemene ir Sirijoje, sukilimai Somalyje ir Afganistane, konfliktas tarp Kinijos ir Indijos Himalajų regione, Taivano suverenumo klausimas, protestai dėl neteisėtų rinkimų Baltarusijoje). Svarbu išskirti ir galių balanso pokyčius. Minėtinas JAV kuriamos globalios tvarkos silpnėjimas, alternatyvą JAV sistemai kuriančių galių stiprėjimas, prie kurio smarkiai prisideda ir liberaliai demokratijai bei JAV prestižui suduotas smūgis – protestuotojų įsiveržimas į Kapitoliją.

Pristatomas tyrimas apims 15 m. laikotarpį, kurio epicentre – jaučiama konfrontacija tarp dviejų didžiausių pasaulio ekonominių galių, t. y. JAV ir Kinijos. Prognozuojamas konfliktas neišvengiamai įtrauks ir kitas tarptautinės sistemos veikėjas, su minėtomis valstybėmis turinčias glaudžių politinių, karinių ar ekonominių ryšių. Daroma prielaida, kad globalus įsitraukimas gali išprovokuoti Trečiąjį pasaulinį karą.

METODOLOGIJA

Mėginant nuspėti svarbius politinius pokyčius, galinčius turėti įtakos globaliai tvarkai, reikšmingas scenarijaus metodas. Jis rodo, kaip studijos apie ateitį gali prisidėti prie politikos formavimo pro-

ceso, nukreipto į tam tikras problemas, galimai kilsiančias ateityje³. Rašant scenarijų, reikia parinkti techniką, tinkamą tyrimo tikslui įgyvendinti. Dažnai manoma, kad ateičiai prognozuoti svarbiausi yra praeities ir dabarties įvykiai, kuriais remiantis galima nuspėti tolesnius pokyčius. Šiame darbe taikytinas priešingas – retrospekcinio planavimo metodas (angl. *Backcasting*), kuriuo siekiama atsisiriboti nuo perteklinės praeities informacijos ir kūrybiškai žvelgti „atgal į ateitį“. Pirmasis šios technikos žingsnis yra ateities įsivaizdavimas tam tikruose laiko rėmuose. Tai gali būti tikėtina ar visiškai nuo dabarties situacijos nutolusi ateitis, neretai netgi katastrofiška. Nustačius šį atspirties tašką, lengviau „sujungti taškus“ nuo dabarties iki ateities, negu mėginti įsivaizduoti įvykius, vedančius į dar nežinomą ateitį⁴. Naudojant retrospekcinio planavimo metodą, lengviau rasti nepriklausomus kintamuosius, galinčius lemti įsivaizduojamą priklausomą kintamąjį – ateitį, kurios siekiama ar norima išvengti. Pasirinktas ateities taškas – Trečiasis pasaulinis karas – darbe bus aprašytas ir įvertintas atsižvelgiant į vyraujančios geopolitinės situacijos kontekstą.

Darbo tikslas – atskleisti priežastis, galinčias lemti Trečiąjį pasaulinį karą. Kitaip tariant, kuriamas normatyvinis scenarijus, atskleidžiantis priežastinius ryšius, kuriuos pašalinus konflikto būtų išvengta. Retrospekcinio planavimo metodas dažniausiai naudojamas futuristiniams, glaudžių sąsajų su dabartimi neturintiems scenarijams, apimantiems keliasdešimties metų laikotarpį, kai norima pasiekti konkrečių pokyčių arba jų išvengti. Pristatomas tyrimas apims trumpesnę – penkiolikos metų – laikotarpį. Trečiasis pasaulinis karas yra labiausiai vengtiną XXI a. konfliktas, kurio pasekmės būtų destruktivos, todėl, taikant retrospekcinio planavimo techniką, tikimasi nustatyti pagrindines „kibirkštis“ (kinta-

3 Karl H. Dreborg, „Essence of backcasting“, *Futures* 28(9) (1996): 8–14.

4 Peter Bishop, Andy Hines ir Terry Collins, „The current state of scenario development: an overview of techniques“, *Foresight* 9(1) (2007): 5–25.

muosius) ir aptarti, kaip jas laiku pastebėjus būtų galima išvengti visuotinio karo.

Retrospekcinio planavimo analizė atliekama pasirinkus ateityje esantį atspirties tašką (Trečiąjį pasaulinį karą), keliaujant iki dabartinės situacijos, vis aptinkant provokuojamus įvykius, galimus apibrėžti kaip nepriklausomus kintamuosius. Taigi, retrospekcinio planavimo analizę atlikus taikant vadinamąjį minčių lietu (angl. *Brainstorm*) ir ekspertiškai ištyrus turimus duomenis apie dabartinę situaciją, scenarijus bus aprašytas skaitytojui patogiu būdu – nuo dabarties iki ateityje pasirinkto taško. Pradžioje aprašius atspirties tašką, toliau taikytina chronologinė ir naratyvinė būsimos istorijos analizė. Tyrimas pagal keturis kintamuosius suskirstytas į skirtingus pjūvius, kuriuose scenarijus pasakojamas iš naujo (nuo 2020 m. ateities link). Taigi pirmojo ir antrojo kintamųjų informacija skirtinguose pjūviuose iš dalies yra persidengianti. Šis patikslinimas yra svarbus, nes minėti kintamieji negali būti atsieti vienas nuo kito. Taigi ir scenarijus aprašomas ne vieną kartą – tam tikri faktai, įvykiai ir charakteristikos yra pasikartojantys. Scenarijaus pabaigoje pateikiama laiko juosta, sujungianti visus keturis pjūvius į bendrą visumą.

TEORIJA

Pasirinktas teorinis pagrindas padės išskirti ir pagrįsti, kokios varomosios jėgos scenarijuje turės įtakos Trečiajam pasauliniam karui įvykti. Įvairių konfliktų aiškinimams skirtingos teorijos turi skirtingus pagrindimus. Jackas S. Levy darbe „Theories of General War“ išskiria visuotinius karus aiškinančių teorijų kompleksą. Remdamasis Roberto Gilpino apibrėžimu, visuotinį karą teoretikas aiškina kaip „didįjį pokytį istorijoje, kuris lemiamas hegemoninės kovos, o jo padariniai tarptautinę tvarką ir struktūrą pasuka visai

kita linkme, negu iki jos buvusi⁵. Šiame darbe buvo pasirinkta naudoti vieną iš visuotinio karo teorijų – ilgojo ciklo (angl. *Long cycle*) teoriją, išstobulintą George'o Modelski'io ir W. R. Thompsono. Ši teorija labiausiai paplitusi aiškinant visuotinio karo priežastis.

Ilgojo ciklo sistema charakterizuojama reguliaria pasaulio hegemonių ir tarptautinės sistemos kaita, grindžiama pastarųjų 500 m. įvykiais. Tam, kad teisingai suvoktume taikomą teoriją, būtina apibrėžti „hegemonijos“ sąvoką. Remiantis minėta teorija, hegemoniniai karai vyksta periodiškai, o jų metu pakeičiama pasaulio lyderė, kuri valdė tarptautinę sistemą daugiau negu 100 metų. G. Modelski'is vartoja labiau paplitusį terminą „hegemonė“ – tai valstybė, ne tik kontroliuojanti sistemą, bet ir daranti įtaką kitų valstybių elgesiui bei nustatanti taisykles, kurių tos valstybės laikosi⁶. Hegemonių kaita lemia tarptautinės sistemos pokyčius. G. Modelski'is išskiria keturias ilgojo ciklo fazes: pasaulinį karą (angl. *Global war*), naujos pasaulio galios iškilimą (angl. *The emergence of the world power*), dalinį galios praradimą (angl. *Delegitimation of power*), galios dekoncentraciją (angl. *Deconcentration of power*)⁷. Ciklų pradžia ir pabaiga yra visuotinis karas, pastaraisiais šimtmečiais virtęs pasauliniu karu.

Ilgojo ciklo teorijoje teigiama, kad visuotinių konfliktų kyla dėl silpnėjančios pagrindinės pasaulio hegemonės galios, neįvertinančios kylančios konkurentės pajėgumų. Taip pat prie galios pasikeitimo prisideda ir kariniai bei ekonominiai veiksniai. Dauguma tokio masto istorinių konfliktų prasidėjo stiprėjančiais galiai perėmus ilgą laiką aukščiausioje pozicijoje buvusios valstybės funkcijas ir įtaką.

Hegemoniniai karai dažniausiai prasideda kaip lokalizuoti konfliktai, o ne kaip tiesioginiai lyderių susidūrimai. Šie konfliktai

5 Levy, „*Theories of General War*“, 344–374.

6 Richard Rosecrance, „Long cycle theory and international relations“, *International Organization* 41(2) (1987): 283–301.

7 Ibid., 288.

išauga į globalius karus. Konfliktas tarp dviejų galių prasideda regione, kuriame abi valstybės turi svarių interesų. Hegemonė negali leisti sau prarasti esamos įtakos, nes praradimas reikštų galios pasikeitimą pasauliniu mastu⁸. Teorijoje teigiama, kad pagal netolygaus augimo dėsnį jokia galia negali išsilaikyti pasaulio piramidės viršūnėje labai ilgą laiką. Netolygus ekonomikos augimas ne tik lemia konfliktą, bet ir determinuoja hegemonės ir jos priešininės reikšmės⁹. Netolygaus ekonomikos augimo dėsnį ilgojo ciklo teorijoje galima papildyti išteklių gynybos teorija (angl. *Resources defence theory*), kuri prognozuoja valstybių konkurenčių agresyvių veiksmų panaudojimą viena prieš kitą dėl ekonominės resursų naudos¹⁰. Ši teorija leidžia išskirti papildomą nepriklausomą kintamąjį – kovą dėl išteklių.

Atsižvelgiant į dabartinę geopolitinę situaciją, galima teigti, kad JAV hegemonijai iššūkį kelia auganti Kinijos galia. Remiantis G. Modelski'io teorija, šiuo metu yra tarptautinės tvarkos ciklo pabaiga – IV fazė. Minėtina, kad 2018 m. Adrianas Popas, atsižvelgęs į vyraujančias tendencijas, įvertino G. Modelski'io aptartą chronologiją ir patikslino paskutinių dviejų fazių laikotarpius. Dalinės galios praradimo fazei jis priskyrė 1978–2008 m. (G. Modelski'is skyrė 1973–2000 m.), o galios dekoncentracijos fazę patikslino 2008–2038 m. (vietoj 2000–2030 m.)¹¹. Tam, kad būtų galima išskirti nepriklausomus kintamuosius, būtina apibrėžti šių paskutinių fazių sąvokas. A. Popo teigimu, dalinis galios praradimas – laiko periodas, per kurį pasireiškia globalios lyderės legitimumo erozija ir vyksta įvairių ekonominių ir socialinių tarptautinės tvarkos po-

8 Levy, „*Theories of General War*“, 347.

9 Rosecrance, „*Long cycle theory*“, 293.

10 Frédérique Dubois ir Luc-Alain Giraldeau, „Fighting for Resources: The Economics of Defense and Appropriation“, *Ecology* 86(1) (2005): 3–11.

11 Adrian Pop, „Long Cycles: A Bridge between Past and Futures“, (pranešimas konferencijoje „6th International Conference on Future-Oriented Technology Analysis“, Briuselis, 2018 m. birželio 4–5 d.).

kyčių. Galios dekoncentracijos sąvoka apibrėžtina kaip laiko periodas, kurio metu globalios lyderės galia pasiekia žemiausią lygį ir išskyla naujoji galia, galinti kelti išnykimo grėsmę globalios lyderės statusui ir tuo pat metu formuojanti naujus aljansus¹².

Remiantis minėtų fazių specifika ir aprašyta teorija, tyrime išskirtini šie kintamieji:

1. Auganti Kinijos galia. Pasibaigus Šaltajam karui, Kinija tapo vienintelė rimta konkurentė JAV hegemonijai. 1978 m. persiorientavus į rinkos ekonomiką, iki 2005 m. ši išaugo 4 kartus, o šiuo metu auga 3 kartus greičiau negu JAV¹³. Pagal BVP šiandien Kinija dar vis antra pasaulyje po JAV, tačiau, atsižvelgus į Kinijos technologinį potencialą, tikėtina, kad per dešimtį metų ši valstybė turėtų aplenkti dabartinę pasaulio hegemonę. Minėtina, kad Kinijos valstybiniai rezervai jau dabar kelis kartus lenkia JAV rezervus. Kinija yra antroje vietoje po JAV pagal investicijas į karinę pramonę ir nuolat ją veja. Dar vienas svarbus Kinijos plėtros aspektas – technologijų raida. Nuo 2012 m. iki 2017 m. Kinijos investicijos į technologinius tyrimus išaugo 70 proc., tai taip pat didina konkurencingumą JAV¹⁴.

2. Alternatyva JAV globaliai tvarkai. Pasaulio tvarką, užtikrinančią nuolatinę globalią taiką, nuo Antrojo pasaulinio karo diktavo Vašingtonas, tačiau kylanti Kinijos galia keičia nusistovėjusias pripažįstamas taisykles, kvestionuodama ir keldama konkurenciją ilgus metus vyraujančioms normoms ir principams. Pasaulinė JAV hegemonija grįšta demokratijos idėjomis ir jos sklaida pasaulyje. Kinija siūlo kitą sistemą, kuri tampa patraukli vis didesnei daliai valstybių. Demokratinėmis vertybėmis nesivadovaujančios Kini-

12 Ibid., 2.

13 Andrea Willige, *The world's top economy: the US vs China in five charts* (2016), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://www.weforum.org/agenda/2016/12/the-world-s-top-economy-the-us-vs-china-in-five-charts/>.

14 Emma Charlton, *6 things to know about China's historic rise* (2019), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://www.weforum.org/agenda/2019/10/china-economy-anniversary/>.

jos Liaudies Respublikos režimas siekia išsigalėti didesnėje pasaulio dalyje – didinamos investicijos Afrikos valstybėse, Pietų Kinijos jūroje, likusioje Azijos dalyje. Kinija plečia savo ekonominę įtaką, tačiau tai lemia pokyčius ir tarptautinėje valdysenoje.

3. Kova dėl išteklių. A. Popo manymu, vienas iš dviejų konfrontaciją tarp JAV ir Kinijos lemiančių veiksnių yra prekybos „karas“ dėl išteklių¹⁵. Limituoti resursai yra labai svarbus veiksnys, galintis pakeisti galios ciklą. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, kova dėl išteklių nuolat stūmė abi šalis į konfliktinius santykius¹⁶, o 2020 m. pandemine situaciją šią konfrontaciją dar labiau padidino. Tai ne tik sustiprino minėtų valstybių priešpriešą, bet į šią kovą įtraukė ir kitas pasaulio valstybes, ypač besivystančias šalis. Dėl išteklių ekonominio poreikio valstybės gali būti priverstos naudoti agresyvesnius veiksmus, kurie, tikėtina, prives prie globalaus konflikto.

4. Konfliktas Pietų Kinijos jūroje. Antras, A. Popo teigimu, iš dviejų konfrontaciją tarp JAV ir Kinijos lemiančių veiksnių yra karinis konfliktas dėl Taivano statuso ir teritoriniai disputai dėl Pietų Kinijos jūros salų¹⁷. JAV manoma, kad veiksmai Taivane identifikuos Kinijos elgesį esant kitiems konfliktams ir atskleis, kaip JAV ir likęs pasaulis kovos su Kinijos iššūkiu. Pietų Kinijos jūros salos labai svarbios JAV dėl šių salų geopolitinės trajektorijos į Pietryčių Aziją ir Ramųjį vandenyną. Jeigu JAV pradės ieškoti kompromisų dėl savo fundamentalių ir ilgalaikių įsipareigojimų (demokratijos sklaidos), ji rizikuos išsiųsti Pekinui signalą, leidžiantį veikti, ir tuo pat metu informuos kitas šalis apie galios balanso pokytį. Tai paskatintų pasaulio valstybes rinktis strategijas, kurios nebūtų palankios JAV, o Kinijai suteiktų pranašumą¹⁸.

15 Pop, „*Long Cycles*“, 3.

16 Ibid., 6.

17 Ibid., 3.

18 Fred C. Bergsten, *China's Rise: Challenges and Opportunities* (Washington, 2008), 178.

TREČIASIS PASAULINIS KARAS

2036 m. Trečiasis pasaulinis karas pasiekia apogėjų. Į konfliktą įsitraukia beveik visos didžiosios pasaulio jėgos ir aljansai. Smarkiai subombarduotos Japonijos ir Kinijos pakrantės, paralyžiuota visa Pietų Kinijos jūros prekyba, todėl nevyksta globalūs mainai. Dėl dažnų kibernetinių atakų suprastėjo prieiga prie informacijos, komunikacijos, o tai kelia didelę grėsmę valstybių saugumui, sveikatos sistemai, trikdoma prieiga prie būtinųjų išteklių. Nuo konflikto kenčia bene visi pasaulio regionai. Pasinaudojusi tarptautinės tvarkos nestabilumu, Rusija plečiasi į Vakarų ir užpuola Baltijos valstybes bei visą Rytų Europos regioną, kurį tenka ginti byrančiam NATO aljansui. Artimųjų Rytų ir Šiaurės Afrikos regionai kovoja dėl išteklių ir išgyvena regioninių hegemonių konfrontaciją.

AUGANTI KINIJOS GALIA

Globalaus konflikto scenarijus pradedamas nagrinėti nuo svarbiausių įvykių, apimančių pirmąjį kintamąjį – augančią Kinijos galią. 2020 m. JAV nominalusis BVP siekė 20,8 mlrd. (JAV doleriais), Kinijos – 14,8 mlrd.¹⁹. 2025 m. Kinijos rodikliai siekia 23 mlrd., JAV – 25 mlrd. JAV dolerių²⁰. 2028 m. Kinija tampa didžiausia pasaulio ekonomika, aplenkusi JAV net penkeriais metais anksčiau negu buvo prognozuota. Viena iš svarbių to priežasčių – greitas Kinijos atsigaivimas po COVID-19 pandemijos ir neefektyvus Vakarų pasaulio krizės valdymas²¹.

19 International Monetary Fund, *Report for Selected Countries and Subjects: October 2020*, žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October/weo-report?c=924,&s=NGDPD,PPPGDP,NGDPDPC,PPPPC,PCPIPCH,LUR,&sy=2018&ey=2025&ssm=0&scsm=1&sc=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1>.

20 Ibid.

21 CNBC, *China set to surpass U.S. as world's biggest economy by 2028, says report*, žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://www.cnb.com/2020/12/26/china-set-to-surpass-us-as-worlds-biggest-economy-by-2028-says-report.html#close>.

Aptartas ekonomikos augimas tiesiogiai priklauso nuo Kinijos veiksmų tarptautinėje erdvėje. Vienas iš pavyzdžių – lyderiavimas Regioninės išsamios ekonominės partnerystės sutartyje (angl. *RCEP*). Šią tarptautinę laisvos prekybos sutartį 2020 m. pasirašė penkiolika Azijos ir Okeanijos valstybių, ji apėmė beveik trečdalią pasaulio gyventojų ir pagaminamos ekonominės produkcijos²². Sutartyje dalyvauja ne tik ASEAN narės, bet ir Australija, Japonija, Naujoji Zelandija ir Pietų Korėja, kurios anksčiau buvo vienos iš artimų Vašingtono rėmėjų. 2025 m. Kinija, pajutusi didelę ekonominę naudą ir norėdama prisiimti lyderės vaidmenį ne tik Pietryčių Azijoje, bet ir likusiame pasaulyje, prisijungia prie Visapusės ir pažangios Ramiojo vandenyno partnerystės sutarties (angl. *CPTPP*). Kinijai esant prie tokių svarbių organizacijų vairo, likęs pasaulis nebegali ignoruoti artėjančių pokyčių globalioje valdysenoje.

Kitas svarbus aspektas, kalbant apie efektyvius Kinijos veiksmus tarptautinėje erdvėje, – „Vieno diržo, vieno kelio“ iniciatyva (angl. *BRI*). Ši globalios infrastruktūros, jungiančios Europą, Aziją, Viduriniuosius Rytus ir Afriką, iniciatyvos strategija skirta ekonominei naudai kurti. Sudaroma galimybė Kinijai pigiau ir greičiau negu konkurentai tiekti prekes į strategijai priklausančių šalių rinkas ir užtikrinti nebrangią prieigą prie gamtos išteklių per BRI koridorius. Padidėjęs konkurencingumas ir patikimas energijos importas per BRI sistemą yra Kinijos šimtmečio tikslas²³. 2020 m. BRI buvo akcentuojama kaip ekonominiai interesais ir minkštąja galia grindžiama iniciatyva, tačiau nuo 2024 m. pradėdama naudoti kietoji galia ir BRI keliai palaipsniui militarizuojami. Vienas iš pretekstų – 2024 m. baigtas statyti dujotiekis „lineD“.

22 Ashutosh Pandey, Opinion: China's cozying to US allies is Biden's issue now (2020), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://www.dw.com/en/opinion-chinas-cozying-to-us-allies-is-bidens-issue-now/a-55617329>.

23 Daniel R. Russel ir Blake H. Berger, *Weaponizing the Belt and Road Initiative* (2020), 7, žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., https://asiasociety.org/sites/default/files/2020-09/Weaponizing%20the%20Belt%20and%20Road%20Initiative_o.pdf.

nuo Turkmėnıstano besıdriekiantis per Uzbekıstaną, Tadžikıstana, Kirgızstana ir galiausiai pasiekiantis Kinija. Dujotiekiu Kinija pasiekia 25 proc. importuojamų dujų, todėl valstybė privalo užtikrinti šios infrastruktūros apsaugą. Militarizavimo procesas prıdengiamas Kinijos saugumo strategija, tačiau, militarizavus sąjungininkes Pietryčių ir Centrinėje Azijoje, atsiranda galimybė tiekti ginklus į konfliktines zonas Viduriniuosiuose Rytuose ir Afrikos regione. Saugumo strategija apima ne tik sausumos, bet ir jūros teritorijų apsaugą, tad valstybė militarizuojasi ne tik žemyninėje dalyje, bet ir vandenyne. Kinija, plėtojanti tolimojo nuotolio bombonešių ir karinių bei povandeninių laivų gamybą, yra patraukli karinės technikos tiekėja konfliktinėse zonose. Minėtose srityse šalis jau pralenkusi JAV. Pirmavimas paremtas pasikeitusia gynybos strategijos kryptimi – Kinija ne tik „gina“ artimus krantus, bet ir „saugo“ geografiškai nutolusias partneres²⁴, o tam BRI iniciatyva yra puiki priedanga.

Augančiai Kinijos galiai labai svarbus technologijų sektorius. Valstybės tikslas – visapusiškai skatinti karinės teorijos, organizacinės struktūros, karinio personalo, ginkluotės ir įrangos modernizavimą kartu su šalies modernizacija ir iki 2035 m. iš esmės atnaujinti krašto apsaugą ir kariuomenę. Tikslą pavyksta pasiekti – augančios Kinijos ginkluotosios pajėgos spartina kuriamus kibernetinės erdvės pajėgumus ir kibernetinėje srityje suteikia valstybei lyderiaujančias pozicijas²⁵. Vienas didžiausių Kinijos technologinių proveržių patvirtinančių įrodymų – Pietų Kinijos jūroje kuriama karinė bazė, valdoma dirbtinio intelekto ir robotų. 2029 m. Japonijos palydovai užfiksuoja kinų karinio povandeninio laivo atliekamus bazės statybos darbus, naudojant slaptąjį tunelių tinklą, žinomą kaip „Didžioji

24 Ibid., 13.

25 Wu Chen et al., „Toward Robust and Intelligent Drone Swarm: Challenges and Future Directions“, *IEEE Network* 34(4) (2020): 278–283.

požeminė kinų siena“ (angl. *Underground Great Wall of China*)²⁶. Japonijos Vyriausybei išplatinus šią naujieną žiniasklaidoje, iš Kinijos remiamų APT₁₀ ir APT₄₀ grupuočių²⁷ padaugėja kibernetinių atakų, nukreiptų į Japonijos Vyriausybės duomenų bazes, siekiant išsiaiškinti tolesnius Japonijos veiksmus ir norint jiems pasirengti. Kinijos manymu, Japonijos bandymai atskleisti valstybės tikslus trukdo šaliai ir kelia grėsmę, todėl pradedama naudoti per ateinančius metus vis labiau stiprėjanti antijaponiška retorika. Statoma karinė bazė kelia grėsmę tarptautinės bendruomenės saugumui, nes Kinija turi galimybę tyrinėti dar neatrastas vandenyno erdves²⁸. Manytina, kad plėtojamos technologijos leis lengviau aptikti kitų valstybių povandeninius laivus ir brautis į šių valstybių teritorinius vandenis. Didžiausia grėsmė kyla Japonijai, kuri suinteresuota jai priklausančių salų, esančių Pietų Kinijos jūroje, saugumu.

Tiek ekonomikoje, tiek karinėje sferoje auganti Kinijos galia penkiolika metų kėlė nuolatinę ir vis didėjančią įtampą, kol galiausiai 2035 m. pasiekė apogėjų ir reikšmingai prisidėjo prie Trečiojo pasaulinio karo pradžios.

ALTERNATYVA GLOBALIAI JAV TVARKAI

Nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos pasaulyje vyravo JAV formuojama liberalios demokratijos sistema. JAV kartu su partneriais sukūrė ir išplėtojo daugialypę tarptautinę tvarką, apimančią daugiašales institucijas, ekonominį atvirumą, bendradarbiavimą sau-

26 Andrea D. Steffen, *Beijing Plans To Build A Deep Sea Base In The South China Sea Run Entirely by AI* (2019), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://www.intelligentliving.co/deep-sea-base-china-ai/>.

27 Adam Hlavek, *China cyber attacks: the current threat landscape* (2020), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://securityboulevard.com/2020/12/china-cyber-attacks-the-current-threat-landscape/>.

28 Steffen, *Beijing Plans*.

gumo klausimais ir demokratinį solidarumą²⁹. Istorinis liberalios demokratijos pikas pasiektas 2005 m., tačiau per pastarąjį dešimtmetį matyti šios sistemos erozija³⁰. Daugybė liberalių demokratijų prarado gyvybingumą ir visuomenės palaikymą. Daugėja autoritarinio režimo bruožų turinčių valstybių (pavyzdžiui, Filipinai, Turkija, Vengrija ir kt.). Šių valstybių lyderiai, pasinaudodami COVID-19 pandemijos sukelta ekstremalia situacija, plečia savo galias ne tik krizei valdyti, bet ir įtakai valstybėje stiprinti³¹. Pandemija kelia didelių sunkumų JAV ir Vakarų pasauliui, tačiau Kinija, kurioje krizė prasidėjo, iš pandeminės situacijos išeina kaip laimėtoja. Naudodama autoritarinio režimo priemones ir sėkmingai tvarkydama su pandemija, Kinija demonstruoja savo pranašumą prieš liberalią tvarką ir siunčia žinią visam likusiam pasauliui apie galimą alternatyvą. Tuo metu JAV yra viena pirmaujančių valstybių pagal užsikrėtimų ir aukų skaičių, o tai likusiam pasauliui kelia klausimų apie hegemonės galią ir galimybes. Pandemijos situacijoje išryškėja ilgus metus stiprėjusios JAV struktūrinės problemos: polarizacija, rasizmas, biurokratinio aparato neveiknumas. Judėjimas „Juodųjų gyvybės svarbios“ (angl. *Black Lives Matter*, *BLM*), susipriešinimą sukėlę JAV Prezidento rinkimai ir galiausiai 2021 m. sausį įvykęs D. Trumpo palaikytojų įsiveržimas į pagrindinį liberalios demokratijos simbolį Kapitolijų siunčia žinią sąjungininkėms ir kitoms pasaulio valstybėms apie JAV hegemonijos susilpnėjimą. Socialiniai judėjimai bei streikai stiprėja ir per J. Bideno kadenciją, nes nepavyksta padidinti šalies stabilumo, taigi 2025 m. situacija šalyje vis labiau panašėja į pilietinį karą.

Nuo 2025 m. daugelis pasaulio šalių yra „įstrigusios spąstuose“ tarp JAV, kaip pagrindinio saugumo garanto, ir Kinijos, kaip pag-

29 G. John Ikenberry, „The end of liberal international order?“, *International Affairs* 94(1) (2018): 7–23.

30 William A. Galston, „The Enduring Vulnerability of Liberal Democracy“, *Journal of Democracy* 31(3) (2020): 8–24.

31 Ikenberry, „The end“, 7–23.

rindinės prekybos partnerės. Konfliktai hegemonės viduje ir telkimasis į vidaus politikos problemas padeda kai kurioms valstybėms apsispręsti, kurią pusę pasirinkti. Kinija pasinaudoja susidariusiu galios vakuumu ir tampa atviresnė, priešingai negu JAV. Kylanti nauja pasaulio galia politiniams interesams pasitelkia ekonomiką. 2025–2030 m. užmezgami tvirtesni diplomatiniai ryšiai su Centrine ir Lotynų Amerika, Afrika. Net demokratinės valstybės, tokios kaip Australija, Kanada ir Naujoji Zelandija, vis dažniau palaiko Kiniją. Australijai ir Naujajai Zelandijai būdama didžiausia prekybos partnerė, o Kanadai – antra pagal dydį³², Kinija visą dešimtmetį užtikrintai naudoja minkštąją galią, mėgindama patraukti šias JAV sąjungininkes į savo pusę. Kita stipri JAV sąjungininkė – Europos Sąjunga – nesugeba išsivaduoti iš susidariusių spąstų, nes nenori išsižadėti savo demokratiškos idealų. Vis dėlto Kinija yra viena iš svarbiausių ES ekonominių partnerių, todėl ES „užsimerkia“ prieš galių balansą keičiančią Kinijos politiką. Tačiau ne su visomis didžiosiomis Azijos galiomis Kinijos diplomatiniai santykiai yra geri. 2020–2023 m. kyla didelis Kinijos ir Indijos konfliktas dėl Himalajų regiono³³. 2024 m., suregulius konfliktą ir atnaujinus šalių diplomatinius santykius, situacija stabilizuojasi. Indija suvokia, kad dirbdama išvien su Kinija, pasiektų didesnio regioninio stabilumo ir suklestėtų, tačiau ji renkasi likti nepriklausoma regiono žaidėja.

Besivystančioms valstybėms Kinija siūlo patrauklesnį tvarkos modelį, negu buvo siūloma Vakarų valstybių. Mainais už Kinijos teikiamą ekonominę pagalbą nėra reikalaujama įgyvendinti valstybinio aparato reformų, nėra nustatoma išteklių naudojimo tvarka. Kinijos siūloma alternatyva prieštarauja iki tol vyravusiam Vašing-

32 Tao Peng, *China's Plan to Break off US Allies* (2019), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://thediplomat.com/2019/01/chinas-plan-to-break-off-us-allies/>.

33 Bilal Kuchay, *India-China relations at "most difficult phase in 30-40 years"* (2020), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://www.aljazeera.com/news/2020/12/10/most-difficult-phase-india-china-relations-continue-to-sour>.

tono konsensusui, pagal kurį ekonominė parama besivystančioms šalims buvo teikiama mainais už tai, kad jos vykdys liberalias reformas³⁴. 2020–2030 m. besivystančioms valstybėms Kinijos teikiama finansinė parama patrigubėja. Tai lemia šių valstybių „prisirišimą“ prie Kinijos užsienio politikos tikslų, diplomatinių iniciatyvų ir infrastruktūros³⁵.

JAV galios silpnėjimas ir įtakos pasaulinėje rinkoje bei tarptautinėje sistemoje praradimas atveria galimybes Kinijai diktuoti palankias sąlygas ir iškreipti galių balansą. 2035 m. vis daugiau valstybių linkstant palaikyti Kiniją, ši jaučiasi užtikrinta savo galios persvara. Tai rodo ryškų galios dekoncentracijos procesą, pasireiškiantį globalios lyderės galios smukimu ir naujosios hegemonės iškilimu.

KOVA DĖL IŠTEKLIŲ

Kova dėl ribotų išteklių dažnai veda prie agresijos protrūkių prieš konkurentėmis laikomas valstybes. Viską lemia išteklių gausa, jų paskirstymas erdvėje ir laike bei iš konkurentų patiriamas spaudimas. Suinteresuotumas ginti išteklius taip pat priklauso nuo jų svarbos valstybei³⁶. Galima daryti prielaidą, kad išteklių svarba didžiosioms galioms tampa reikšmingu veiksniumi globalaus konflikto kontekste.

Besivystantys regionai, pasižymintys gamtinių išteklių gausa, visada traukė didžiųjų galių dėmesį. Daugelį metų JAV ir Europa tvirtino kovojančios su Globalių Pietų skurdu ir nepritekliais, tačiau skurdžiausiųjų gyvenimo sąlygos šiuose regionuose (Afrika,

34 Charles Gore, „The rise and fall of the Washington Consensus as a paradigm for developing countries“, *World development* 28(5) (2000): 789–804.

35 Nikkei staff writers, *China doubles loans to 68 nations, further tightening grip* (2020), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/China-doubles-loans-to-68-nations-further-tightening-grip>.

36 Dubois ir Giraldeau, „*Fighting for Resources*“, 3–11.

Artimieji Rytai, Lotynų Amerika) nepasiekė žadėto klestėjimo³⁷. Kinija, į besivystančias valstybes pradėjusi investuoti tik XXI a. pradžioje, jau trečiajame dešimtmetyje tampa pagrindine finansuotoja. Viena iš finansavimo prižasčių – Kinijos siekis pirmauti skaitmeninių technologijų sektoriuje, kuris tiesiogiai priklauso nuo išteklių, randamų Afrikos ir Pietų Amerikos regionuose. Svarbiausi ištekliai, šiandien reikalingi minėtam sektoriui plėtoti, yra retieji mineralai (labiausiai – kobaltas), kurių daugiausia randama Brazilijoje, Čilėje, Kongo Demokratinėje Respublikoje, Pietų Afrikoje, Ruandoje. Šios penkios valstybės yra pagrindinis didžiųjų galių konkurencijos laukas, siekiant užsitikrinti nuolat tiekiamas reikiamas medžiagas³⁸. Kobaltas yra vienas iš svarbiausių mineralų, naudojamų elektroninių prietaisų ir baterijų gamybai, todėl jo importas Kinijai yra gyvybiškai svarbi pramonės plano „Pagaminta Kinijoje 2025“ (angl. *Made in China 2025*) dalis³⁹. Plano tikslas – pakeisti savo, kaip žemos klasės gamintojo, įvaizdį į aukščiausios klasės gamintojo statusą bei plėtoti į inovacijas orientuotas technologijas ir tinklus⁴⁰. Minėtina, kad šis planas yra JAV ir Kinijos ginčų dėl prekybos šaltinis. 2025 m. Kinijai pavyksta įgyvendinti užsibrėžtą planą. Viena iš priežasčių, lėmusių plano įgyvendinimą, – 2019 m. pasaulį sukausčiusi koronaviruso pandemija.

37 Horace Campbell, „China in Africa: challenging US global hegemony“, *Third World Quarterly* 29(1) (2008): 89–105.

38 Olivia Smith, *China vs. United States: Competition Over Rare Minerals Ratchets Up* (2018), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://www.newsecuritybeat.org/2018/10/china-vs-united-states-competition-rare-minerals-ratchets/>.

39 Eric Olander, *China to Stockpile Massive Amounts of Cobalt, Further Boosting the Price of this DRC, SA-sourced Strategic Mineral* (2020), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://chinaafricaproject.com/2020/08/24/china-to-stockpile-massive-amounts-of-cobalt-further-boosting-the-price-of-this-drc-sa-sourced-strategic-mineral/>.

40 Claudio Ramadori, *Made in China 2025 – Everything You Need to Know* (2020), žiūrėta 2021 m. sausio 3 d., <https://nhglobalpartners.com/made-in-china-2025/>.

Virusui valdyti būtina vakcina atsiduria kovos dėl išteklių dėmesio centre. 2020 m. pabaigoje turtingosios šalys buvo rezervavusios 51 proc. visų vakcinų dozių, nors šių šalių gyventojai sudaro tik 14 proc. pasaulio populiacijos. Pavyzdžiui, JAV rezervavo 800 mln. dozių, o tai daug daugiau, negu reikia visai šalies populiacijai (mažas pajamas gaunančios valstybės kartu sudėjus rezervavo 100 mln. dozių mažiau negu JAV). Iki 2022 m., nesikeičiant sąlygoms, 67 valstybės, tikėtina, galėtų vakcinuoti tik 1 iš 10 savo gyventojų⁴¹ (plg. Vakarų valstybės iki 2021 m. yra vakcinavusios didžiąją dalį savo populiacijos). Minėtos sąlygos Afrikoje nesikeičia – 2021 m. pabaigoje Pasaulio sveikatos organizacija Afrikos žemynui skyrė tik 320 mln. iš reikiamų 1,6 mlrd. dozių. Tai skatina Afrikos skepticizmą dėl Vakarų šalių, vyriausybės linkusios rinktis Kinijos ir Rusijos gaminamas vakcinas⁴². Kinija tiekia vakcinas, siekdama stiprinti savo ekonominę ir politinę įtaką Afrikoje ir kituose regionuose, susiduriančiuose su trikdžiais gauti reikiamus skiepus. Kinijos Prezidentas, derėdamasis su daugelio Afrikos valstybių diplomatais, teigia, kad padės besivystančioms šalims ir aprūpins jas Kinijoje kurtomis vakcinomis, siūlydamas jas kaip viešąją gėrybę už prieinamą kainą. Tokie susitarimai vykdomi ne tik su Afrikos, bet ir su Artimųjų Rytų bei Lotynų Amerikos šalimis. Kinijos vykdoma „vakcinų diplomatija“ yra šalies pastangos pateikti save kaip pandemijos „sprendimą“, o ne jos „priežastį“⁴³. Iki 2023 m. Kinija ir toliau tiekia ne tik vakcinas, bet ir medicininę paramą COVID-19 pandemijos padariniams likviduoti, tačiau, stabilizavus situaciją,

41 Danielle Paquette ir Max Bearak, *Coronavirus vaccinations have started. But people in Africa face a much longer wait* (2020), žiūrėta 2021 m. sausio 4 d., https://www.washingtonpost.com/world/africa/africa-coronavirus-vaccines/2020/12/16/9696e228-3bc2-11eb-8328-a36a109900c2_story.html.

42 John Campbell, *Vaccine Diplomacy: China and SinoPharm in Africa* (2021), žiūrėta 2021 m. sausio 7 d., <https://www.cfr.org/blog/vaccine-diplomacy-china-and-sinopharm-africa>.

43 Ibid.

pasilieka visą dešimtmetį tam, kad užtikrintų sveikatos sistemos tvarumą.

Kinijos elgesys nėra paremtas vien altruistiniais siekiais. Mainais už suteiktą paramą valstybė tikisi gauti reikalingų išteklių iš besivystančių šalių bei užsitikrinti lyderiaujančią poziciją ir politinį palaikymą Globalių Pietų regione. Naudodamasi ne tik daugiamilijardinės vertės investicijomis ir infrastruktūros tinklais Afrikoje bei Lotynų Amerikoje, bet ir „vakcinų diplomatija“, Kinija įveikia JAV „jos pačios kieme“, nes Vašingtonas pirmiausia rūpinasi savo šalies vidaus gerove⁴⁴. 2030 m. galutinai suvaldžius pandemijos padarinius tiek sveikatos, tiek finansų sektoriuose bei Globaliems Pietams imant ekonomiškai atsigausti, Kinija nuolat minima kaip pagrindinė gelbėtoja, nususukus Vakarams. Matyti, kad Kinijos „vakcinų diplomatija“ suveikė – daugelio besivystančių valstybių vietos valdžiose jaučiamos prokininės nuotaikos. Ketvirtajame dešimtmetyje akivaizdžiai matyti Kinijos išgalėjimas daugelyje pasaulio regionų, o JAV ir Europos Sąjunga pajunta, kad galutinai praranda galią ir įtaką tarptautinėje erdvėje.

Prancūzija netenka įtakos savo buvusiose kolonijose (kai kurios Afrikos šalys, padedant Kinijai, išstumia iš savo teritorijų prancūzų kariuomenę). Buvusios kolonijos supranta, kad, netekusi kolonijinėse valstybėse išgaunamų išteklių, Prancūzija yra bejėgė. Prisimindama neištesėtą Prancūzijos pažadą dėl vakcinų ir skaudžią kolonijinę patirtį, Afrika, Kinijai padedant, nutraukia glaudžius ryšius su Paryžiumi, o tai lemia silpnėjančią Prancūzijos ekonomiką ir geopolitinę padėtį. JAV valdžia, praradusi svarbias strategines pozicijas Afrikoje ir Lotynų Amerikoje, suvokia, kad lemiamas konfliktas dėl įtakos pasaulyje vyks karščiausiam Pietų Kinijos jūros regione.

44 Carol Rosenberg, *China Poised to Be First to Distribute Virus Vaccine in Latin America, U.S. Official Says* (2020), žiūrėta 2021 m. sausio 4 d., <https://www.nytimes.com/2020/12/02/us/politics/coronavirus-southern-command-china-latin-america.html>.

Sparčiai senkant naftos ištekliams ir kylant jos kainai Persijos įlankoje, pasaulio dėmesys krypsta į Pietų Kinijos jūrą. Pasaulio banko 2019 m. duomenimis, šiame regione buvo mažiausiai 11 mlrd. barelių naftos, o 2032 m. atrandama naujų naftos šaltinių. Pietų Kinijos jūra tampa pagrindiniu kovos dėl galių balanso centru. Itin suintensyvėja JAV karinė laivyba Pietų Kinijos jūroje ties teritorijomis, kurios, Pekino teigimu, priklauso Kinijai. Vašingtonas ir jo sąjungininkės patulinę laivybą laiko laisvųjų mainų tarptautiniuose vandenyse užtikrinimu, tačiau Kinija tai vadina suverenumo pažeidimu. JAV ir Japonijos karinės pajėgos, reaguodamos į didėjančią įtampą regione, reguliariai vykdo karines pratybas, kuriomis testuojamos logistinės galimybės greitai perkelti karių į Pietryčių Azijos regioną, kilus kariniam konfliktui. 2035 m. įtampa pasiekia aukščiausią tašką ir konfliktas atrodo neišvengiamas.

KONFLIKTAS PIETŲ KINIJOS JŪROJE

Pietų Kinijos jūros regionas strategiškai svarbus ne tik dėl gamtinių išteklių gausos, bet ir dėl salų, priklausančių šiam regionui, politinio statuso. Konfliktų kelia ir šalia esantis Taivanas. Kinija nepripažįsta jo kaip atskiros valstybės, laiko savo teritorijos dalimi. Jau 2020 m. Vakarų pasaulis akylai stebi Kinijos veiksmus Taivane ir prieštarauja vykdomiems žmogaus teisių pažeidimams bei niekinamoms demokratijos vertybėms, tačiau 2035 m., Kinijai esant pagrindine strategine partnere, tarptautinė bendruomenė vis dažniau užsimerkia prieš kylančios hegemonės vykdomą politiką. 2019 m. Taivaną pripažino 16 valstybių, o 2020–2035 m., prasidėjus domino efektui (Saliamono Saloms ir Kiribačiui nutraukus diplomatinius ryšius su Taivanu), palaikančių šalių lieka vos keletas. Pagrindinė priežastis – Ramiajame vandenyne ir tarp-

tautinėje erdvėje didėjanti ekonominė Kinijos įtaka⁴⁵. JAV valdžia, pragmatiškai siekdama ekonominių interesų, apleidžia Taivano suverenumo klausimą ir, nepripažindama jo nepriklausomybės, galutinai susilpnina šalies, kaip demokratines vertybes skiepijančios hegemonės, įvaizdį. Jeigu Kinijai pavyksta prisijungti Taivaną, pasauliui siunčiamas ženklas apie galių balanso pokytį.

2029 m. užfiksavus slaptai statomas povandenines Kinijos bazes ir iš to kilus ažiotažui, Japonija, nepaisant Kinijos informacinių atakų, ir toliau žvalgo Pietų Kinijos jūrą. 2035 m., vienos iš operacijų metu, užfiksuojami Kinijos vykdomi nelegalūs naudingųjų iškasenų gavybos darbai Japonijai priklausančių Senkaku salų teritoriniuose vandenyse. Kilusį konfliktą Japonijos vyriausybė pirmiausia siekia spręsti diplomatiškai. Kinijos Liaudies Respublikos vadovui išsiunčiama nota, kurioje pateikiamas ultimatumas nutraukti diplomatinius santykius, jei gavybos darbai nebus atšaukti. Kinija atmeta Japonijos siūstą ultimatumą. Teigiama, kad salų teritorijos priklauso Kinijai, o Japonija jas prisijungė neteisėtai. Maža to, Kinija dar labiau paaštrina ir taip aršią retoriką ir sustiprina skleidžiamą prieš Japoniją propagandą. Įsiutinta Japonijos Vyriausybė nutraukia diplomatinius ryšius su Kinija ir atšaukia šios šalies ambasadorius. Atsakydama į tai, Kinija suintensyvina naftos gavybą ir eksportuojamoms į Japoniją prekėms trigubai padidina tarifus. Į tai reaguodama Japonija paleidžia ilgo nuotolio priešlaivines raketas, galinčias pasiekti Kinijos karinius laivus, esančius Pietų Kinijos jūroje⁴⁶. Kinija suduoda atsakomąją ataką Japonijos Yokotos oro pa-

45 Kate Lyons, *China extends influence in Pacific as Solomon Islands break with Taiwan* (2019), žiūrėta 2021 m. sausio 5 d., <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/16/china-extends-influence-in-pacific-as-solomon-islands-break-with-taiwan>.

46 Reuters Staff, *UPDATE 2-Japan to develop longer-range anti-ship missiles as China pressure mounts* (2020), žiūrėta 2021 m. sausio 5 d., <https://www.reuters.com/article/japan-defence/update-2-japan-to-develop-longer-range-anti-ship-missiles-as-china-pressure-mounts-idUSL1N2IY05E>.

jėgų bazėms (tai JAV pajėgų Japonijoje būstinė)⁴⁷ ir rugpjūčio 11 d. paskelbia Japonijai karą.

1960 m. JAV ir Japonija pasirašė Tarpusavio bendradarbiavimo ir saugumo sutartį. Ši sutartis atnaujinta 2012 m., 2019 m. ir 2035 m. Sutartyje minima, kad, užpuolus trečiai šaliai, JAV įsipareigoja Japoniją ginti. 2012 m. susitarimas papildytas Senkaku salų gynybą reglamentuojančiais punktais, o 2019 m. į sutartį įtraukta kibernetinės atakos grėsmė⁴⁸. Sutartis dar kartą atnaujinama 2035 m., augant įtampai Ramiajame vandenyne. Taigi JAV negali likti konflikto nuošalyje, į paskelbtą karą ji reaguoja kaip Japonijos sąjungininkė.

Naudodamasi konflikto sukelta suirute, Kinija siekia galutinai prisijungti Taivaną prie savo teritorijos. Nebijoma imtis užtikrintų veiksmų, nes po beveik dešimtmetį trukusių derybų 2033 m. slapta susitariama su Brunėjumi, Filipinais, Malaizija ir Vietnamu dėl įtakos zonų pasidalijimo Pietų Kinijos jūroje. Minėtoms šalims naudinga sudaryti sutartį su kylančia hegemonė, nes mainais už paramą Taivano klausimu ir galimuose konfliktuose pažadėta tam tikra dalis Pietų Kinijos jūroje aplink Senkaku salas išgaunamos naftos.

Pirmiausia Pekinas pasinaudoja kibernetinėmis atakomis, nukreiptomis į Taivano finansinę sistemą ir pagrindinę infrastruktūrą. Taip pat siekiama mažinti JAV balistinių raketų susekimo efektyvumą. Kinijos laivai vykdo atakas prie Taivano pakrančių ir taip riboja gyvybiškai svarbų degalų ir maisto tiekimą. Kinija stengiasi palaužti Taivaną ne karine galia, o mažindama jo galimybes pasipriešinti ir atkirsdama jį nuo pasaulio. Taivano blokada – pasku-

47 Kyodo, staff report, *U.S. military announces early deployment of CV-22 Ospreys to Japan's Yokota Air Base* (2018), žiūrėta 2021 m. sausio 5 d., <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/04/03/national/u-s-military-announces-early-deployment-cv-22-ospreys-japans-yokota-air-base/#.WycWjizBzi4>.

48 Ankit Panda, *Mattis: Senkakus Covered Under US-Japan Security Treaty* (2017), žiūrėta 2021 m. sausio 5 d., <https://thediplomat.com/2017/02/mattis-senkakus-covered-under-us-japan-security-treaty/>.

tinis lašas, išprovokavęs agresyvų JAV atsaką ir įsitraukimą į karą Pietų Kinijos jūroje. Taigi JAV valdžia, gindama savo, Japonijos ir Taivano interesus, paskelbia Kinijai karą. Norėdama sustiprinti savo pozicijas, JAV vyriausybė pripažįsta Taivaną suverenia šalimi, taip siekdama paveikti savo sąjungininkių bei likusių valstybių nuomonę Taivano klausimu.

Konflikte atsiskleidžia dviejų hegemonių ir jų sąjungininkių susipriešinimas. JAV kovoja Japonijos ir Taivano pusėje ir sulaukia pagalbos iš Europos Sąjungos, kuri išipareigojusi padėti JAV dėl pastaraisiais metais NATO misijas ES vykdžiusių JAV karių. ES visais įmanomais būdais stengiasi išvengti karo Europoje, todėl siekia per daug neprisišlieti nė prie vienos kariaujančios pusės. Tuo metu Afrikos, Artimųjų Rytų ir Lotynų Amerikos valstybėse daugėja suirūčių ir pilietinių karų, paremtų antidemokratinėmis ir prokiniskomis vertybėmis. Vis daugiau visuomenių konfliktuoja dėl tarpusavio susiskaldymo ir mažėjančių išteklių. Kituose regionuose suirutė pasireiškia ne teritoriniu, o kibernetiniu pagrindu, veikiant nevalstybiniais veikėjams. Daugėja informacinio karo elementų, tokių kaip finansų sistemos, sveikatos apsaugos, vidinio saugumo ir infrastruktūros trikdymas, naudojant naujausias technologijas. Karas juntamas visuose pasaulio regionuose. Kaip minėta aptariant ilgojo ciklo teoriją, juntamas hegemonių ir tarptautinės pasaulio tvarkos pokytis.

IŠVADOS

Šiame darbe, pasitelkiant ilgojo ciklo teoriją ir retrospekcinio planavimo metodą, apžvelgiamas Trečiojo pasaulinio karo scenarijus. Išskirti keturi kintamieji, galimai turėsiantys įtakos konfliktui. Auganti Kinijos galia leidžia daryti prielaidą, kad šalies stiprėjimas tiek ekonominėje, tiek karinėje ir technologinėje sferose gali sukelti nuolatinę ir vis didėjančią įtampą, karo metais pasiekiančią piką.

Prie to stipriai prisidės didžiausi laisvųjų mainų susitarimai (RCEP ir CPTPP), kurie susies Kiniją su kitomis greičiausiai kylančiomis pasaulio ekonomikomis.

Aprašant kitą veiksnių – alternatyvą JAV globaliai tvarkai, apžvelgiamas JAV, dabartinės hegemonės, galios ir įtakos pasaulinėje sistemoje silpnėjimas ir atsiveriančios galimybės paliktą galios vakuumą užimti kylančiai jėgai – Kinijai.

Dar viena priežastis, galinti paskatinti konfliktą, – kova dėl išteklių. COVID-19 pandemija ir jos sukeltas išteklių stygius leido Kinijai įtvirtinti savo dominavimą Globaliuose Pietuose. Šis įsigalėjimas leido sustiprinti įtaką ir kitose kovose dėl išteklių. Visa tai padėjo Kinijai įsigalėti tarptautinėje rinkoje.

Konfliktas Pietų Kinijos jūroje buvo paskutinis veiksnys, lėmęs Trečiąjį pasaulinį karą. Teritoriniai vandenys aplink Senkaku salas ir Taivano statusas tampa pagrindine šio karo ašimi. JAV įsitraukimą į karą lemia susitarimai su Japonija ir Taivano suverenumo išsaugojimas. Vis dėlto didžioji pasaulio paramos dalis tenka Kinijai, pirmiausia, veikiant ekonominiams saitams.

Scenarijus patvirtina ilgojo ciklo teoriją, tačiau minėti veiksniai praktiškai galėtų veikti visai kitaip. Kinija, tikėtina, pasieks JAV ekonomiką kaip ir numatyta, tačiau ekonominiai valstybių tarpusavio saitai, galima manyti, neeis šioms šalims pradėti karinio konflikto. Šiandien dedama daug vilčių, kad naujasis lyderis Joe Bidenas grąžins į JAV senąją, liberalios demokratijos vertybėmis grindžiamą užsienio politiką, šalis grįš į tarptautines organizacijas ir atnaujins sutartis, kurių per pastaruosius ketverius metus, valdant Donaldui Trumpui, atsisakyta. Minėtinas dar vienas JAV vidinei santvarkai svarbus veiksnys – Joe Bideno siekis suvienyti JAV visuomenę ir sustabdyti jos poliarizaciją. Jei pavyktų tai pasiekti, scenarijus dėlįtūsi kita linkme – JAV galimai mėgintų įrodyti savo sąjungininkėms ir likusiam pasauliui, kad nėra žlunganti hegemonė ir vis dar gali diktuoti sąlygas tarptautinei bendruome-

nei. Svarbu ir tai, kad sėkminga Kinijos vakcina neabejotinai leistų užsitikrinti Lotynų Amerikos ir Afrikos paramą, tačiau vakcinos neveiknumas sukeltų priešingą reakciją – neleistų Kinijai įsigalėti kylančiuose regionuose ir strategiškai didinti savo galios pasaulyje. Darbe akcentuotas ir technologinės pažangos vaidmuo, tačiau labai sudėtinga prognozuoti, kaip ši sritis bus plėtojama artimiausius penkiolika metų.

Trečiasis pasaulinis karas greičiausiai apims visą pasaulį. Skirtingai negu vykstant Pirmajam ir Antrajam karams, šiame bus kovojama ne tik šalių teritorijose, bet ir kibernetinėje erdvėje. Karas greičiausiai nebus destruktivus mirčių skaičiumi, bet technologijos sugriaus įprastą nusistovėjusio pasaulio tvarką. Ateities karai pasižymės tuo, kad ne technologijos tarnaus žmogui, o žmogus – technologijoms.

Ar ES supanašėjimas su naująja viduramžiška imperija užtikrintų europinio projekto tvarumą ateityje?

Gintė Sprogytė

IŽANGA

Europos Sąjunga (toliau – ES) ir imperija. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad tai dvi viena su kita nesusijusios sąvokos. Imperiją įprasta sieti su tamsiaisiais viduramžiais ir karingumu, o ES mato kaip moderni, puoselėjanti demokratines vertybes. Politikos mokslų profesoriaus Jano Zielonkos teigimu, šiandieninė ES turi imperijai būdingų bruožų: lanksčios sienos, nėra vieno valdymo centro, remiamasi labiau civilinėmis negu karinėmis priemonėmis¹. Vis dėlto ES lyginimą su imperija reikėtų suvokti rezervuotai: kaip įvardija J. Zielonka, tai *naujoji* viduramžiška imperija, šalia viduramžiškų bruožų turinti ir specifinių ypatybių.

Reikšmingu įvykiu, sustiprinusiu ES kaip imperijos išvalgas, įvardytina Šaltojo karo pabaiga ir Vakarų Europos pasiryžimas priimti į savo sąjungą pokomunistines šalis. J. Zielonkos teigimu, plėtra buvo naujo tipo „kooperacinės ir savanoriškos imperijos“ kūrimas, siekiant užpildyti galios vakuumą, atsiradusį žlugus Sovietų

1 Jan Zielonka, *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union* (Oxford University Press, 2007), 163.

imperijai². Sąjunga bandė įtvirtinti politinę ir ekonominę nestabilios ir nuskurdusios kaimynystės kontrolę, tačiau galutinis tikslas buvo ne užkariauti Rytų Europą, bet kurti taiką, demokratiją, siekti regiono klestėjimo³. Svarbiausia, kad tai vyko ne prievartos būdu, o pačių šalių savanorišku prašymu – siekiu, išsivadavus iš sovietinio jungo, tapti europinės šeimos dalimi.

Prieš rašant šį darbą, atlikta trijų studentų, studijuojančių ne politikos mokslus, apklausa apie ES. Į klausimą, ar ES galima laikyti šiuolaikine imperija, gauti skirtingi atsakymai. Kaip ir tikėtasi, du respondentai teigė, kad imperija ir demokratija – nesuderinami dalykai. Respondentų teigimu, ES būdingi ilgi svarstymai, įsiklausymai į skirtingas nuomones, o ne staigūs veiksmai, kuriuos galima laikyti imperijos požymiais. Antra vertus, gautas ir toks atsakymas: Sąjunga gali būti vadinama imperija, nes tai daug šalių vienijantis darinys, dvelkiantis imperine didybe. Kalbėdami apie ES vaidmenį pasaulyje, apklaustieji sutarė, kad ES matoma kaip žmogaus teisių gynėja ir taikos palaikytoja. Tiesa, prakalbė apie ES ateitį, respondentai ją vertino pesimistiškai ir įvardijo kylančius iššūkius: beprecedentę pandemiją, Didžiosios Britanijos pasitraukimą iš ES bei valstybių narių tarpusavio nesutarimus.

Apklausa parodė, kad ES kaip šiuolaikinės imperijos įvaizdis kelia kontroversiškų interpretacijų. Imperiją norisi sieti su imperializmu, veikiau – su grobuoniška ekspansine politika, bet tikrai ne su demokratiniais idealais, kuriuos šlovina ES. Vis dėlto J. Zie-lonkos siūlomas europinis modelis yra kitoks – ES įvardijama kaip naujoji viduramžiška imperija, t. y. kaip imperija be imperializmo.

Šiame darbe siekiama išeiti už tradicinio mąstymo rėmų, įgalinti politinę vaizduotę ir pasvarstyti, koks europinio projekto atei-

2 Ibid., 55.

3 Ibid., 49.

ties scenarijus leistų užtikrinti ES tvarumą. Darbe pateikiama argumentų, kodėl ES tolesnis panašėjimas į imperiją leistų labiau išplėtoti ES stiprybes. Paraleliai su modelio privalumais vertinami ir trūkumai, galiausiai aptariamas modelio suderinamumas su lietuviškąja tapatybe. Apibendrinant nurodomos implikacijos ateities tyrimams. Darbe daugiausia remiamasi J. Zielonkos knyga „Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union“, minėtini ir kitų mąstytojų darbai.

1. TRUMPAI APIE MODELĮ

Kaip jau minėta, J. Zielonka teigia, kad šiandieninė ES turi imperijai būdingų bruožų: lanksčios sienos, nėra vieno valdymo centro, politika vykdoma remiantis labiau civilinėmis, o ne karinėmis priemonėmis. Trumpai aptarsime šiuos aspektus.

Lanksčios sienos. Sienas laikyti lanksčiomis galima dėl dviejų priežasčių. Pirmiausia minėtina Šengeno erdvė, panaikinusi vidaus sienų kontrolę ir suteikusi galimybę asmenims laisvai judėti visoje ES (ne pandemijos metu). Kita priežastis sietina su išorinėmis sienomis – ES yra sudariusi įvairių sutarčių su valstybėmis, kurios nepriklauso Sąjungai (pavyzdžiui, asociacijos susitarimas tarp ES ir Ukrainos arba tarp ES ir Gruzijos). Be to, peržengiant Europos žemyno ribas, siunčiama pagalba skurdesniems regionams (pavyzdžiui, bendradarbiaujama su Afrika). Šalys, kurios nėra ES narės, daugiau ar mažiau patenka į Sąjungos įtakos zoną, o tai leidžia kurti ES kaip darinio, turinčio lanksčias sienas, įvaizdį.

Daugiasluoksniškumas valdymo struktūroje. ES institucijų sistema unikali: ES bendruosius prioritetus nustato Europos Vadovų Taryba, kurią sudaro nacionaliniai ir ES lygmens vadovai; ES piliečiams atstovauja Europos Parlamentas; visos ES interesus gina Europos Komisija; vyriausybės savo šalių interesus gina Europos

Sąjungos Taryboje⁴. Kartu bendradarbiauja įvairios nacionalinės, viršnacionalinės, regioninės ir vietos valdžios institucijos bei veikai, todėl valdymas yra kelių lygmenų, tinkliškas.

Užsienio politikos tikslai ir priemonės. ES neretai vadinama švelniąja galia – vykdam politiką ar siekiant tikslų, remiamasi diplomatinėmis priemonėmis (derybos, sutartys, sankcijos), o ne prievartos formomis, ir taip skleidžiamos demokratinės vertybės pasauliui. Užsienio politikos tikslas – skleisti idėjas, o ne balansuoti galią ar ginti sienas (ES net neturi savo kariuomenės).

Galusiai verta pabrėžti ES išskirtinumą – bendrąją rinką (Sąjungos idėja kilo iš ekonominės integracijos, kuri palaipsniui peraugo į vis glaudesnę politinę bendradarbiavimą). Bendroji rinka nebūdinga viduramžiškai imperijai. Vis dėlto, galima teigti, kad ES būdingi tam tikri imperijos bruožai, pritaikyti prie šiandienos konteksto. Tai leidžia ES vadinti naująja viduramžiška imperija.

2. MODELIO ĮVERTINIMAS: STIPRYBĖS IR SILPNYBĖS

2.1. Europos didžiausia jėga – pliuralizmas ir įvairovė

Turbūt svarbiausia priežastis, kodėl ES tolesnis panašėjimas į naująją viduramžišką imperiją atneštų tvarumo europiniam projektui, – modelio suderinamumas su kultūriškai ir politiškai skirtingomis šalimis. Svarbu pabrėžti, kad ES nėra ir nebus monolitas: kiekviena valstybė turi savitą kultūrinę, politinę, socialinę tapatybę ir įsivaizdavimą, kaip turėtų atrodyti Sąjungos ateitis. Filosofo A. Jokubaičio teigimu, Vidurio Europai būdingas savotiškas politikos ir kultūros susiliejimas, tad neįmanoma suprasti Vidurio Eu-

4 Oficiali Europos Sąjungos interneto svetainė, *ES institucijos ir kitos įstaigos*, žiūrėta 2021 m. birželio 7 d., https://europa.eu/european-union/about-eu-institutions-bodies_lt#unikali-institucij%C5%B3-sistema.

ropos demokratijų, nekreipiant dėmesio į nacionalizmo reiškinių. Vakarų Europos valstybėms šis aspektas yra ne toks aktualus, linkstama kalbėti apie visuotinius principus, tokius kaip žmogaus teisės, demokratija, kurie peržengia skirtingas kultūras ir sudaro pamatą gilesnei integracijai⁵. Kaip teigia prancūzų filosofas E. Balibaras, Europoje glūdi daugybė skirtumų, kurie bet kada gali pavirsti rimtomis įtampomis⁶. Britų sociologo G. Delanty manymu, Europos vienybės idėja toleruojama tiek, kiek ji leidžia plėtoti nacionalinius projektus⁷. Siekis daugiau valstybių narių turimų kompetencijų perduoti Sąjungai ir judėti viršnacionalumo link galėtų būti pražūtingas europiniam projektui, nes paaštrintų jau egzistuojančias įtampas. Galvojant apie ES ateitį, svarbu užtikrinti, kad valdymo forma kiekvienai šaliai leistų išsaugoti kuo daugiau savų kompetencijų, bet tuo pat metu valstybės prisidėtų prie bendro Europos projekto gyvavimo. Šias prieštaras galima suderinti laikantis imperinio projekto.

J. Zielonkos teigimu, būtent naujoji viduramžiška imperija sutelkia didžiulius Europos išteklius nepanaikindama Europos didžiausios jėgos – pliuralizmo ir jos įvairovės⁸. Vienybė, politologo nuomone, niekada nebuvo pagrindinis integracijos tikslas⁹. Būtent įvairovė gali palengvinti bendradarbiavimą ir taip skatinti tolesnę integraciją. Tai yra konkurencijos, savęs tobulinimo ir inovacijų šaltinis¹⁰. Jei ES toliau panašėtų į naująją viduramžišką imperiją, projektui gyvybės įkvėptų didesnės paskatos dalytis gerosiomis

5 Alvydas Jokubaitis, „The Other Europe: Identity Problems of Central Europe“, *Politeja* 6(57) (2018): 81–89.

6 Etienne Balibar, *We, the People of Europe?: Reflections on Transnational Citizenship* (Princeton University Press, 2004), 166.

7 Gerard Delanty, *Europos išradimas: idėja, tapatumas, realybė* (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002), 191–194.

8 Zielonka, *Europe as Empire*, 192.

9 Ibid., 69.

10 Ibid.

praktikomis tarp valstybių, o ne pastangos kuo daugiau politikos sričių iš nacionalinių kompetencijų perduoti Sąjungai (pakanka, kad ES turi išskirtines kompetencijas, susijusias su bendrąja rinka). Imperinio projekto stiprybė – gerųjų praktikų erdvė, kai šalys remiasi kitų šalių geraisiais pavyzdžiais ir modeliais, siekdamos pagerinti valdymą nacionaliniu mastu. Gerųjų praktikų cirkuliacija tarp šalių gali paskatinti šias šalis glaudžiau bendradarbiauti, siekiant įveikti ir globaliu mastu kylančius iššūkius. Vienas iš pavyzdžių galėtų būti ES šalių dalijimasis gerosiomis praktikomis, kaip valdyti COVID-19 protrūkius¹¹. Reikia sukurti mechanizmą, kuris skatintų ES nares kuo dažniau ir sklandžiau dalytis gerosiomis praktikomis ir metodais.

Negalima atmesti fakto, kad tam tikri šalių skirtumai gali apsunkinti šių šalių bendradarbiavimą Sąjungoje. Klasikinis pavyzdys galėtų būti pokomunistinėse šalyse – Lenkijoje ir Vengrijoje – vykdoma politika: minėtos valstybės tolsta nuo demokratijos idealų, kuriuos šlovindamos prisijungė prie europinės šeimos. ES pastangos gerinti padėtį ir sergėti demokratiją kol kas nedavė norimų rezultatų – bandymas ES biudžeto dalybas sieti su teisinės valstybės principo laikymusi susiduria su sunkumais¹². Nekyla abejonių, kad matyti akivaizdžios ES pastangos spręsti problemą ir nesitaikstyti su pamatinių demokratinių normų pažeidimais.

Šalių įvairovė yra natūrali, be jos sunku įsivaizduoti europinį projektą. Toliau plėtojant ES kaip naująją viduramžišką imperiją, kiekvienai šaliai turėtų būti leidžiama plėsti savą potencialą ir įgalinti sklandesnę dalijimąsi gerosiomis praktikomis. Tai padėtų

11 „Coronavirus: European countries share their best Practices!“, *The first European Fire and Rescue Innovation Network*, žiūrėta 2021 m. birželio 8 d., <https://fire-in.eu/single-pages/coronavirus-european-countries-share-their-best-practices>.

12 „EU budget plan lets Hungary, Poland off the rule-of-law hook (for now)“, *Politico*, žiūrėta 2021 m. birželio 8 d., <https://www.politico.eu/article/eu-budget-plan-lets-hungary-poland-off-the-rule-of-law-hook-for-now/>.

išvengti įtampų ir prisidėtų prie europinio projekto tvarumo neu-kojant valstybių nacionalinių kompetencijų.

2.2. ES valdymo galios centro nebuvimas – pranašumas

Kalbant apie institucinę sąrangą, svarbu pabrėžti, kad ES kaip imperijos matymas savaime suponuoja kitokį žvilgsnį ir į patį valdymą – užuot ieškokus vieno atskaitingo centro, reikia prisiminti, kad imperijos valdyme dalyvauja daugybė veikėjų, tinklai persipynę, būdingas daugiasluoksniškumas. Valstybių narių atstovams tenka balansuoti tarp savos šalies nacionalinių interesų ir valstybes peržengiančių Sąjungos tikslų. Dėl šių aspektų imperiniame modelyje sprendimų priėmimas atrodo klampus, o atsakomybė neaiški. Vis dėlto, kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, toks modelis pats savaime užtikrina savo legitimumą ir leidžia Sąjungai sėkmingai gyvuoti. Remiantis J. Zielonka, galima konstatuoti, kad naujoji viduramžiška imperija, turinti pliuralistinę valdžią, nesusiduria su galios koncentracijos problema¹³, o galios pasiskirstymas prisideda prie atskaitingumo, nes skirtingi centrai prižiūri vienas kito veiksmus ir viešina piktnaudžiavimą valdžia¹⁴. Be abejo, norisi turėti vieną ar kelis aiškiai apibrėžtus galios centrus, kaip įprasta nacionalinėje valstybėje, o aiški hierarchinė valdymo vertikalė leistų greičiau priimti sprendimus, tačiau tai būtų sunkiai įsivaizduojama ir suderinama su ES kaip demokratinių šalių sąjungos samprata.

Kitas šio valdymo privalumas – kai yra daug veikėjų, problemos geriau apsvarstomos¹⁵. Jeigu sprendimai priimami greitai ir neišklausant kitų nuomonių, gali nukentėti sprendimų kokybė. Europinių lygmeniu daugybė veikėjų leidžia įvertinti esamą prob-

13 Zielonka, *Europe as Empire*, 185.

14 Ibid., 186.

15 Ibid.

lemą iš įvairių žiūros kampų. Tiesa, pastebima problema dėl piliečių ištraukimo – tai liudija mažas rinkėjų aktyvumas Europos Parlamento (toliau – EP) rinkimuose¹⁶. Susidaro įspūdis, kad daugumai Europos šalių piliečių ES atrodo itin tolima, tad natūralu, kad svarbūs poreikiai dažnai lieka neišgirsti. Vis dėlto naivu tikėtis, kad piliečiai balsuos EP rinkimuose, kai neateina balsuoti į savo šalies parlamento ar prezidento rinkimus. Kita vertus, ES buvo sukurta kaip sritis, saugi nuo rinkėjų ir jų atstovų reikalavimų¹⁷. Būtent ES pasižymi didžiuliu ekspertų vaidmeniu ir efektyvumu – ES yra ta vieta, kur įgyvendinamos ekonominės reformos, kurių nori dauguma atskirų narių, bet kurių negali daryti politiškai¹⁸. Ekspertų vaidmuo užtikrina efektyvų valdymą, tačiau biurokratiškumas ir sudėtingos procedūros skatina dar didesnę emocijų atstumą tarp ES ir piliečių, todėl priklausymo Sąjungai naudą piliečiams svarbu perteikti kitais būdais (pavyzdžiui, sudaromos studijų mainų programų galimybės, statomi ES paramos skydai gatvėje). Ateityje svarbu stengtis, kad kuo daugiau piliečių pajustų ES vykdomus projektus ir naujas iniciatyvas, nes tai stiprintų Sąjungos legitimumą šių asmenų akyse ir leistų toliau veikti esamam valdymo modeliui.

Apibendrinant galima teigti, kad aptartas imperinis bruožas (valdymo daugiasluoksniškumas) įgalina kokybišką Sąjungos funkcionavimą ir ateityje turėtų būti išsaugotas. Tiesa, svarbu užtikrinti kuo sklandesnę institucijų ir veikėjų bendradarbiavimą bei nuolat stengtis, kad piliečiai šalyje matytų ES teikiamą naudą.

16 European Parliament, *2019 European election results*, žiūrėta 2021 m. birželio 8 d., <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout/>.

17 Peter Mair, *Ruling the Void: The Hollowing-out of Western Democracy* (London & New York: Verso, 2013), 99–137.

18 Ibid.

2.3. ES užsienio politikos niuansai

Žlugus SSRS, ES didžiulės plėtros į rytus pagrindinis tarptautinis tikslas buvo stabilizuoti regioną, perduodant įstatymus ir suteikiant ekonominę pagalbą¹⁹. Akivaizdu, kad Sąjungos teritorija plečiama diplomatinėmis derybomis²⁰, o ne kariniais užkariavimais. Svarbu skleisti idėjas, o ne balansuoti galią. Vaizdžiai galima sakyti, kad užgrobiamą teritoriją (kaip būtų viduramžiais), bet ekonomika (tai reikėtų suprasti labiau perkeltine prasme, nes šalių narių ekonomikos integruojamos į vieną rinką bendru savanorišku sutarimu). Tai sustiprina ES kaip veikėjos poziciją tarptautinėje arenoje (ji tampa didesne ekonomika negu būtų pavienių šalių narių suma). Būdama galingesnė žaidėja, ES gali skleisti vertybinę įtaką ir imtis aktyvios demokratijos vertybių gynimo politikos.

J. Zielonka pastebi, kad, nors kai kurioms neturtingoms šalims, ypač besivystančioms, gali atrodyti, jog Sąjungos prekybos politika yra nepagrįstai diskriminuojanti, Sąjunga iš esmės laikoma ekonomikos augimo, o ne ekonominio išnaudojimo priemone²¹ (Sąjunga perveda dideles pinigų sumas neturtingoms kaimynėms). ES nėra agresyvi veikėja, nes istorinės pamokos privertė ją atsisžadėti galios politikos ir ieškoti taikių problemų sprendimo būdų bei siekti konsensuso. Remiantis amerikiečių mokslininku R. Kaganu, galima teigti, kad europiečiai atmetė jėgos politiką, atnešusią tiek nelaimių per pastarąjį dešimtmetį. Europiečių strateginei kultūrai būdingas prioritetas deryboms, diplomatijai, prekybiniam ryšiams, tarptautinei teisei, o ne jėgos naudojimui²² (galima įžvelgti paralelę su viduramžiais sudaromomis santuokomis ar duodamomis priesaikomis, siekiant teritorijų suvienijimo).

19 Zielonka, *Europe as Empire*, 162.

20 Ibid., 171.

21 Ibid.

22 Robert Kagan, *Apie rojų ir galią* (Eugrimas, 2004), 63.

Minėtina, kad šalių įvairovė ir iš jos kylančios vidinės įtampos neleidžia Sąjungai kalbėti vienu balsu, turėti toliaregiškos užsienio politikos strategijos. Pavyzdžiui, pastebimas Europos pozicijos pasidalijimas Irako karo atžvilgiu: Europos vakarų šalių nuomone, Amerikos invazija į Iraką įvardijama kaip civilizacijos barbarybė ir sulaužyta tarptautinė teisė²³, o vidurio Europos šalys turi palankų požiūrį į Ameriką dėl istorinių patirčių ir dėl Amerikos kaip gelbėtojos atsvaros SSRS Šaltojo karo metu. Skirtingi požiūriai, nulemti istorinių aplinkybių, silpnina ES vieningą poziciją tarptautinėje arenoje. Vis dėlto viltingai nuteikia tai, kad prireikus šalys (nepaisant skirtumų) geba mobilizuotis ir išreikšti tvirtą poziciją – neseniai ES vieningai uždraudė skraidyti valstybių narių lėktuvams Baltarusijos oro erdvėje²⁴ ir ėmė taikyti ekonomines sankcijas, reaguodamos į A. Lukašenkos agresiją. Tai sufleruoja, kad Europos šalys tvirtai sutaria, jog, susidūrus su didžiulio masto žmonių teisių pažeidimu (priverstinis lėktuvo nutupdymas, žurnalisto ir jo draugės sulaikymas bei numanomas kankinimas), demokratines vertybes reikia ginti. Kad tai nėra vien tik žodžiai, ES įrodo savo elgesiu.

Akivaizdu, kad ES stengiasi užimti aktyvios demokratijos grynėjos vaidmenį globaliu mastu. Bandymai skleisti demokratinius principus turi panašumų su imperijai būdingu siekiu stiprinti įtaką aplinkiniuose regionuose. Tikėtina, kad ateityje ES neatsižadės šio savo vaidmens, todėl imperinis modelis ir toliau organiškai derės su Sąjungos užsienio politika ir siekiais. Vis dėlto nedera pamiršti,

23 Jürgen Habermas ir Jacques Derrida, „February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe“, *Constellations Volume 10*(3) (2003): 291–297.

24 LRT, *Europos lyderiai priėmė ryžtingą sprendimą dėl Baltarusijos režimo* – „Belavia“ oro linijoms turi būti uždrausta skristi į ES, žiūrėta 2021 m. birželio 11 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1416873/europos-lyderiai-priemeryztinga-sprendima-del-baltarusijos-rezimo-belavia-oro-linijoms-turi-buti-uzdrausta-skristi-i-es>.

kad ES vertinga šalių įvairovė ir būtent už įvairovę dažnai tenka mokėti bendros pozicijos neturėjimo kainą.

3. SUDERINAMUMAS SU LIETUVIŠKĄJA TAPATYBE

ES kaip naujosios viduramžiškos imperijos modelis išlaisvina iš žiūrėjimo į vakarietiškumą kaip į standartą ir nuo šalių skirstymo į pranašesnes ir menkavertiškesnes – modelis suteikia galimybę integruoti skirtingas šalių patirtis į bendrą projektą. ES kaip imperijos vizija puikiai dera su lietuviškąja tapatybe – Lietuva remia politinę integraciją, tačiau patys lietuviai nesijaučia esantys europiečiai. J. Zielonkos imperijos be imperializmo modelis leidžia sujungti šias prieštaras – galima išsaugoti istoriškai susiformavusį šalies unikalumą ir tuo pat metu palaikyti glaudžius santykius su kitomis šalimis. Lietuvos istorija paženklinta įvairiausių patirčių. Dažniausiai kalbama apie Lietuvos kaip pokomunistinės šalies patirtį, tačiau minėtina, kad Lietuva turi ir imperinės patirties.

Remiantis etnologu G. Beresnevičiumi, galima teigti, kad per amžius išlikęs lietuvių kaip imperinio mąstymo barbarų tautos bruožas – europinį projektą ir pačią Lietuvą sustiprinti galinti jėga²⁵. G. Beresnevičius prisimena istoriją, kai lietuviai sėsdavo į slavų kunigaikštystysčių sostus, vesdavo vietos diduomenės dukteris, priimdavo stačiatikybę, vadovaudavo integracijai į vietos papročius, kalbą, religiją. G. Beresnevičiaus teigimu, lietuviai – imperijos žmonės, tik šiandien imperiją praradę²⁶, todėl prisijungimas prie europinės šeimos matomas kaip galimybė atgaivinti lietuvių tautos imperialistinę prigimtį. Kita vertus, lietuvių patirtis, tikėtina,

25 Gintaras Beresnevičius, *Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys: Europos Sąjunga ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmojoje pusėje* (Vilnius: VU leidykla, 2003), 11–17.

26 Ibid.

labiau imperinė, o ne imperialistinė. Nors buvo būdinga teritorinė ekspansija, LDK neturėjo universalistinės imperinės ideologijos, vadovavosi principu „senovės negriauname, naujovių neįvedame“, nebuvo būdingas kolonizacinis išnaudojimas, kurį galima aptikti XIX a. imperijose. Kaip teigia A. Bumblauskas, Lietuvos didvalstybė kartais vadinama „akšomine imperija“, nes Lietuva negalėjo primesti kitiems nei kalbos, nei kultūros, nei religijos. Pagonybė neįstengė konkuruoti su institucijas ir raštą turinčia stačiatikybe²⁷. Taigi LDK atvejis gali būti su tam tikromis išlygomis interpretuojamas kaip savotiškas imperijos be imperializmo prototipas.

G. Beresnevičiaus idėjos siekia 2003 m., tačiau aptartos nuostatos paaiškina šiandieninį Lietuvos elgesį tarptautinėje arenoje. Pavyzdžiui, Lietuva suteikė prieglobstį Baltarusijos opozicijos lyderei S. Cichanouskajai, organizuota akcija „Laisvės kelias“, skirta už demokratines permainas savo šalyje kovojantiems Baltarusijos žmonėms palaikyti. Kalbant apie Ukrainą, LR Prezidentė D. Grybauskaitė griežtai pasmerkė Krymo aneksiją ir teigė, kad Lietuva deda visas pastangas, jog informacija apie Rusijos vykdomą ir prieš Krymo totorius nukreiptą priešišką politiką išliktų nuolatiniame tarptautinės bendruomenės dėmesio centre²⁸. Taigi šiandien Lietuvą galime matyti kaip demokratinių vertybių skleidėją už ES ribų ir turinčią imperijos be imperializmo patirties – visa tai puikiai dera su ES kaip naujosios viduramžiškos imperijos modeliu ir gali jį praturtinti.

27 Alfredas Bumblauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), 109.

28 Lietuvos Respublikos Prezidentas, *Krymo totoriams – visapusiška Lietuvos parama*, žiūrėta 2021 m. birželio 8 d., <https://www.lrp.lt/lt/krymo-totoriams-visapusiška-lietuvos-parama/29566>.

IŠVADOS

Šiame darbe siekta pagrįstai atsakyti, kodėl ES supanašėjimas su naująja viduramžiška imperija užtikrintų europinio projekto tvarumą ateityje. Išskirtos trys priežastys. Pirmiausia, tai padėtų išvengti didesnių įtampų tarp šalių, nes modelis suderinamas su kultūriškai ir politiškai skirtingomis šalimis, o gerųjų praktikų cirkuliacija prisidėtų prie europinio projekto tvarumo. Antras argumentas susijęs su valdymu – sudėtingas daugiasluoksnis valdymas leidžia europiniam projektui gyvuoti, nes išvengiama valdžios sankaupos viename centre. Tačiau, siekiant užtikrinti legitimumą, reikia stengtis, kad kuo daugiau piliečių pajustų ES teikiamą naudą kasdienybėje. Trečias argumentas sietinas su užsienio politika – imperialistinis modelis puikiai dera (ir tikėtina, kad derės ateityje) su ES kaip demokratijos vertybių saugotojos ir skleidėjos vaidmeniu tarptautinėje arenoje. Žinoma, šis modelis nėra panacėja, nes šalių įvairovė gali kelti (ir kelia) iššūkių, skatina šalių nesusikalbėjimą ir apsunkina bendros pozicijos raišką.

Darbe teigiama, kad naujosios viduramžiškos imperijos modelis puikiai suderinamas su lietuviškąja tapatybe – Lietuva turi imperinės patirties ir, nors praėjo daug amžių nuo LDK laikų, šios šalies aktyvi pozicija rytinių kaimynių atžvilgiu patvirtina imperijai būdingą įsipareigojimą skleisti įtaką (šiuo atveju – demokratines vertybes ir normų laikymąsi) į kitas teritorijas.

Ateities tyrimams, kurie plėtotų imperinį požiūrį į Europą, rekomenduotina giliau pažvelgti, kiek šalys linkusios dalytis savo gerosiomis praktikomis ir kaip tai labiau skatinti. Naudinga patyrinėti, ką dar galėtų turėti Sąjunga, kas potencialiai skatintų glaudesnę šalių bendradarbiavimą neaukojant nacionalinių kompetencijų ir šalių įvairovę įgalintų tarnauti bendro europinio projekto gerovei.

Agonistinis pliuralizmas – anticentristinės politinės kultūros bruožas

Dominykas Datkūnas

ĮVADAS

Skaitydamas Chantal Mouffe knygos „The Democratic Paradox“ mintis apie konflikto būtinybę sveikoje demokratijoje, iš karto sugalvojau tikrą tokios (agonistinės) kultūros atitikmenį. Tai vadinamasis interneto aukso amžius, trukęs maždaug dešimtmetį tarp 2004-ųjų ir 2014-ųjų. Jis apima laikotarpį, kai internetas pradėjo sparčiai augti, bet dar nebuvo taip institucionalizuotas kaip dabar. Nebuvo socialinių tinklų ar internetinės prekybos oligopolijų, bendrasis internetu besinaudojančių žmonių skaičius buvo mažesnis negu dabar, o tradicinės galios struktūros (kaip didieji verslai ar žiniasklaida) žiūrėjo į internetą geriausiu atveju kaip į pagalbinę priemonę savo veikloms. Internete tvyrojo galios vakuumas, todėl vyravo žodžio laisvės kultūra, tačiau interneto įtaka platesnio pasaulio politiniam gyvenimui buvo labai ribota¹. Galios vakuumas neišvengiamai užsipildė. Šiandien internete vykstantys reiškiniai yra įtakingesni (socialinių tinklų reikšmė buvo plačiai aptarinėjama per 2016-ųjų ir 2020-ųjų JAV prezidento rinkimus), o tradici-

1 Išimtyms – Arabų pavasaris, kurio didelė dalis buvo organizuojama internete, ir „Wikileaks“ paviešinti JAV atliekamų karo nusikaltimų kadrai, sukėlę šioįki tokį skandalą JAV vidinėje politikoje

nių galios struktūrų interesai internete siekia plačiau negu bet kada anksčiau. Vėlyvojo kapitalizmo eros monokultūra pakeitė minties įvairovę, spindėjusią ankstyvajame internete. Tačiau svarbiausia – technologijų gigantų cenzūra pakeitė žodžio laisvės kultūrą, kuri, tiesa, dar egzistuoja, bet savotiškomis pogrindžio sąlygomis², todėl internete nebėra dominuojanti.

Įdomu, kad galima pastebėti paralelių tarp esamo internetinio pogrindžio ir interneto aukso amžiaus. Abu buvo ignoruojami arba marginalizuojami (šiuo metu dažnesnis variantas) visuotinės kultūros ir tradicinių galios struktūrų. Abiem atvejais paplitęs anonimiškumas, žodžio laisvės kultūra, yra tik minimalus poveikis išoriniam pasauliui. Ir nors šis darbas nėra apie interneto istoriją, žžanga labai gerai iliustruoja pagrindinę darbo tezę, skambančią maždaug taip: agonistinė kultūra įmanoma tik ten, kur neveikia tradicinės galios struktūros, nes konfliktą priimanti kultūra keltų realią grėsmę jų baziniams interesams.

Ch. Mouffe kritikavo svarstomosios demokratijos teoretikus už jų bandymą nekonfliktišką konsensuso siekį demokratinėje politikoje sieti su išsivadavimu iš demokratiškumą apribojančių galios santykių. Mouffe teigimu, mes jokiais būdais negalime išsilaisvinti iš galios santykių, formuojančių net mūsų socialines tapatybes, todėl, sprenddami viešojo gyvenimo problemas, negalime turėti iliuzijų apie visiškai racionalią politiką, neturinčią emocijų ir galios santykių. Tokios iliuzijos užgniaužtų demokratinę visuomenę būtiną erdvę konfliktui, be kurios santvarka rizikuoja prarasti savo demokratiškumą ir paskatinti nedemokratiškus antagonizmų iškilimą visuomenėje (pavyzdžiui, identiteto politiką)³.

Šis darbas papildys Ch. Mouffe mintis apie demokratinį konfliktą slopinantį modernų politinį režimą (politinių galios struktūrų visumą), pristatys jo savybes ir struktūrą. Darbe suabejota agonisti-

2 Egzistuoja alternatyviose platformose, turinčiose nedaug sekėjų.

3 Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox* (London: Verso, 2000), 104.

nio pliuralizmo įmanomumu valdant modernų politinį režimą, tačiau pagrindžiamas šio režimo tinkamumas įgyvendinant anticentristinę politiką⁴ ir taip papildoma agonistinio pliuralizmo teorija.

1. KODĖL MODERNIAM POLITINIAM REŽIMUI NETINKA AGONIZMAS?

Šiuolaikinė demokratija, Ch. Mouffe teigimu, susiduria su krize, kurios buvimo faktą nesunku pagrįsti. Demokratijos suredukavimas iki procedūrų yra priešiškas demokratinei dvasiai, nes tai atsieja pilietį nuo šalies viduje vykstančių politinių procesų, kuriuos spręsti paskirta „profesionalams“. Taip pat galima matyti, kaip susiformuoja jokiai konkrečiai grupei ar idėjai neatstovaujanti centristinės partijos, kurioms kaip atsakas iškyla radikali populistinės jėgos, sistema siekiančios sujungti visą visuomenės nepasitenkinimą⁵. Demokratijoje yra vietos ne tik etikai ar ekonominiams išmatavimams (į tai demokratiją redukuoja svarstomosios ir procedūrinės demokratijos šalininkai), bet ir emocijoms, be kurių neįmanomas joks tikėjimas demokratija. Agonistinis modelis siūlo demokratiją, kuri nemėgintų vengti konflikto ar jį slopinti, bet priimtų kaip neatsiejamą demokratinio gyvenimo principą ir, atmetusi iliuzijas apie tobulai harmoningą demokratinę visuomenę⁶, siektų sumodeliuoti konfliktą taip, kad jis būtų suderinamas su demokratinės santvarkos egzistavimu.

Antagonistinį konfliktą, kurį Ch. Mouffe apibrėžia kaip norą sunaikinti savo priešą, keičia agonistinis konfliktas, kurio metu

4 Šiame darbe *anticentrizmas* reiškia bet kokią ideologiją ar praktinę politiką, dėl kokių nors priežasčių konfliktuojančią su esamu politiniu režimu ir todėl tapatinančią save su menamu alternatyviu *status quo*.

5 Mouffe, *The Democratic Paradox*, 96.

6 *Ibid.*, 100.

priešas suvokiamas kaip tos pačios politinės bendruomenės narys, turintis sąžinės ir politinės saviraiškos laisves, kuri siekiama įveikti šių laisvių nepažeidžiant. Antisistemines partijos agonistinėje demokratijoje negalėtų susikurti, nes nesusiformuotų platų konsensusą priėjusių centristinių politinių jėgų elito būrelis, išstumsiantis kitokių įsitikinimų besilaikančius piliečius į politikos pakraštį kaip neracionalius, netikusius žmones, kurių balso klausyti neverta⁷.

Ar tokia demokratinės politikos ateitis įmanoma? Atsakyti į šį klausimą padės politikos apžvalgininko ir tinklaraštininko Curtiso Yarvino pateiktas šiuolaikinio politinio režimo modelis⁸. C. Yarvino manymu, režimą sudaro ne tik valdžios institucijos, vyriausybė ar renkami politikai, kaip kad mes įpratę manyti. Tai galios santykių – tiek formalųjų, tiek neformaliųjų – visuma. Greta piliečių renkamų institucijų režimą sudaro įvairios karinės ir ekonominės interesų grupės, biurokratinis valdžios aparatas, o pati svarbiausia režimo dalis yra C. Yarvino vadinamoji „katedra“. Ją sudaro visi, turintys galią konstruoti tai, kas yra tiesa, priimtina ir normalu: žurnalistai iš pripažintų žinių portalų, įvairūs nuomonės formuotojai, visuomenės veikėjai, akademinės bendruomenės ekspertai, nevyriausybines organizacijos ir jų atstovai. Paradoksas – „katedros“ niekas nevaldo, tačiau realioje praktikoje joje susiformuoja vienmintiškumas. „Katedra“ neturi jokių oficialių galių, tačiau valdžia jos prisibijo ir vengia su ja konfrontacijų. „Watergate“ skandalas aiškiai parodė, kad žurnalistas turi galių nuversti net JAV prezidentą. O ir mūsų šalyje, kilus kokiam nors skandalui, politikas raginamas atsistatydinti iš posto, taip simboliškai pripažįstant „katedros“ statuso viršenybę. Kam „katedra“ ištikima? Aukštesniam idealui, kokia turi būti valstybė ir jos ateitis, t. y. bendrai vizijai, kurią kiek-

7 Ibid., 116.

8 Curtis Yarvin, *Descriptive Constitution of the modern regime* (San Diego, 2020), žiūrėta 2021 m. gegužės 23 d., <https://graymirror.substack.com/p/3-descriptive-constitution-of-the>.

vienas „katedros“ individas gali suprasti skirtingai, tačiau, visiems veikiant kartu, pasimato aiškūs jos kontūrai. Idėją sunku aprašyti, nes didelė jos dalis yra pasąmoninga kaip sapnas. Užrašius ant popieriaus, idėja sulauktų mėginimų ją kritikuoti ir pildyti, tačiau, kaip pastebi C. Yarvinas, per maždaug 100 metų Amerikos dešinieji nelaimėjo nieko ir istorija nuosekliai judėjo multikultūralizmo, socialinio teisingumo, mažumų teisių, arba tiesiog apibendrintai – liberalia kryptimi.

Šiais bruožai pasižymi visi modernūs politiniai režimai – tiek demokratiniai, tiek autoritariniai. Skirtumus tarp šių režimo tipų C. Yarvinas aptaria straipsnyje „The Four Stroke Regime“⁹. Autoritariniame režime partijos CK aiškiai valdo oficialaus naratyvo (tiesos) kūrimo procesą. Nors tai gali leisti šaliai priimti sprendimus ir vykdyti reformas efektyviau, kilus skandalui ir sukilus nepasitenkinimui, visi žino, ką kaltinti. Galia apnuoginama visiems matant, todėl yra daug lengviau nekenčiama. Demokratinės šalys sugeba to išvengti. Valdžia prisidirba ir yra pakeičiama, tačiau ilgalaikė valstybės strategija iš principo nesikeičia. Taigi žmonės sutrinka, bet čia ir baigiasi jų galimybė ką nors pakeisti. Decentralizuotas demokratinio režimo modelis leidžia geriau paslėpti valdančius galios santykius ir tai viena iš priežasčių, kodėl demokratijos yra stabilesnės už autoritarinius režimus. Kita priežastis – didesnė erdvė konfliktui. Vienpartinėje diktatūroje žmogus yra priverstas susitapatinti su oficialiu režimo naratyvu, tačiau demokratijoje žmogus gali tapatintis su vienu iš kelių naratyvų, kuriuos siūlo jo palaikoma partija. Vis dėlto joks iš siūlomų naratyvų nėra tikrai valdantis – ši privilegija priklauso tam sistemos konsensusui, kurį priimti sąmoningo piliečio reikalaujama dėl pagarbos demokratijai ir iš praktinių sumetimų. Iliuzija demokratinų režimų rankose yra daug

9 Curtis Yarvin, *The four-stroke regime* (San Diego, 2019), žiūrėta 2021 m. gegužės 22 d., <https://americanmind.org/salvo/the-clear-pill-part-1-of-5-the-four-stroke-regime/>.

efektyvesnis įrankis negu autoritarinių režimų atveju. Čia pravartu prisiminti Ch. Mouffe kritiką centristinėms partijoms, kurių tapatybe tampa šis konsensusas. Demokratijos krizė kyla būtent tada, kai konsensusas tampa vieninteliu leistinu naratyvu ir skirtingų pasirinkimų iliuzija nustoja veikti. Tačiau C. Yarvinas to nevadintų demokratinio režimo principų išdavyste – labiau sistemos broku, apnuoginusiui tai, kas turėtų būti paslėpta.

Svarbu pabrėžti, kad C. Yarvinas, skirtingai negu Ch. Mouffe, nepalaiko demokratijos ir nesiekia jos klestėjimo, todėl demokratijos sėkmingumą ar nesėkmingumą jis vertina ne pagal tai, kiek režimas yra ištikimas demokratiniais principams, bet pagal tai, ar jis stabilus, ar ne. Yra pagrindo manyti, kad režimas būtinai bus suinteresuotas savo paties stabilumu. Nuo to priklauso režimą sudarančių žmonių interesai, ambicijos ar profesinė karjera. Priėmę šią prielaidą, galime galutinai atsakyti į klausimą, kodėl agonistinis pliuralizmas neįmanomas moderniam demokratiniam režimui. Tai padarysime pritaikę italų politikos mokslininkų Vilfredo Pareto ir Gaetano Moscos išvestą elitų teoriją.

Elitų teorija moko, kad valstybes valdo socialinio elito klasė (išsamų jos vaizdą susidarėme kalbėdami apie politinio režimo struktūrą), kuri kontroliuoja savo valdinius naudodama iliuzijas. Šias iliuzijas V. Pareto ir G. Mosca vadina politinėmis formulėmis. Politinė formulė – tai bet koks politinio naratyvo elementas, skatinantis valdinį mąstyti tokius dalykus ir priimti tokius sprendimus, kurie stabilizuotų valdantį režimą. Politinės formulės pavyzdžiu galime laikyti vakcinavimo klausimą pandemijos metu ir svarstymus, ar žmonės tiki vakcinų nauda. Jei žmonės netikės skiepais, jie neateis skiepytis, o virusui mutuojuant ir atsirandant pavojingesnėms jo atmainoms, rizikuojama tokiu aukštu sergamumu, kad medicinos sistema tiesiog neatlaikys. Režimo legitimumą žmonių akyse tai smarkiai sukompromituotų (šalyje galima tikėtis ir politinių neramumų). Be to, Lietuva, neskatindama skiepytis, kristų tarptautinės bendruo-

menės akyse. Tai galėtų pakenkti jos pozicijai Europos Sąjungoje ar dvišaliuose santykiuose su kitomis valstybėmis.

Tačiau kaip tiksliai politinės formulės padeda stabilizuoti režimą? C. Yarvinas nurodo dvi universaliai patrauklias žmogiškas aistras, dėl kurių politinės formulės įgyja efektą: *thymos* ir *pistos*¹⁰. Graikiškas terminas *thymos* reiškia galios poreikį – norą padaryti įtaką, jaustis svarbiam. Politinė formulė pristato naratyvą, turintį stiprų moralinį krūvį, kuris paslepia galios ir įtakos troškimą. Galimas istorijos pavyzdys: Jonas apiplėšė Petrą, todėl mes turime atkurti teisingumą, atimdami pavogtą turtą iš Jono ir grąžindami jį Petru. Galėtume sakyti, kad patenkiname savo galios poreikį, atkeršydami Jonui, ir jaučiamės dideli ir svarbūs prieš Petrą, kuris mums dabar bus skolingas, tačiau naratyvas ne toks. Istorija paabrėš Jono nusikaltimo neteisybę ir Petro skriaudą, o mes tik atkurtume teisingumą. Šis pavyzdys tinka iliustruoti galios dėmeniui, bet politinėje praktikoje atliktas galios aktas nebus toks akivaizdus. Grįžtant prie pavyzdžio apie vakcinavimąsi, *thymos* naratyvas toks – savo asmeniniu veiksniu (skiepu) mes asmeniškai sumažiname viruso plitimo ir mutavimo galimybes, kartu apsaugome savo artimuosius nuo užkrato.

Pistos reiškia žmogaus polinkį tapatintis su didesne už save politine galia ir troškimą jai paklusti. Tapatinamasi su grupės idėja, jos vertybėmis, istorija, legendomis, mitais, didvyriais ar esamais grupės lyderiais. *Pistos* naratyvas vakcinavimo tema toks: skiepas yra kiekvieno pilietinė pareiga, kelias mums ir visam pasauliui iš pandeminės tikrovės. Svarbus valstybės autoritetų pavyzdys, nes jų kova yra ir mūsų kova.

Apibendrinant galima teigti, kad valdančio elito konsensusas yra politinės formulės, kurios leidžia elitui (ir jo valdomiems žmo-

10 Curtis Yarvin, *The theory of pervasive error* (San Diego, 2019), žiūrėta 2021 m. gegužės 23 d., <https://americanmind.org/salvo/the-clear-pill-part-2-of-5-a-theory-of-pervasive-error/>.

nėms) jaustis svarbiems (*thymos*), paklūstant politiniam režimui (*pistos*).

Dabar grįžkime prie agonistinio demokratijos modelio. C. Yarvino bei V. Pareto ir G. Moscos teorijos piešia hierarchinį politinės tikrovės vaizdinį, persmelktą galios asimetrijomis. Jį pristatyti būtina. Ch. Mouffe analizavo savo agonistinio modelio naudą demokratinėi visuomenei, tačiau susidaryti išsamų politinės tikrovės vaizdinį galime tik išanalizavę demokratija apsigaubusių galios struktūrų visumą, šiame darbe vadinamą politiniu režimu. Demokratinį režimą valdančiam politiniam elitui svarbu visuomenėje vykstančius procesus laikyti saugiuose rėmuose, kad nekiltų grėsmės esamoms galios struktūroms. Vienas iš būdų uždėti tuos saugius rėmus yra atvira cenzūra, tradiciškai reta demokratinėse visuomenėse, bet padažnėjusi, viešajai erdvei persikėlus į socialines medijas, t. y. per technologijos gigantų cenzūrą ir naujus dezinformacijos įstatymus, smarkiai išplečiančius šią sąvoką. Kitas, kur kas labiau paplitęs, reiškinys yra vadinamasis „vartų saugojimas“ (angl. *gatekeeping*), apibūdinantis socialinės galios naudojimą, kuriuo užverinama tam tikrų žmonių prieiga prie viešosios erdvės. Agonistinis modelis iš pašaknų sutrikdytų tokią sistemą, nes galią turintis elitas turėtų tapti atviras konfliktui ir dalyvauti jame nesinaudodamas turimomis išskirtinėmis galiomis savo politiniams oponentams marginalizuoti. Toks elgesys agonizmą verčia antagonizmu, nes viena pusė aiškiai nubrėžia galimų konflikto temų ribas, o kitoje pusėje auga antisisteminės nuotaikos¹¹. Žinoma, tikėtis, kad elitas nesinaudos turimomis privilegijomis laisvai konflikto erdvei iškraipyti, neįmanoma. Juo labiau, kad visada tai galima pagrįsti *thymos* ir *pistos* naratyvais.

Agonizmas niekaip nepadedą elitui pasiekti išsiskeltų politinių tikslų. Kaip jau minėta, politiniams tikslams pasiekti būtinos tinkamos politinės formulės, skatinančios mąstyti „teisingas“, režimą stabilizuojančias mintis. Agonizmas, pripažindamas konflikto

11 Mouffe, *The Democratic Paradox*, 116.

teisėtumą ir būtinumą, leidžia kviescionuoti visas režimo politines formules, simboliškai pastatydamas konfliktą ant pjedestalo kaip vieną aukščiausių politinių vertybių kartu su laisve ir lygybe. Geriausiu atveju, konfliktas galėtų būti leidžiamas intelektualinių diskusijų pavidalu, tiesiog kaip galvai pramankštinti skirta priemonė – neutralizuota ir neturinti potencialo sukelti jokių politinių pokyčių.

2. AGONIZMAS ANTICENTRISTINĖSE ERDVĖSE

Anticentristines erdves apibrėžti labai sunku. Šios erdvės yra visur, kur režimo nemalonės susilaukė žmonės ar judėjimai gali užsiimti savo veikla. Tai pokalbių programėlės, alternatyvios socialinės medijos ir vaizdo turinio platformos, mažos ir todėl nepastebimos nišos didžiosiose socialinės medijos platformose, radijo ir internetinės laidos, organizacijų susirinkimai, renginiai, konferencijos, naujienų puslapiai, protestai ir kt. Nėra tokio reiškinio, kaip viena anticentristinė erdvė, nes joks žmogus pasaulyje nevadina savęs „anticentristu“. Ši sąvoka apima komunistus, nacistus, primityvistus, dalį libertarų ir daugybę kitų politinių tapatybių ir grupelių. Visi jie pasidaliję skirtingas erdves ir bendrose erdvėse susitinka tik retais atvejais. Kartais tai įvyksta dėl bendro tikslo. Vienas iš ikoniškiausių minėtinų pavyzdžių – 1960 m. Amerikos nacių partijos vadas George'as Lincolnas Rockwellas palaikė ryšį su juodojo nacionalizmo lyderiu Malcolmu X, nes abu norėjo to paties, t. y. kad skirtingos rasės nesimaišytų. Kitais atvejais tai įvyksta dėl kieno nors (dažniausiai kokios nors internetinės laidos) iniciatyvos pradėti dialogą, organizuojant debatus tarp konfliktuojančių pusių.

2018 m. organizacija „Data and Society“ pristatė tyrimą „Alternative Influence: Broadcasting the Reactionary Right on YouTube“¹².

12 Data and Society Research Institute, *Alternative Influence: Broadcasting the Reactionary Right on YouTube* (2018), žiūrėta 2021 m. gegužės 23 d., <https://datasociety.net/library/alternative-influence/>.

Atliktas išsamus socialinių ryšių tyrimas, apėmęs kelias dešimtis *Youtube* platformos nuomonės formuotojų. Tyrimas fokusavosi į tolimąją dešinę, tačiau nuomonės formuotojai apėmė platų politinių pažiūrų spektrą – nuo visokių skonių politinės dešinės ir centro iki (keletu atvejų) centro kairės. Tyrimas atskleidė pakankamai glaudų nuomonės formuotojų ryšį, o tai reiškia vienu apsilankymą kitų platformose, diskusijas ar rengiamus bendrus projektus. Politinės kairės ekosistema tyrime nebuvo apžvelgta, tačiau per tam tikrus asmenis, organizuojančius politines diskusijas, kairė susijungė su dešine. Mintis paprasta – įvairių pakraipų anticentristai komunikuoja tarpusavyje. Beveik visada tai reiškia diskusijas ir debatus, pasižyminčius konfliktiškumu. Kitaip tariant, tai nėra diskusijos, kurių metu įsiklausoma į kito žodžius ir prieinama prie bendro konsensuso. Tai itin aršios diskusijos, turinčios vieną tikslą – įveikti ir apkvailinti savo oponentą, tuo pat metu išreiškiant aiškią poziciją duotu klausimu ir platesnę pasaulėžiūrą, su kuria klausytojas galėtų susitapatinti.

Kodėl būtent anticentristinėse erdvėse išryškėja agonistinės kultūros bruožai? Visų pirma, skirtingai nuo sisteminės politikos erdvių, anticentristai mažai rizikuoja, dalyvaudami agonistiniame konflikte. Blogiausia, kas gali nutikti, tai nesėkmė diskusijoje, kuri pakenktų pralaimėtojo įvaizdžiui ir įtikintų dalį sekėjų nusigręžti. Sisteminės politikos veikėjai rizikuoja 1) smarkiai pažeisti įvaizdį vien dalyvaudami diskusijoje su politiniu marginalu (tam turi įtakos paplitęs įsitikinimas, kad vien kalbėdamas su *persona non grata* tu pripažįsti jo nuomonę esant „vertą išklausti“ ir taip legitimizuoji jo poziciją). Įvaizdį dar labiau gadina nusileidimas oponentui diskusijos metu, nes gali kilti klaidinga iliuzija, kad dalyvis sutinka su „neleistinomis“ mintimis. Be to, 2) sisteminės politikos dalyvis yra daug labiau varžomas galios struktūrų ir jų interesų. Susigadinęs įvaizdį, jis rizikuoja pats būti marginalizuojamas. Jei dalyvis yra nuomonės formuotojas, minėtini ekonominiai jo rėmėjų interesai (rėmėjai bet kada gali nutraukti ryšius); jei politikas, tai partijos

interesai (partija gali pažeminti pareigas). Konkretus pavyzdys – Valdo Rakučio atvejis, kai komentarai Holokausto tema lėmė TS-LKD partijos kritiką ir spaudimą atsistatydinti iš Laisvės kovų ir valstybinės istorinės atminties komisijos pirmininko posto.

Pratęsiant mintį, galima teigti, kad anticentristai turi ne tik mažiau ką prarasti, bet ir daugiau ką įgyti. Akivaizdžiausia nauja – galimybė būti išgirstam. Tokios galimybės anticentristas negalėtų gauti kitais būdais, ypač tais atvejais, kai konfliktas vyksta su sisteminės politikos dalyviu. Aktyviai įsitraukdamas į konfliktą, anticentristas gali savęs link pritraukti išskirtinai daug auditorijos.

Antra, reikia aptarti emocinį diskursą, kuriuo (skirtingoms reikmėms) naudojasi tiek centristinė, tiek anticentristinė politika. Remdamasi Carlu Schmittu, Ch. Mouffe rašo, kad politiškumo šaknis – tai jokiais ekonominio racionalizmo dėsniais neparemta draugo ir priešų skirtis. Vadinasi, tikras politinis diskursas, nesuredukuotas į ekonomiką ar etiką, nebus racionalus. Aišku, kiekviena pusė gali racionalizuoti savo argumentus, bet esmės tai nekeičia. Tikra politinė diskusija perteikia ne argumentus, kuriuos galima priimti ar atmesti pagal turimus faktus, bet pasaulėjautas, leidžiančias tuos pačius nutikimus ar sąvokas interpretuoti skirtingai. Ch. Mouffe cituojamas L. Wittgensteinas teigia, kad sutarimas dėl teiginių įmanomas tik sutarus dėl jų taikymo realiame gyvenime¹³. Sutarimas dėl taikymo sunkiai gali būti tiesiogiai išreikštas argumentais, tačiau įmanomi subtilesni raiškos būdai, kuriuos žmonės supranta ar kurių nesupranta, kuriuos priima ar atmeta pagal savo pasaulėjautą. Todėl emocinis diskursas naudingas – jis padeda atkreipti panašiai pasaulį jaučiančių žmonių dėmesį ir patraukti juos į savo pusę. Pavyzdžiui, radikalaus tradicionalisto retorika, tikėtina, bus visai patraukli nuosaikiam konservatoriui, nepaisant ideologinių skirtumų. Pabrėžęs panašią pasaulėjautą, tradicionalistas turi galimybę pakeisti konservatoriaus nuomonę tam tikrais

13 Mouffe, *The Democratic Paradox*, 97.

klausimais. Esminis skirtumas tarp anticentristinės ir sistemos politikos naudojamo emocinio diskurso yra tai, kad anticentristai inicijuoja konfliktą išryškindami pasaulėjautas, alternatyvias dominuojančiai. Sisteminei politika, kaip pastebi Ch. Mouffe, yra linkusi neutralizuoti politiką. Žinoma, emocinio diskurso ji neišvengia (tai matome šių dienų Vakaruose, kur gana emociškai kalbama apie tolimosios dešinės partijų grėsmę), tačiau, pašalinus grėsmę, išprovokavusią sistemos reakciją, grįžtama prie stabilaus konsensuso. Keliama mintis, kad anticentristinė politika kuria konfliktą per emocinį diskursą ir neturi jokių galių kaip nors normalizuoti, neutralizuoti padėtį – tokia galia yra sistemos rankose. Tai taip pat paaikškina konflikto kilmę ir neslopstančią jos prigimtį anticentristinėse erdvėse – niekas čia neturi galios neutralizuoti konflikto.

Svarbu tai, kad agonizmas anticentristinėse erdvėse randasi labai spontaniškai ir nėra institucionalizuotas, o tarp anticentristų gausu žmonių, jaučiančių giliai antagonistinius jausmus savo priešams, kuriuos mielai sunaikintų, jei tik turėtų galimybę. Neturėdami galios tai padaryti, anticentristai priversti konfliktuoti su savo priešais lygiame lauke. Tai tampa agonizmu iš reikalo, o ne iš geros valios ar demokratinių įsitikinimų, todėl mano pristatomas ir Ch. Mouffe aprašytas anticentristinis agonizmas nėra tapatus. Mouffe agonizmas reikalauja tolerancijos, kurią anticentristams jaučia politinis režimas. Darbe abejoju tokios tolerancijos galimybe, tačiau akivaizdu, kad demokratiniuose režimuose jos daugiau negu autokratinuose. Aš tai interpretuoju kaip režimo struktūrų prisiderinimą prie demokratinės visuomenės vertybių, tuo pat metu joms nubrėžiant tam tikras ribas. Šios ribos gali būti siauresnės arba platesnės. Režimas niekaip negali tapti grynai agonistinis, nes tai reikštų logiškai neįmanomą sistemos susitapatinimą su anticentrizmu. Tačiau, jeigu išaugtų demokratinės visuomenės tolerancija konfliktui, ribos gali praplatėti, o anticentristinis *agonas* įgytų daugiau erdvės.

IŠVADOS

Apibendrinant galima teigti, kad šiame darbe Ch. Mouffe agonistinio pliuralizmo teorija papildoma nauju dėmeniu – politiniu režimu, turinčiu savitą struktūrą ir veikimo logiką. Politinis režimas nepriklauso nuo demokratinės visuomenės. Jis prisitaiko prie demokratinės visuomenės vertybių, atsisakydamas autoritariniams režimams būdingo tiesioginio smurto ir galios demonstravimo. Galia decentralizuojama, o tai leidžia ją paslėpti ir palengvina visuomenės kontrolę naudojant iliuzijas, vadinamas politinėmis formulėmis. Saugodamos savo bazinius interesus, režimo galios struktūros apriboja demokratinės visuomenės reiškinius. Agonistinis politinis konfliktas yra vienas iš šių reiškinių.

Darbe pagrįstas agonizmo nenaudingumas politiniam režimui ir potenciali grėsmė jo gyvybiniams interesams. Konfliktas, iškeltas ant pjedestalo kaip viena esminių demokratinės visuomenės vertybių, įgalintų piliečius kvestionuoti visas režimo skelbiamas politines formules ir, beveik kaip pagal apibrėžimą, padarytų visuomenę nekomformistišką, taigi sunkiai suvaldomą. Konfliktas taip pat būtų netikusi politinė formulė, nes ji neleistų režimui savęs stabilizuoti. Vienintelė išimtis – tam tikra konflikto tolerancija, ribų atlaisvinimas, patenkinant neramią ir krizę patiriančią demokratinę visuomenę.

Agonizmas yra išimtinai anticentristinės erdvės reiškinys, atsirandantis visiškai spontaniškai. Darbe siekiama paaiškinti viso to priežastis. Anticentristinių erdvių politiniai dalyviai neturi ką prarasti, jie gali daugiau įgyti, palyginti su sisteminės politikos dalyviais. Taip pat anticentristai siekia užsiimti emociniu diskursu, siekdami skatinti, o ne slopinti politinį konfliktą. Galiausiai, anticentristai, turėdami labai ribotą galią, negeba iškraipyti lygaus konflikto lauko, net jei ir nejaučia pagarbos savo politinių priešų lygiateisiškumui. Šiuo atveju agonizmas tampa anticentristinių erdvių norma iš būtinybės.

Galios santykiai „Didžiajame šeimos gynimo marše 2021“

Vilius Mickūnas

ĮVADAS

2021 m. Lietuvos viešojoje erdvėje nemažai dėmesio skiriama *socialinės lyties* sąvokai, šeimos sampratai ir LGBT+ bendruomenei. To priežastis – per 2020 m. spalio 11 d. vykusius Lietuvos Respublikos Seimo rinkimus į parlamentą patekusi Laisvės partija, savo programoje aiškiai nurodanti siekius užtikrinti LGBT+ bendruomenės žmogaus teises, priimti tos pačios ir skirtingų lyčių šeimos partnerystės santykius reguliuojantį įstatymą bei ratifikuoti „Europos Tarybos konvenciją dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo“, dažniausiai vadinamą trumpesniu „Stambulo konvencijos“ pavadinimu¹. Minėtais klausimais Lietuvos visuomenėje nuomonės smarkiai išsiskiria – pavyzdžiui, kad Lietuvoje turėtų būti įteisinta partnerystė tarp tos pačios lyties asmenų, pritaria vos 37 proc. šalies gyventojų (nepitaria – 45 proc.)². Atkreiptinas dėmesys, kad šis pozicijų išsiskyrimas toliau eskaluojamas nekonstruktyvia, baime ir neteisinga informacija

- 1 Laisvės partija, *Laisvės partijos 2020 metų Seimo rinkimų programa. Pasiūlymai Lietuvos proveržiui* (2020), 63–67.
- 2 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, *Sociologinis šalies gyventojų tyrimas dėl žmogaus teisių suvokimo ir vertinimo* (2021), 113.

pagrįsta diskusija. Nors minėti dokumentai orientuoti į skirtingas socialiai jautrias visuomenės grupes (LR Partnerystės įstatymas būtų reikšmingas žingsnis užtikrinant LGBT+ bendruomenės žmogaus teises, o ratifikuota Stambulo konvencija padėtų valstybėje efektyviau vykdyti smurto prieš moteris prevenciją), pagrindiniu priešininkų argumentu tapo tas pats reiškinys – tariamai kylanti grėsmė tautos šeimoms.

Diskusijų kulminacija galima laikyti gegužės 15 d. įvykusį „Didįjį šeimos gynimo maršą“, kuris beveik 10 tūkst.³ konservatyvias vertybes palaikančių piliečių subūrė išreikšti nepasitenkinimo dėl LR Partnerystės įstatymo ir Stambulo konvencijos keliamos grėsmės „tradicinei šeimai“. Įvykiui išskirtinumo suteikia tai, kad renginio organizatoriai ir dalyviai pasipriešinimo poziciją laiko tautos interesu. Teigiama, jog valstybės institucijos ir politikai vykdo antikonstitucinius veiksmus, keliančius grėsmę Lietuvos valstybingumui. Taigi moterų ir LGBT+ bendruomenės spauda tampa pateisinama dėl tariamų tautos interesų.

Reiškinys skatina nagrinėti, kokie galios santykiai susiformuoja tarp minėtų visuomenės grupių bei tautos ir kaip šie santykiai išreiškiami „Didžiajame šeimos gynimo marše“. Siekiant atsakyti į iškeltus klausimus, darbe analizuojama, koks tautos reprodukcijos modelis siūlomas formuojant maršo diskursą ir kaip jame atsiskleidžianti spauda LGBT+ bendruomenei sąveikauja su spauda moterims.

3 Jurga Bakaitė, *LRT FAKTAI. Melagienos po „Šeimų maršo“: tikrasis dalyvių skaičius, išgalvotas straipsnis BBC ir nepadorų gestą rodanti mažametė* (2021), žiūrėta 2021 m. birželio 9 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1411332/lrt-faktai-melagienos-po-seimu-marso-tikrasis-dalyviu-skaicius-iscalvotas-straipsnis-bbc-ir-nepadoru-gesta-rodanti-mazamete>.

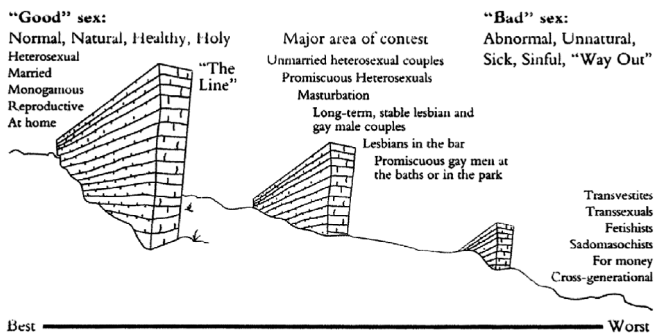
TEORINIS PAGRINDAS

Suvokti, kodėl „Didžiojo šeimos gynimo maršo“ pasmerkimo objektu tapo LGBT+ bendruomenė, gali padėti vienas įtakingiausių queer teorijos, seksualumo studijų tekstų – Gayle Rubin esė „Thinking Sex“. Esė autorė apmąsto, kokią vidinę politiką savyje gali talpinti seksualumo kategorija, kokia yra seksualumui priskiriama verčių sistema, apibrėžianti, koks elgesys yra geras (natūralus), o koks – blogas (nenatūralus). Autorė taip pat pristato penkis skirtingus seksualumui priskiriamos ideologinės reikšmės pavyzdžius: 1) sekso negatyvumą; 2) seksualumui suteikiamo maso klaidingumą; 3) sekso aktų hierarchinį vertinimą; 4) seksualinio pavojaus domino teoriją; 5) seksualinio elgesio variacijos koncepto trūkumą. Ryškiausias – sekso negatyvumo pavyzdys, išreiškiantis, kad Vakarų kultūroje paplitusi norma seksą laikyti nuodėmingu. Nesant santuokos, nevykdant reprodukcijos, kone visas seksualinis ar su seksualumu susijęs elgesys laikomas blogu. G. Rubin atkreipia dėmesį, kad tai galėjo būti siejama net su politinėmis nuostatomis – dar šeštajame dešimtmetyje JAV buvo uždarytas „Sekso tyrimų institutas“ (angl. *Institute for Sex Research*) dėl amerikiečių moralinio audinio silpninimo ir pažeidžiamumo komunistų įtakai didinimo⁴. Pristatydama „užburto rato“ (angl. *Charmed circle*) idėją, autorė atkreipia dėmesį, kad visi seksualumo aktai sudaro hierarchiją – dalis jų yra priimtini, o kiti smerkiami. Rato viduje matyti visuomenėje privilegijuotos, priimtinos seksualumo formos, pavyzdžiui, heteroseksualumas, monogamija, prokreacija, o rato išorėje analogiškai pateiktos visuomenėje stigmatizuojamos seksualumo formos – homoseksualumas, promiskuitetas ar pornografija⁵. Taip pat seksua-

4 Gayle Rubin, „Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality“, In Richard Parker ir Peter Aggleton (eds.), *Culture, Society and Sexuality* (London: Routledge, 2006), 147.

5 Ibid., 153.

lumo ideologizacija pasižymi poreikiu nubrėžti hierarchijoje liniją, atskiriančią gerą erotinį elgesį nuo visa kita, kas laikoma pavojinga, patologiška. Išreiškiama baimė, kad, vienam „blogjo“ seksualumo aspektui peržengus liniją, visuomenei nutiks kai kas neapsakomai bloga, o kiti blogieji seksualumo aktai taip pat ims kirsti ribą ir įsivyras chaosas (žr. 1 pav.)⁶.

1 PAV.

Šaltinis: Gayle Rubin, „Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality“.

Išanalizuoti, kaip seksualumo kategorijos reikšmės sąveikauja su pilietiškumu ir tautos interesais bei siūlomu tautos reprodukcijos modeliu, leidžia Niro Yval-Davis knygoje „Gender and Nation“ pristatytos idėjos. Tekste atskleidžiama, kaip moterys gali būti išnaudojamos plėtojant diskursą apie tautos reprodukciją. Tai įrodo trys galimi modeliai: 1) žmonių kaip galios diskursas; 2) eugenikos diskursas; 3) maltusietiškas diskursas⁷. Pirmuoju diskursu nurodoma, jog tautos ateičiai būtinas nuoseklus augimas, todėl moterims kuriamas spaudimas susilaukti daugiau vaikų, kad būtų išvengta na-

6 Ibid., 153–154.

7 Nira Yval-Davis, *Gender and Nation* (London: Sage, 1997), 41.

cionalinės katastrofos⁸. Eugenikos diskursu išreiškiamas susirūpinimas dėl tautos kokybės, ją užtikrinant ne auklėjimu, o selektyviu veisimu, kai moterų reprodukcinės teisės tampa įrankiu tam tikram fiziniam ar kultūriniam tautos identitetui formuoti (pavyzdžiui, kuriant „grynų arijų“ tautą ar skatinant moteris, priklausančias rasinėms mažumoms arba gyvenančias žemas pajamas gaunančiose šeimose, naudoti nesaugias kontraceptines priemones)⁹. Trečiuoju – maltusietišku – diskursu teigiama, kad nestabdomas nuoseklus augimas (ypač besivystančiose valstybėse) gali sukelti nacionalinę tragediją, todėl būtina vykdyti vaikų skaičių normuojančią politiką arba vykdyti sterilizaciją¹⁰. Tekste atskleidžiama, kaip, remiantis skirtingais diskursais, gali būti konstruojamas moterų kaip tautos reprodukuotojų, ideologijos ar valstybės politikos objektų vaidmuo, padedantis įtvirtinti tam tikras kultūrinės reikšmes.

Aktualios ir N. Yuval-Davis mintys apie pilietybę ir jos konstravimą. Autorė atkreipia dėmesį į pilietiškumo kaip bendruomeniškumo sampratos problemą. Respublikoniškas pilietybės kaip statuso, nurodančio visišką išitraukimą į bendruomenę, suteikiančio lygias teises ir įtvirtinančio dorovinę pareigą, supratimas yra sąlygotas bendros kilmės ir bendro likimo mito, tačiau beveik visose visuomenėse gyvena pabėgėlių, čiabuvių, tautinių, seksualinių mažumų, kurių vertybių sistema gali skirtis nuo hegemonizuoto bendruomenės mito¹¹. Tokiu atveju bendruomenė gali būti netolerantiška – priimamos tik tos vidinės bendruomenės skirtys, kurios laikomos pagalba funkciniam stiprios bendruomenės poreikiams, pavyzdžiui, lyčių vaidmenų pasidalijimas, klasinis darbo pasiskirstymas. Bendruomenės gėris laikomas būtinu tęstiniam jos egzistavimui, todėl vertinami tik tie individai, kurie tiki tradicinė-

8 Ibid., 43.

9 Ibid., 44.

10 Ibid., 45.

11 Ibid., 84–85.

mis „bendruomeniškomis“ vertybėmis, o kitų gyventojų rasinė, seksualinė, religinė įvairovė laikoma anomalija, keliančia pavojų bendruomenei¹². Taip šie žmonės atsiduria moralios bendruomenės paribyje.

Derinant G. Rubin ir N. Yuval-Davis teorines prieigas ir remiantis „Didžiojo šeimos gynimo maršo“ interneto svetainėje paskelbtais įrašais, šiame darbe siekiama atskleisti minėto judėjimo formuojamus galios santykius tarp tautos, moterų ir LGBT+ bendruomenės.

ANALIZĖ

Visų pirma, reikia išnagrinėti „Didžiojo šeimos gynimo maršo“ diskurse atsiskleidžiančią ideologiją ir jos konstravimo būdus. Jau pirmajame maršo organizatorių pranešime buvo nubrėžta ganėtinai aiški judėjimo kryptis, leidžianti pastebėti sąsajas su šio darbo teorinėje dalyje aptarta visuomenės kritika ir seksualumo hierarchijos idėja. Pranešime pristatytas judėjimo šūkis „Stipri šeima – stipri valstybė!“, nurodytas siekis „ginti tradicinės šeimos sąvoką ir protėvių tradicijas“, išreikštos dar kelios deklaratyvios žinutės: „Tik kartu – mes jėga!“ ir „Šeima, kurią sudaro Mama, Tėtis ir Vaikai, turi būti ir bus apsaugota!“¹³. Reikia atkreipti dėmesį, kad judėjimo šūkiai apeliuoja į bendruomeniškumą, kuriamą remiantis praeities mitologizacija, – tiksliai nenurodoma, kokias tradicijas siekiama ginti, tačiau, įvardijant jas kaip priklausančias protėviams, suponuojamas bendros praeities naratyvas, būtinas stipriai bendruomenei-tautai formuoti. Išskirtinė svarba teikiama bendruomenės

12 Ibid., 86.

13 Šeimų sąjūdis, *Rengiamas „Didysis Šeimos Gynimo Maršas 2021“* (2021), žiūrėta 2021 m. birželio 10 d., <https://seimusajudis.lt/naujienos/didysis-seimu-marsas-2/>.

seksualumui ir lytinei skirčiai. Visa tai leidžia analizuoti maršo tiksluose atsispindinčią seksualumo hierarchiją. Konkrečiai nurodant šeimos sudėtį, įtvirtinamas judėjimo požiūris, kad santykiai tarp dviejų žmonių turi būti heteroseksualūs ir prokreaciniai. Judėjimas palaiko kone visa, kas G. Rubin teorijoje priskiriama „gerojo“ seksualinio elgesio kategorijai. Apie prokreaciją kalbama net idealizuotai: „<...> atsakingai perduoti žinias apie žmonių meilę ir prokreacijos grožį.“¹⁴. Pasitelkiama ir jau ne kartą svetur naudota taktika¹⁵, padedanti visuomenėje kurstyti seksualinę isteriją, – apeliuojama į vaikų apsaugą („apginsime šalies vaikus, jaunimą, šeimas ir mokyklas nuo seksualinių mažumų indoktrinavimo“¹⁶).

Teiginys, kokia šeima turi būti apsaugota, leidžia įžvelgti G. Rubin pristatytą seksualinio pavojaus domino teoriją – judėjimas baiminasi, kad, priėmus LR Partnerystės įstatymą ir užtikrinus tos pačios lyties asmenų teises, bus legituotas vienas iš seksualumo aktų, kuriuos judėjimo dalyviai laiko „blogaisiais“, o tai sudarys sąlygas būti pateisintai kiekvienai „blogai“ seksualumo išraiškai. Tai pagrindžia ir kitame pranešime pastebimas judėjimui nepriimtinių seksualumo aktų generalizavimas – tekste teigiama, kad maršo organizatoriai nori apsaugoti „Lietuvą nuo pornografijos pripažinimo ir visuotinio abortų bei seksualinių nusikaltimų pateisinimo“¹⁷. Kitokias lytiškumo ar seksualumo formas judėjimas laiko genderistine propaganda (teigiama, jog susibūrimas vyksta dėl „ideologinio karo metodais vykdomos agresyvios genderistinės propagandos“¹⁸). Taip išreiškiamas požiūris, kad kitokios seksualumo formos yra netikros, nenatūralios. Taigi judėjimo pasipriešinimo objektu tampa

14 Šeimų sąjūdis, *Deklaracija dėl antivalstybinių ir antidemokratiškos veiksmų sustabdymo* (2021), žiūrėta 2021 m. birželio 10 d., <https://seimusajudis.lt/naujienos/deklaracija-del-antivalstybiniu-ir-antidemokratiškos-veiksmu-sustabdymo/>.

15 Rubin, „*Thinking Sex*“, 146.

16 Šeimų sąjūdis, *Deklaracija dėl antivalstybinių ir antidemokratiškos veiksmų*.

17 Ibid.

18 Šeimų sąjūdis, *Rengiamas „Didysis Šeimos Gynimo Maršas 2021“*.

ne tik homoseksualūs santykiai, bet visas „blogas“ seksualinis elgesys. Reiškinyms nestebina, jis visiškai atitinka G. Rubin pastebėtą tendenciją, kad visuotinės masinės įtampos ar streso laikotarpiu padažnėja seksualinė panika, nes ginčai dėl seksualinio elgesio tampa tinkamu objektu, į kurį galime nukreipti savo nerimą ir susikaupusias emocijas¹⁹. Lietuvoje „Didysis šeimos gynimo maršas“ ir diskusijos dėl skirtingų seksualumo aspektų taip pat kilo visuomenei sunkiu metu – jau antrus metus besitęsiant pasaulinei COVID-19 pandemijai. Taip maršas tapo galimybe visuomenei išlieti pandemijos apribojimų sąlygotą nuovargį.

Judėjimo kuriamas konservatyvus vertybinis portretas, skiriantis dėmesį „ilgaamžėms tradicijoms ir prigimtinėms vertybėms, Dekalogu bei žmogaus orumu pagrįstai krikščioniškajai moralei“²⁰, leidžia šį judėjimą sieti su G. Rubin pristatytais praeities seksualinės panikos pavyzdžiais, būdingais Jungtinėse Amerikos Valstijose šeštajame dešimtmetyje vykusiems protestams, kuriuos dažniausiai organizavo dešiniųjų ideologijai simpatizuojantys visuomenės sluoksniai²¹. Judėjimo apeliavimas į krikščionišką tautos moralę atskleidžia su šia religija glaudžiai susijusią sekso negatyvumo ideologiją, teigiančią, kad visas seksualinis elgesys iš prigimties yra nuodėmingas. Galima pastebėti, kad, siekiant sustiprinti judėjimo bendruomenę ir tikėjamą maršo ideologiją, imama konstruoti „pavojingo kito“ kategoriją, nurodant konkrečius grėsmingus politikos veikėjus, kenkiančius valstybei. Anuomet dėl kilusios seksualinės panikos buvo kaltinami komunistai²², o šiais laikais maršo organizatoriai pasirenka pakankamai neįprastą priešininką – dėl neva antivalstybinės veiklos kaltinami konkretūs Lietuvos politikai²³. Atrodo, ironiška, kad judėji-

19 Rubin, „*Thinking Sex*“, 143.

20 Šeimų sąjūdis, *Deklaracija dėl antivalstybinių ir antidemokratiškos veiksmų*.

21 Rubin, „*Thinking Sex*“, 147.

22 Ibid., 147.

23 Šeimų sąjūdis, *Deklaracija dėl antivalstybinių ir antidemokratiškos veiksmų*.

mas, siekiantis apginti valstybę, kaltina valstybės pareigūnus, tačiau ši detalė atskleidžia judėjimo vidinį nenuoseklumą – vadovaujantis respublikoniška pilietybės samprata, judėjimas turėtų veikti remdamasis bendrąja tautos valia, tačiau tos pačios tautos valia išrinkti politikai tampa judėjimo priešininkais. Vis dėlto respublikonišką pilietinės visuomenės savivaldos idealą judėjimas tenkina, nes maršo organizacinio komiteto pareiškime nurodoma: „Mes telkiame visuomenę pilietiniam pasipriešinimui prieš brukamą genderizmo praktiką <...>.“²⁴. Taigi „Didysis šeimos gynimo maršas“ visiškai atitinka G. Rubin pateiktus ankstesnių judėjimų pavyzdžius ir pateikia ideologizuotą požiūrį į seksualumą – pastebimas aiškus seksualinių aktų hierarchinis vertinimas, akcentuojama „gerojo“ seksualumo sąvokai kylanti grėsmė, o judėjimo kuriama pilietiškumo samprata yra paremta aktyvios, savimi pasirūpinančios bendruomenės idėja, kuri į tautos ateities kūrimą neįtraukia seksualinių mažumų ar kitą lytinę tapatybę turinčių žmonių.

Analizės pradžioje tikėtasi, kad „Didysis šeimos gynimo maršas“, formuodamas seksualinio elgesio hierarchiją, kurs priespaudą ne tik LGBT+ bendruomenei, bet ir moterims (judėjimas siekia apginti šeimą, vaikus), tačiau maršo diskursas nebuvo orientuotas į moterų reprodukcinės teisės. Judėjimui sunkiai gali būti pritaikyti N. Yuval-Davis pateikti tautos reprodukcijos diskurso formavimo modeliai. Greičiausiai taip nutiko dėl to, kad „žmonių kaip galios“ ir maltusietiškas tautos reprodukcijos diskursai labiau orientuoti į kiekybinį tautos valdymą (piliečių skaičiaus didinimą ar mažinimą, taikant tam tikras priemones), eugenikos diskursas pasižymi biologiniu tam tikrų kultūrinių reikšmių reproduktivumu, o „Didžiojo šeimos gynimo maršo“ tikslai labiau orientuoti į vaikų auklėjimą

24 Šeimų sąjūdis, *Protesto „Didysis Šeimos Gynimo Maršas 2021“ organizatorių pareiškimas* (2021), žiūrėta 2021 m. birželio 11 d., <https://seimusajudis.lt/naujienos/protesto-didysis-seimos-gynimo-marsas-2021-organizatoriu-pareiskimas/>.

ir jų gynimą nuo „blogą“ seksualinio elgesio. Judėjimas neskatino visuomenės kurti šeimą ir nebuvo orientuotas į tautos reprodukciją. Galima įžvelgti tik nerimą dėl ilgalaikės tautos gyvavimo perspektyvos, paremtą G. Rubin seksualinio elgesio variacijos koncepto trūkumo idėja, – maršo bendruomenei trūksta supratimo, kad seksualinė išraiška ir santykiai gali būti įvairūs. Įvairovę galima laikyti vertingiausia gyvenimo ypatybe (kalbant tiek apie gamtos biologinę įvairovę, tiek apie socialinius darinius), tačiau judėjimo organizatoriams atrodo, kad seksualumui turi būti taikomas vienas standartas ir visi jo privalo laikytis. Remiantis šiuo standartu, išreiškiamas rūpestis vaikams „atsakingai perduoti žinias apie žmonių meilę ir prokreacijos grožį“²⁵, taip perduodant seksualumo aktų hierarchijos vertinimą kitai kartai. Išreiškiant palaikymą į prokreaciją orientuotiems, heteronormatyviems santykiams, galima sąsaja su „žmonių kaip galios“ diskursu, orientuotu į tautos gausinimą per biologinę reprodukciją, tačiau ši nuoroda diskurse nebuvo aiškiai išreikšta. Nurodoma, kokie asmenys turi sudaryti šeimą, tačiau niekur neminima, kaip turėtų atrodyti tradicinės šeimos gyvenimas ir kaip turėtų būti auklėjami vaikai. Koks yra tradicinės šeimos gyvenimas, gali padėti suvokti atliekami tyrimai. Remiantis Europos lyčių lygybės instituto duomenimis, moterų, kasdien gaminančių ar užsiimančių kita namų ruošos veikla, yra 45 proc. daugiau negu vyrų²⁶, o visu etatu dirbančių vyrų yra daugiau negu moterų²⁷. Taigi galima daryti prielaidą, kad, skatinant heteronormatyvios visuomenės reprodukciją, judėjimu skatinama ir tradicinių lyčių vaidmenų reprodukcija, kurianti moterų priespaudą. Nors judėjimą paskatino diskusija dėl Stambulo konvencijos, visuomenėje pasklidus gandams, maršo metu nebuvo kalbama apie šios konven-

25 Šeimų sąjūdis, *Deklaracija dėl antivalstybinių ir antidemokratiškos veiksmų*.

26 Europos lyčių lygybės institutas, *Gender Equality Index (2020)*, žiūrėta 2021 m. birželio 11 d., <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/domain/time>.

27 Ibid.

cijos tikslą vykdyti smurto prieš moteris prevenciją, kuri iš tikrųjų galėtų padėti stiprinti tradicinę šeimą. Tai rodo, kad „Didžiojo šeimos gynimo maršas“ diskurse mažai turinio apie šeimos gyvenimo moralinius principus – pagrindiniai tikslai formuluojami griežtai remiantis seksualumo kategorijos vidine hierarchija, nepateikiant argumentų ar informacijos apie LGBT+ bendruomenės daromą poveikį ir vaikų auklėjimo ypatumus.

IŠVADOS

„Didysis šeimos gynimo maršas“ kilo neįprastu laikotarpiu – COVID-19 pandemijos metu. Nerimas dėl gyvenimo sąlygų siaučiant virusui realizavosi į gandų ir baimės apgaubtą seksualinę paniką, paskatintą naujos valdančiosios daugumos iniciatyvų priimti LR Partnerystės įstatymą ir ratifikuoti „Europos Tarybos konvenciją dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo“. Judėjimas sutelkė žmones remdamasis bendra tautos praeitimi ir akcentuodamas rūpestį dėl valstybės ateities (taip maršui suteiktas pilietiškumo skatinimo braižas). Vis dėlto pagrindinis maršo tikslo elementas slypi seksualumo kategorijos vidinėje politikoje. Judėjimo diskursas aiškiai atskleidžia seksualumo aktų hierarchinį vertinimą – visuomenėje priimtini gali būti tik heteroseksualūs, prokreaciniai santykiai, o homoseksualūs santykiai ar lyčių stereotipų neatitinkanti seksualinė išraiška yra smerktini. Susidūrus su mintimi, kad, priėmus LR Partnerystės įstatymą, būtų legitimuoti tos pačios lyties porų santykiai, kilo baimė, jog tai sudarys sąlygas visoms kitoms seksualinės išraiškos formoms, kurias judėjimas laiko „blogu“ elgesiu, pripažinti.

Atlikta analizė leidžia manyti, kad iš tiesų „Didysis šeimos gynimo maršas“ nebuvo orientuotas minėtiems teisėms aktams opo nuoti, nes pastebima priešara bet kokiai kitai seksualumo išraiškai, kuri neatitinka judėjimo „gero“ seksualinio elgesio standarto

(tai patvirtina oficialioji maršo retorika ir dažnai joje atsikartojanti nuoroda į vadovavimąsi krikščioniška morale). Vienas pagrindinių maršo deklaruojamų tikslų – apsaugoti tradicinę šeimą ir vaikus, tačiau judėjimo oficialusis diskursas nepateikia jokių substanyvių pasiūlymų, koks turėtų būti vaikų auklėjimas ir tradicinės šeimos santykiai. Toks fasadinis aktyvizmas, besipriešinantis bet kokiam kitam seksualumo aspektui ir puoselėjantis tradiciniais lyčių stereotipais grįstą šeimą, koduoja LGBT+ bendruomenės ir moterų priespaudą. Pagrindinė maršo funkcija – užtikrinti heteronormatyvios visuomenės, kurioje seksualinė įvairovė būtų nepriimama, reprodukciją, o judėjimo pasirinkta pilietiškumo samprata formuoja bendruomenę, kuri atstumia bendrapiliečius, priklausančius seksualinėms mažumoms, ir gilina skirtį visuomenėje.

Islamistinių grupuočių įsitvirtinimo sąlygos musulmoniškose šalyse

*Orestas Apulskis, Ignas Bernotas,
Gertrūda Brukaitė, Austėja Grabauskaitė*

ĮVADAS

Jungtinių Tautų teigimu, moderniuoju laikotarpiu vis dažnesni civiliniai ir partizaniniai konfliktai tarp nevalstybinių veikėjų, nusikalstamų ir teroristinių grupuočių¹. Po rugsėjo 11-osios įvykių į žiniasklaidos ir mokslinių tyrimų dėmesio centrą pateko islamistiniai sukilimai, sparčiai pradėjo populiarėti su islamizmu siejamos sąvokos (pastebima tendencija spaudoje terorizmą sieti išskirtinai su islamistinėmis grupuotėmis²). Islamistinių grupuočių veikla itin sustiprėjo 2011 m., prasidėjus Arabų pavasario konfliktams³, kurie islamistams atvėrė „galimybių langą“. Apskritai su islamizmu susiję konfliktai per pastarąjį dešimtmetį turėjo didžiulių pasekmių: vien per 2011–2014 m. teroristinių atakų skaičius išaugo penkis kartus (nuo 870 iki 4 835 atakų per metus), o mirčių skaičius padidėjo net-

- 1 United Nations, *A New Era of Conflict and Violence*, <https://www.un.org/en/un75/new-era-conflict-and-violence>.
- 2 Na'ama Nagar, „Who is Afraid of the T-word? Labeling Terror in the Media Coverage of Political Violence Before and After 9/11“, *Studies in Conflict & Terrorism* 33(6) (2010): 533–547.
- 3 Africa Center for Strategic Studies, *Threat from African Militant Islamist Groups Expanding, Diversifying* (2020).

gi aštuonis kartus (nuo 3 445 iki 28 198 mirčių per metus)⁴. 2014 m. didžiausia islamistinė grupuotė – ISIS – paskelbė įsteigusi kalifatą, kuris apėmė teritoriją nuo Alepo Sirijoje iki Dijalos Irake. 2015 m. ISIS savo tinklą išplėtė jau ir kitose aštuoniose valstybėse, kuriose taip pat vykdėta atakų ir steigtos Islamo valstybės provincijos⁵.

Dėl islamistinių grupuočių naudojamų nekonvencinių karo priemonių sunku prognozuoti konfliktus ir juos valdyti, todėl šiuolaikiniame pasaulyje minėtos grupuotės išlieka vienos nenuspėjamiausių. Sukilėliai, visą savo gyvenimą matydami, kaip veikia konvencinė karinė jėga ir teisėsauga jų šalyje, kilus konfliktui jau turi pakankamai informacijos apie pagrindinių jėgų veikimo principus. Valstybė apie sukilėlių veikimo formas žino mažai. Veikdami kaip lanksčios ir nepriklausomos „gyvatės“, sukilėliai neretai įgyja pranašumą kovodami su valstybinėmis jėgomis („drakonais“)⁶. Prie to prisideda ir vis prienamesnės technologijos, leidžiančios lengviau pasigaminti ginklus (bombas), o socialinėmis medijomis lengviau rekrutuoti grupuočių narius. Dėl šių priežasčių sukilimus vis sunkiau numalšinti.

Kai kurie šiame darbe tiriami islamistiniai sukilimai vis dar vyksta (pavyzdžiui, Somalyje), todėl nagrinėjama tema ir šiandien išlieka aktuali. Minėtina, kad 2016 m. Islamo valstybė pradėjo sparčiai trauktis ir byrėti. Nepaisant to, kad Islamo valstybė silpnėja, islamistines grupuotes tiriantys mokslininkai nuogaštauja, jog greitai galime išvysti naują džihadistų bangą⁷. Visa tai veda prie klausimo,

4 Dominique Reynié, „Islamist terrorist attacks in the world 1979–2019“, *Fondation Pour L'Innovation Politique* (2019).

5 Wilson Center, *Timeline: the Rise, Spread, and Fall of the Islamic State* (2019), žiūrėta 2021 m. gegužės 10 d., <https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-the-rise-spread-and-fall-the-islamic-state>.

6 David Kilcullen „The Dragons and the Snakes: How the Rest Learned to Fight the West“, *Oxford University Press* (2020).

7 Seth G. Jones, „Beyond Baghdadi: The Next Wave of Jihadist Violence“, *CSIS* (2019), žiūrėta 2021 m. gegužės 10 d., <https://www.csis.org/analysis/beyond-baghdadi-next-wave-jihadist-violence>.

kodėl apskritai taip sėkmingai įsitvirtina islamistinės grupuotės? Tiesa, ne visi islamistiniai sukilimai būna sėkmingi. Pavyzdžiui, Libijoje 2015 m. islamistų grupuotei ISIL pavyko užimti Sirte miestą, tačiau gretimoje valstybėje – Tunise – islamistai neužėmė jokios teritorijos, o valstybė pasuko priešingu keliu – demokratizacijos link. Ši ir analogiškus skirtumus tarp valstybių galėtų paaiškinti skirtingos jose egzistuojančios sąlygos (angl. *preconditions*), kurios islamistams arba palankios, arba nepalankios. Iš čia kyla kitas klausimas – kokios sąlygos lemia islamistinių sukilimų sėkmę musulmoniškoje šalyse?

Vakaruose terminai, susiję su islamiškoju pasauliu, dažnai yra miskomunikacijos ir stereotipų priežastis, todėl pirmiausia būtina apsibrėžti esmines šiame darbe vartojamas sąvokas. Skėtinis atliekamo tyrimo terminas – *islamizmas* (arba *politinis islamas*) – „Britannica“ enciklopedijoje apibrėžiamas kaip rinkinys politinių ideologijų, kurių sociopolitiniai tikslai paremti islamu⁸. Islamo vedami sukilimai tampa įrankiu, kuriuo siekiama įsteigti islamo valstybę ir taip suvienyti musulmonų Umą (bendriją)⁹. Sukilimus vykdo islamistinės grupuotės, daugiausia paplitusios Artimuosiuose Rytuose („Islamo valstybė“, „al-Qaeda“), tačiau šių grupuočių esama ir Afrikoje („al-Shabaab“), Pietų Azijoje (Talibanas) bei Rytų Azijoje („Abu Sayyaf“)¹⁰. Tokios grupuotės dažniausiai laikomos *džihadistinėmis* (siauresnė islamistų sąvoka). *Džihadizmas* (*jahada* – ‘Šventasis karas’) – tai militaristinė islamizmo forma, kuri pasitelkia smurtines priemones kovoti su nemusulmonais (džihadistai kaip kovos priemonę linkę naudoti terorizmą ir

8 Adam Zeiden, „Islamism“, *Britannica*, žiūrėta 2021 m. balandžio 19 d., <https://www.britannica.com/topic/Islamism>.

9 Ejaz Akram, „Muslim Ummah and its Link with Transnational Muslim Politics“, *Islamic Research Institute* (2007).

10 Annika Folkeson, „Islamist groups“, *Wilson Center*, žiūrėta 2021 m. balandžio 10 d., <https://www.wilsoncenter.org/islamist-groups-parties-and-factions-o>.

savižudiškas misijas)¹¹. Galiausiai, kone svarbiausia yra *islamistų sėkmingo įsitvirtinimo* apibrėžtis, tačiau ji dėl didesnės apimties pateikiama 4.1 skyriuje.

Taigi šio darbo tikslas – atrasti esmines sąlygas, lemiančias islamistinių grupuočių įsitvirtinimo valstybėje sėkmę. Siekiant šio tikslo, iškelti uždaviniai:

1. Išskirti teorinėje literatūroje aprašomus veiksnius, lemiančius islamistinių sukilimų sėkmę, juos susisteminti kaip nepriklausomuosius kintamuosius ir ištirti šių kintamųjų įtaką.
2. Detaliai išanalizuoti ir aprašyti KLA metodą, naudotiną kintamųjų įtakai tirti.
3. Operacionalizavus kintamuosius (suteikus jiems įverčius: 1 arba 0), atlikti jų analizę kompiuterine programa (siekiant sumažinti žmogiškųjų klaidų).
4. Pateikti ir aprašyti gautus analizės rezultatus – atskleisti esmines islamistinių grupuočių sėkmingo įsitvirtinimo sąlygas, jų konjunktūras.

Darbe tiriamos šalys, kuriose musulmonai sudaro daugiau negu 90 proc. populiacijos. Tiriamas laikotarpis – nuo 2011 m. (Arabų pavasario pradžia) iki 2016 m. (plačiau žr. metodologijos dalyje).

Pirmiausia darbe apžvelgiama mokslinė literatūra nagrinėjama tema. Teorinėje dalyje sisteminami pagrindiniai šio tyrimo nepriklausomieji kintamieji, atrinkti iš įvairių šiandien egzistuojančių teorijų. Galiausiai pristatomi atliktos KLA analizės rezultatai – atrastos esminės islamistinių sukilimų sėkmės sąlygos. Pabaigoje pateikiamos apibendrinamosios išvados.

11 Olav Hammer, „New Religious Movement“, *Cambridge University Press* (2012).

1. LITERATŪROS APŽVALGA

Kurios šalys yra palankios sukilėjimams, o kurios ne, negalima spręsti iš vienintelės šalyje egzistuojančios sąlygos. Sukilimai labai skiriasi pagal savo pobūdį (socialiniai, kultūriniai, ekonominiai aspektai) ir tipą (revoliuciniai, partizaniniai, išsilaisvinimo ir pilietiniai karai), tačiau visus juos vienija siekis įgyti galią ir politinę kontrolę¹². Apžvelgiant teorinę literatūrą, siekiama išsiaiškinti, kokie veiksniai leidžia islamistiniams sukilimams visa tai užtikrinti ir sėkmingai įsitvirtinti.

Mokslinėje literatūroje sukilimų sėkmės priežastys – plačiai aptariama tema, tačiau skirtingi autoriai akcentuoja kiek kitokius veiksnius. Vis dėlto galima išskirti tris aspektus, kurie minėtini aktualizuojant islamistinių sukilimų (ne)sėkmę: (1) grupuočių *organizaciniai veiksniai* (lyderystė, grupės sandara); (2) *išorės veiksniai* (užsienio parama sukilėjimams ar su jais kovojančiai valdžiai); (3) *vidinės sąlygos* (valstybinio lygmens). Šiame tyrime koncentruojamasi į valstybės vidines sąlygas, nes tai tarsi dirva islamistiniams sukilimams – nesant tinkamų sąlygų, šalyje būtų sunku įsitvirtinti net gerai organizuotai grupei, remiamai užsienio valstybių. Žinant galimas sąlygas, lengviau išvelgti, kuriose šalyse yra išaugusi islamistinių sukilimų rizika. Taigi atsiranda galimybė arba sušvelninti esamas sąlygas, arba pasirošti kovai su sukilimu.

Trumpai aptarsime pirmuosius du išskirtus aspektus.

Organizaciniai ir išorės veiksniai

Kaip jau minėta, islamistinių sukilimų eiga, (ne)sėkmę galima aiškinti per organizacinę prizmę: pavyzdžiui, Paulas K. Davisas nag-

12 James D. Kiras, „Irregular Warfare: Terrorism and Insurgency“, In John Baylis, James Wirtz ir Colin Gray (sud.), *Strategy in the Contemporary World* (6th ed.), Oxford University Press (2018), 186–207.

rinėja, ko reikia sukilėlių ar teroristų grupuotėms, kad jos turėtų palaikymą. Tyrėjas išskiria lyderystę, ideologiją, resursų mobilizavimą, prisitaikymą ir taktikų svarbą – visa tai sudaro organizacijos efektyvumą. Daug tyrėjų bando klasifikuoti islamistines grupuotes ir jų taktikas, taip siekdami paaiškinti skirtingus rezultatus¹³.

Sukilimo sėkmės sąlygos nagrinėjamos pasitelkiant ir išorės veiksnius. Pavyzdžiui, Jasonas Lyallas teigia, kad jėgų, malšinančių sukilimą, traktavimas okupacija ir sukilėliams skiriama užsienio pagalba smarkiai padidina sukilimo sėkmę¹⁴. Robertas Taberis taip pat akcentuoja išorės veiksnių svarbą. Teigiama, kad tais atvejais, kai sukilimai buvo remiami išorės jėgų, tiek sukilimo trukmė, tiek tikimybė nuversti esamą valdžią išaugo¹⁵.

Vis dėlto ne visi tyrėjai pritaria, kad sukilimų sėkmę lemia užsienio galios. Danielio Bymano teigimu, tam tikra išorinė pagalba sukilėliams gali būti labai reikšminga, bet ši reikšmė varijuoja: prieglobsčio teikimas, finansinė pagalba turi daug įtakos, tačiau į pagalbą siunčiami kariai, vykdoma žvalgyba ir teikiama organizacinė pagalba didelio postūmio nesuteikia¹⁶. Kai kuriais atvejais išorės pagalba gali net pakenkti. Pasitelkę kitų šalių karius, sukilėliai rizikuoja prarasti nacionalinį patikimumą, kartu netekti ir vietinio

13 Sergei Boeke, „Al Qaeda in the Islamic Maghreb: Terrorism, insurgency, or organized crime?“, *Small Wars & Insurgencies* 27(5) (2016): 914–936; Stathis N. Kalyvas, „Is ISIS a Revolutionary Group and if Yes, What Are the Implications?“, *Perspectives on Terrorism* 9(4) (2015): 42–47; Seth G. Jones ir Patrick B. Johnston, „The Future of Insurgency“, *Studies in Conflict & Terrorism* 36(1) (2012): 1–25.

14 Jason Lyall ir Isaiah Wilson III, „Rage Against the Machines: Explaining Outcomes in Counterinsurgency Wars“, *International Organization* 63(1) (2009): 67–106.

15 Robert Taber, *The War of the Flea* (New York: L. Stuart, 1965) (cit. iš Jones, „Beyond Baghdadi“). Apie užsienio pagalbą taip pat žr. Daniel Byman, „Understanding proto-insurgencies“, *Journal of Strategic Studies* 31(2) (2008): 165–200.

16 Daniel Byman et al., *Trends in Outside Support for Insurgent Movements* (RAND, 2001), 83–100.

palaikymo. Dėl išorinių ryšių vietiniai gyventojai gali susidaryti sukilėlių kaip išdavių, o ne kaip maištininkų įvaizdį. Be to, sukilėliams skiriami finansai gali prisidėti prie korupcijos ir nesantaikos grupuotės viduje. Minėtina ir tai, kad organizaciniu lygmeniu užsienio pagalba gali sunaikinti veiksmo laisvę – pagalbinkai įprastai siekia tam tikros kontrolės mainais už suteiktą pagalbą. Taip pat susiduriama su neloyalumo problema: pasikeitus šalies pagalbinkės interesams, sukilėliai gali būti tiesiog apleisti.

Valstybių vidiniai veiksniai

Mokslinėje literatūroje sukilimai dažniausiai aiškinami remiantis valstybėje egzistuojančiomis palankiomis sąlygomis (angl. *preconditions*) sukilimams formuotis. Šis aspektas, galima manyti, svarbiausias, nes, neturint bazinių sąlygų, kiti veiksniai (užsienio ir organizaciniai) tampa nereikšmingi, aiškinant islamistų įsitvirtinimą. Be to, apsibrėžus palankias sąlygas sukilimams kilti, galima išskirti rizikos grupę – šalis, kuriose tikėtina sėkminga islamistų veikla.

Šiame darbe, kaip jau minėta, orientuojamasi į vidinius valstybių veiksnius. Vis dėlto minėtina, kad mokslinėje literatūroje dėl šių veiksnių vienos nuomonės nėra – galima įžvelgti tam tikrų prieštaravimų.

Ekonominiai veiksniai

Dauguma tyrėjų išskiria ekonominių veiksnių svarbą sukilėlių grupuotėms įsitvirtinti. Nors visuose darbuose minimi ekonominiai veiksniai, nurodomas didesnis palaikymas, lengvesnis rekrutavimas ir mažesnis valstybės pajėgumas prasčiau ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse, analizuojami skirtingi šių ekonominių veiksnių aspektai. Vieni tyrėjai pabrėžia BVP, pajamas vienam gyventojui, kiti – urbanistinį skurdą, treči – pajamų nelygybę.

Elementarus ekonomikos svarbos pavyzdys – Jameso D. Fearono ir Davido D. Laitino minima pajamų vienam žmogui įtaka. Tyrėjų teigimu, pajamos vienam gyventojui atspindi valstybės finansinius, administracinius ir karinius pajėgumus. Ekonominis veiksnys taip pat atspindi infrastruktūros lygį: turtingose valstybėse keliai ir reljefas geriau išplėtoti, todėl nuo centro nutolusios vietovės lengviau pasiekiamos centrinei valdžiai. J. D. Fearonas ir D. D. Laitinas pabrėžia ne tik valstybės ekonominę gerovę, bet ir populiacijos būseną: žemas BVP vienam žmogui pasitarnauja sukilėliams, nes tampa lengviau rekrutuoti jaunus vyrus, žadant geresnes ekonomines garantijas, negu gali pasiūlyti valstybė¹⁷.

Skirtingai negu terorizmui, islamistiniams sukilimams būtinas reikšmingas (masinis) visuomenės palaikymas ir jos mobilizavimas¹⁸. Palaikymas svarbus, nes, net sugavus ar nužudžius sukilimo lyderius, sukilėliai gali veikti toliau, visuomenei teikiant finansinę, politinę ir žmogiškųjų išteklių pagalbą. Todėl kiti tyrėjai analizuoja, kokie ekonominiai veiksniai lemia šią paramą¹⁹. Teigiama, kad mažos pajamos ir skurdas nėra lemiami veiksniai (plg. J. D. Fearono ir D. D. Laitino iškeltą mintį sieti sėkmę įsitvirtinti su mažomis pajamomis), tačiau tai sukelia ekonominę nelygybę ir sąlygoja žemą švietimo lygį, o šie veiksniai jau veda prie sukilėlių grupuočių palaikymo. Michaelio Mousseau teigimu, sukilimų lemčiai įtakos turi *miestuose* egzistuojantis skurdas: vykstant sparčiai urbanizacijai, daug žmonių, atvykę į miestus, negauna darbo įprastoje rinkoje,

17 James D. Fearon ir David D. Laitin, „Ethnicity, Insurgency, and Civil War“, *The American Political Science Review* 97(1) (2003): 75–90.

18 Kiras, „*Irregular Warfare*“, 188.

19 Martha Crenshaw, „The Causes of Terrorism“, *Comparative Politics* 13(4) (1981): 379–399; Brian Burgoon, „On welfare and terror: Social welfare policies and political-economic roots of terrorism“, *Journal of Conflict Resolution* 50(2) (2006): 176–203; Michael Mousseau, „Urban poverty and support for Islamist terror: Survey results of Muslims in fourteen countries“, *Journal of Peace Research* 48(1) (2011): 35–47.

todėl lieka vienintelė išeitis – prisijungti prie sukilėlių grupuočių, kurios suteiktų prieglobstį ir finansinę pagalbą²⁰. Minėtas priežastingumas akcentuoja finansinių alternatyvų nebuvimą, tačiau, skirtingai negu J. D. Fearonas ir D. D. Laitinas, M. Mousseau susitelkia tik į miestuose egzistuojantį skurdą ir nemini tiesioginio skurdo poveikio islamistinei veiklai ar ekonomikos įtakos valstybės pajėgumams.

Dar kiti tyrėjai akcentuoja ne mažas pajamas ar skurdą, bet nelygų jų pasiskirstymą, t. y. pajamų nelygybę. Dėl šio kintamojo reikšmės sukilimams kilti daug diskutuojama: gausu teigiančiųjų, kad ekonominė nelygybė veda prie konflikto²¹, nemažai yra ir ši ryšį neigiančių tyrėjų²². Paradigminiu nelygybės ir konflikto tyrimo autoriumi galime laikyti Tedą Robertą Gurą, kuris sufor-

20 Mousseau, „Urban poverty“, 44.

21 Ted Robert Gurr, *Why Men Rebel* (Princeton: Princeton University Press, 1970); Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution* (New York: Random House, 1978); Russell R. Hamby, „Coffee and Conflict in Colombia: Spatial, Temporal and Class Patterns of La Violencia“, In Manus I. Midlarsky (sud.), *Inequality and Contemporary Revolutions* (Denver: Graduate School of International Affairs, 1986) (cit. iš Mark Irving Lichbach, „Does Economic Inequality Breed Political Conflict?“, *World Politics* 41(4) (1989): 431–470); Hassan M. Nejad, „Inequality in an Urban Revolution: The Case of Iran“, In Manus I. Midlarsky (sud.), *Inequality and Contemporary Revolutions* (Denver: Graduate School of International Affairs, 1986) (cit. iš Lichbach, „Does Economic Inequality?“); Clive Kileff ir Leland W. Robinson, *The Elitist Thesis and the Rhodesian Revolution: Implications for South Africa* (cit. iš Lichbach, „Does Economic Inequality“).

22 Manoucher Parvin, „Economic Determinants of Political Unrest: An Econometric Approach“, *Journal of Conflict Resolution* 17 (1973): 271–296; Jack H. Nagel, „Inequality and Discontent: A Nonlinear Hypothesis“, *World Politics* 26 (1974): 453–472; Melissa A. Hardy, „Economic Growth, Distributional Inequality, and Political Conflict in Industrial Societies“, *Journal of Political and Military Sociology* 7 (1979): 209–227; Erich Weede, „Income Inequality, Average Income, and Domestic Violence“, *Journal of Conflict Resolution* 25 (1981): 639–654; Erich Weede, „Some New Evidence on Correlates of Political Violence; Income Inequality, Regime Repressiveness, and Economic Development“, *European Sociological Review* 3 (1987): 97–108 ((cit. iš Lichbach, „Does Economic Inequality“).

mavo *santykinio nepritekliaus* konceptą. Šis konceptas sieja ekonominę nelygybę ir tikimybę, kad individai imsis politinio smurto. Kai valstybės teikiamos ekonominės gėrybės neatitinka individų lūkesčių, susikuria terpė konfliktui kilti ir išsiplečia į politinį smurtą linkusių individų skaičius²³.

Etninis ir religinis susiskaldymas

Tyrėjai, mažiau pabrėžiantys ekonominį veiksnių, išskiria etninio ir religinio susipriešinimo svarbą. Šie nesutarimai skaldo valstybę, priešina visuomenę, todėl išauga sukilimų tikimybė²⁴. Teigiama, kad religinės ir etninės tapatybės yra stipresnės ir labiau ilgalaikės negu įprastos socialinės ar politinės grupės. Laikui bėgant, minėtos tapatybės keičiasi lėčiau ir rečiau. Donaldas L. Horowitzas teigia, kad heterogeniškos visuomenės susiduria su daugeliu patologijų, kurios sąlygoja didesnę konflikto tikimybę ir netgi smurtą²⁵. Heterogeniškų valstybių polinkį į vidinius konfliktus akcentuoja daugelis tyrėjų, tačiau pabrėžiamos skirtingos susiskaldymų rūšys.

Plačiausiai literatūroje aptariamas *etnis susiskaldymas* ir jo gili istoriškai susiklosčiusi prigimtis²⁶. Teigiama, kad etnis susiskaldymas itin trukdo vidinei šalies taikai. Paulas Collieris ir Anke Hoeffler nagrinėja *etnolingvistinę fragmentaciją* ir atskleidžia,

23 Gurr, *Why Men Rebel*, 3–4.

24 Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley: University of California Press, 1985); Rui J. P. de Figueiredo Jr. ir Barry R. Weingast, „The Rationality of Fear: Political Opportunism and Ethnic Conflict“, In Barbara F. Walter ir Jack Snyder (sud.), *Civil Wars, Insecurity and Intervention* (New York: Columbia University Press, 1999), 261–303; Chaim Kaufmann, „Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil Wars“, *International Security* 20(4) (1996): 136–175; David A. Lake ir Donald Rothchild, „Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict“, *International Security* 21(2) (1996): 41–75.

25 Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*.

26 Fearon ir Laitin, „*Ethnicity, Insurgency, and Civil War*“, 78; Ignatieff, 1999; Moynihan, 1993; Rabushka ir Shepsle, 1972; Smith, 1986.

kad konflikto tikimybė didėja, kai pasiekiamas vidutinis etnolingvistinės fragmentacijos indekso lygis²⁷. Marta Reynal-Querol ir Samuelis Huntingtonas koncentruojasi į *religingumą*²⁸. Tyrėjų manymu, visuomenės, padalytos religijos, labiausiai linkusios konfliktuoti. Religingumo įtaka ypač svarbi. Kaip jau minėta, religinis identitetas yra stabilus, nediskutuotinas, jis paaštrina visuomenės susiskaldymą ir didina polinkį į konfliktą²⁹.

Etninio ir religinio heterogeniškumo idėją kritikuoja J. D. Fearonas ir D. D. Laitinas. Jie teigia, kad šis veiksnys pernelyg dažnas, kad galėtų padėti atskirti šalis, kuriose kyla vidinių konfliktų, nuo tų šalių, kuriose konfliktų nekyla³⁰. Iškeltai minčiai pritaria Peteris K. Eisingeris ir Charlesas Tilly. Nurodoma, kad sukilėlių elgesį geriausiai atskleidžia šalyje esančios galimybės prieiti prie finansų ir rekrutuoti narius³¹. Setho G. Joneso ir Patricko B. Johnstono teigimu, tendencijas vertinant statistiškai, matyti, kad sukilimai heterogeniškose šalyse nėra labiau tikėtini, kai kontroliuojamas BVP vienam žmogui³².

Valstybės pajėgumas ir geografija

Tyrėjai gana vieningai pripažįsta, kad pagrindinis sukilimo sėkmės veiksnys – valstybės pajėgumas (efektyvumas, korupcija, teisės vir-

27 Paul Collier ir Anke Hoefler, „On economic causes of civil war“, *Oxford Economic Papers* 50 (Oxford University Press, 1998): 563–573.

28 Marta Reynal-Querol, „Ethnicity, Political Systems, and Civil Wars“, *The Journal of Conflict Resolution* 46(1) (2002): 29–54; Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs* 72(3) (1993): 22–49.

29 Reynal-Querol, „Ethnicity, Political Systems“, 29.

30 Fearon ir Laitin, „Ethnicity, Insurgency, and Civil War“, 81.

31 Tilly, *From Mobilization to Revolution*, 141; Peter K. Eisinger, „The Conditions of Protest Behavior in American Cities“, *The American Political Science Review* 67(1) (1973): 11–28.

32 Jones ir Johnston, „The Future of Insurgency“, 3.

šenybė ir BVP)³³. Esant mažam valstybės pajėgumui, valdžia negebanti kontroliuoti teritorijos, o galios vakuumas suteikia sukilėliams galimybę mesti iššūkį esamai valdžiai³⁴. Tiesa, tyrėjai nurodo skirtingus šio plataus veiksnio aspektus: vieni akcentuoja teikiamas viešąsias paslaugas, kiti – teisės viršenybę, politinį stabilumą, dar kiti teigia, kad valdžios pajėgumo veiksnys eina kartu su ekonominiu veiksmu.

Žemas valstybės pajėgumas ir nesugebėjimas kontroliuoti teritorijos ypač veikia geografiškai atskirtose teritorijose, išsiskiriančiose nelygiu reljefu, nes centrinei valdžiai tokias teritorijas (kalnus, dykumas, pelkes) sunku pasiekti. Šis argumentas gerai žinomas ir plačiai aprašomas mokslinėje literatūroje. Tyrėjai naudoja jį aiškindami įvairius sukilimus, konfliktus ir pilietinius karus. Teigiama, kad kalnuotos vietovės ilgina konflikto trukmę, leidžia sukilėliams kompensuoti mažesnę karinę galią ir apsunkina valdžios karines operacijas³⁵. Kiekvienai sukilėlių grupei privalu turėti tam tikrą prieglobstį, kur būtų galima rekrutuoti narius, planuoti sukilimą, treniruoti karius ir kt. Sukilėliai turi daugiau galimybių pasislėpti ir būti nepasiekiami centrinės valdžios, kai šalyje yra jiems palankus reljefas, pavyzdžiui, pelkės, kalnai, dykumos. Sukilėlių bazė gali būti įkurta ir vietovėje, nuo centro atskirtoje prastos infrastruktū-

33 Daniel Kaufmann, Aart Kraay ir Massimo Mastruzzi, „Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996–2008“, *World Bank Development Research Group, Policy Research Working Paper* 4978 (2009); Fearon ir Laitin, „*Ethnicity, Insurgency, and Civil War*“; Daniel Byman, „Fighting Salafi-Jihadist Insurgencies: How Much Does Religion Really Matter?“, *Studies in Conflict & Terrorism* 36(5): 353–371; Pablo Jimenez-Ayora ir Mehmet Ali Ulubaşoğlu, „What underlies weak states? The role of terrain ruggedness“, *European Journal of Political Economy* 39 (2015): 167–183.

34 Ann Hironaka, *Neverending Wars: The International Community, Weak States, and the Perpetuation of Civil War* (Cambridge: Harvard University Press, 2005), 45–51.

35 Fearon ir Laitin, „*Ethnicity, Insurgency, and Civil War*“, 75–76; Buhaug, 2009; Kiras, 2015, 191.

ros, ar mažiau prižiūrime miesto dalyje, tačiau tai įmanoma tik esant silpnai valdžiai³⁶. Jei valdžia stipri, prieglobsčio ieškoma už šalies ribų, pasienyje.

Geografinio veiksnio svarbai pritaria ir kiti tyrėjai. Pablo Jimenez-Ayora ir Mehmetas Ali Ulubaşoğlu teigia, kad nelygus reljefas yra pagrindinė žemo valstybės pajėgumo priežastis. Valdžiai norint bendradarbiauti su nutolusiomis šalies bendruomenėmis, kyla šio veiksmo kaštai, taigi nutolusiose vietovėse gyvenantys žmonės tampa izoliuoti ir centrinei valdžiai svetimi. Valstybei sunku sklandžiai vykdyti savo politiką, aprūpinti visuomenę viešosiomis gėrybėmis. Ilgainiui visa tai turi įtakos nepakankamai užtikrintai teisės viršenybei, pilietiniam smurtui ir, svarbiausia, lemia silpną valstybės aparatą³⁷.

Pateikdami argumentus dėl reljefo, J. D. Fearonas ir D. D. Laitinas pabrėžia ir populiacijos dydžio įtaką. Didesnę populiaciją turinčioms šalims kova su sukilimu kainuoja daugiau finansinių ir žmogiškųjų išteklių, todėl išlaikyti pakankamą efektyvumą tampa daug sunkiau negu mažą populiaciją turinčioms šalims. Teigiama, kad, egzistuojant minėtiems veiksniams, šalis yra organizaciškai, finansiškai ir politiškai silpnos, o tai palanku sukilimui kilti³⁸.

Sukilėliai turi didesnę galimybę išlikti ir klestėti, kai jiems opojuojanti politinė ir karinė valdžia yra silpna, prastai finansuojama, organizaciškai nepajėgi, korumpuota ir prastai informuota apie lokalius procesus³⁹. Vienas iš sudėtingiausių uždavinių net gerai aprūpintai kariuomenei – atskirti aktyvius sukilėlius nuo civilių ir įveikti sukilimą nepakenkiant piliečių gyvenimo sąlygoms. Mažai finansuojamoms ir biurokatiškai silpnoms valstybėms ši problema tampa beveik neišsprendžiama ir leidžia sukilėliams būti viršes-

36 Byman, „*Fighting Salafi-Jihadist Insurgencies*“, 353–371.

37 Jimenez-Ayora ir Ulubaşoğlu, „*What underlies weak states?*“, 167–183.

38 Fearon ir Laitin, „*Ethnicity, Insurgency, and Civil War*“, 81.

39 Ibid., 80.

niems. Silpnos šalys negali užtikrinti, kad lauko vadai nepiktnaudžiaus savo turima galia regionuose, ar net gali leisti piktnaudžiauti šiomis galiomis, visa tai panaudojant kaip priemonę surinkti mokesčiams kariuomenei išlaikyti. Silpnos valstybės su kariais atsiskaito ne alga, o suteikdamos jiems galimybę plėšikauti. Karių nusiteikimas ir elgesys minėtais atvejais islamistinius sukilimus skatina, o ne juos įveikia. Negebant suvaldyti karių arba įgalinant juos plėšikauti, naudoti smurtą, neatskiriant piliečių nuo sukilėlių, gyventojai skatinami nususukti nuo valstybės ir palaikyti sukilėlius⁴⁰.

Esant stipriam valstybės aparatui, valdžia geba kontroliuoti piliečius, teikti pagrindines paslaugas ir kitaip mažinti sukilėlių entuziazmą bei numatomas sukilimo sėkmės galimybes. Tokia valdžia geba sutelkti tūkstančius ar net milijonus karių kovai su sukilimu. Net sukilus prieš nepopuliarią valdžią ir turint visuomenės palaikymą, nuversti vyriausybę, kuri yra sukūrusi stiprų valstybės aparatą, bus didelis iššūkis⁴¹. O ten, kur šalys silpnos ir valdymas nestabilus, vyraujanti baimė kartu su galimybėmis įgyti galią skatina sukilėlių iškilimą⁴².

Apibendrinimas

Taigi sukilimų tematika plačiai aptariama, remiantis įvairias aspektais. Daugiausia cituojamas J. D. Fearono ir D. D. Laitino tyrimas „Ethnicity, Insurgency and Civil War“. Šiuo tyrimu bus remiamasi ir toliau pateiktoje darbo teorinėje apžvalgoje.

Minėtina, kad skirtingi tyrėjai išskiria daug įvairių veiksnių (dauguma jų yra persidengiantys arba sukelia vienas kitą), todėl, naudojant KLA metodą, darbe siekiama išsiaiškinti, kurie iš šių veiksnių svarbiausi ir daugiausia paaiškinantys. Toliau aptariami veiksniai, aktualiausi nagrinėjamam atvejui.

40 Ibid., 76.

41 Byman, „*Fighting Salafi-Jihadist Insurgencies*“, 355.

42 Fearon ir Laitin, „*Ethnicity, Insurgency, and Civil War*“, 76.

2. TEORINIS PAGRINDAS

Kaip matyti iš literatūros analizės, skirtingų tyrėjų darbuose įvairios (islamistinio) sukilimo sėkmės priežastys įvairuoja. Kai kurios iš šių priežasčių pabrėžiamos dažniau, kitos – rečiau. Griežtai apibrėžtos vienos teorijos apie kalbamąjį reiškinių rasti nepavyko, todėl šiame darbe nepriklausomieji kintamieji (įsitvirtinimo sąlygos) atrinkti naudojant Benoito Rihoux ir Charleso Ragino aprašomą visapusišką prieigą (angl. *comprehensive approach*), kurios metu vyksta pasikartojantis (angl. *iterative*) kintamųjų įtakos tikrinimo procesas⁴³. Proceso metu kintamieji atrinkami iš skirtingų tyrėjų pateikiamų teorinių aiškinimų – išskiriami dažniausiai pabrėžiami kintamieji, o panašų priežastingumą išreiškiantys kintamieji sujungiami į vieną (taip susisteminant panašius požiūrius). Tokia kintamųjų atranka atitinka rekomendacijas, kad KLA analizėje kintamųjų nebūtų per daug (geriausia – 5–6), kitu atveju gauti rezultatai gali būti neprasmingi (dirbtinai išskiriantys valstybes)⁴⁴.

Toliau darbe aptariami penki nepriklausomieji kintamieji, išskirti analizuojant mokslinę literatūrą, šio darbo autorių nuomone, kaip tinkamiausi islamistinėms grupuotėms įsitvirtinti (I): (1) *karuomenės dydis* (K); (2) *ekonominė nelygybė* (N); (3) *valdžios efektyvumas* (E); (4) *politinis stabilumas* (S); (5) *populiacijos tankis* (T). Kaip jau minėta, į tyrimą galima įtraukti kintamųjų variantų, taigi pirmiausia juos ir aptarsime.

43 Benoit Rihoux ir Charles C. Ragin, *Configurational Comparative Methods: Qualitative Comparative Analysis (QCA) and Related Techniques* (Sage Publications, 2008), 125–126.

44 Daniel Lambach, Eva Johais ir Markus Bayer, „The Causes of State Collapse: Results from an Analysis Using Multi-Value QCA“, *8th Pan-European Conference on International Relations* (2015), 13.

2.1. Į tyrimą neįtraukti kintamieji

Etninis susiskaldymas. Etninis susiskaldymas veda konflikto link. Skirtingos etninės mažumos gali jaustis nereprezentuojamos ar represuojamos valdžios. Susiformavęs nepasitenkinimas sava padėtimi leidžia pritarti visuomenėje kylančioms idėjoms ir taip sudaroma galimybė populiarėti įvairioms ekstremistinėms grupuotėms. Taigi šalyse, kurioms būdingas didelis etnis susiskaldymas, atsiranda terpė veikti tokioms organizacijoms kaip ISIS⁴⁵.

Vis dėlto šiame darbe, remiantis apibrėžta *islamistų* sąvoka, aptariamas kintamasis netinka, nes etnis susiskaldymas nėra tiesiogiai susijęs su sėkmingu islamistų įsitvirtinimu. Islamistai etninei mažumai neatstovauja – sukilimas paremtas vertybiniu pagrindu (radikalia islamo ideologine šaka). Visa tai gali pasitarnauti sukilimui, nes politinis nestabilumas šalyje randasi dėl etninės poliarizacijos, tačiau kalbamąjį veiksnį tikslingiau priskirti prie politinio stabilumo kintamojo (šis kintamasis apima ir kitas nestabilumo priežastis, ne tik etninį susiskaldymą). Taigi etnis susiskaldymas veikia labiau kaip tarpinis veiksnys – tai viena iš politinio nestabilumo priežasčių.

Religinis susipriešinimas. Skirtingi valstybėje vyraujantys identitetai, ypač religiniai, dažnai veda į konfliktą. Religiškai susiskaldžiusios visuomenės labiau linkusios konfliktuoti negu visuomenės, suskaldytos interesų grupių ar kalbinių skirtumų, nes religinis identitetas pastovesnis ir mažiau diskutuotinas⁴⁶. Tam tikros grupės jaučiama spauda valstybėje gali paskatinti tos grupės narius prisijungti prie sukilėlių grupuočių, kovojančių su kita religine grupe ar valstybiniu represuojančiu aparatu. Susipriešinimas ypač paastrėja, kai viena iš grupių turi sąsajų su valdžia⁴⁷.

45 Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*.

46 Reynal-Querol, „*Ethnicity, Political Systems*“, 29–54.

47 Cody McClain Brown, „Mobilizing the Caliphate: ISIS and the Conflict in Iraq and Syria“, *Croatian Political Science Review* 52(4–5) (2015): 209.

Mokslinėje literatūroje religinis susipriešinimas analizuojamas gana dažnai, tačiau beveik visais atvejais nagrinėjamas skirtingų religijų susipriešinimas. Šiame darbe aktualesnis vidinis tam tikros religijos susipriešinimas (tarp dviejų jos atšakų). Vienos iš konfliktuojančių grupių represavimas galėtų paaiškinti sukilimų sėkmę, tačiau: (1) šie sudaro tik 15 proc. visų islamą išpažįstančių žmonių, todėl nėra aišku, kokios jų dalies šalyje pakaktų, kad būtų galima teigti, jog egzistuoja religinis susipriešinimas; (2) kalbamąjį veiksnių gali paveikti tai, ar šie yra įtraukti į valdymą, ar yra reprezentuojami, ar vyrauja politinė ar visuomeninė nesantaika tarp grupių. Taigi, atsižvelgiant į šias tyrimą komplikuojančias sąlygas, aptartas kintamasis darbe nenaudotinas.

2.2. Nepriklausomasis kintamasis – kariuomenė

Vienas iš esminių veiksnių, turinčių įtakos sukilėliams įsitvirtinti – valstybės karinės pajėgos. Sukilėliams atgrasyti ir sukilimams suvaldyti ypač svarbu tvirta kariuomenė: veikianti pagal nurodymus, pajėgi, efektyvi, tinkamai apginkluota ir ištikima. Karinių pajėgų kokybė ir kiekybė atspindi valstybės gebėjimą suteikti saugumą – lėšos ir ištekliai, skiriami kariuomenei parengti ir aprūpinti, rodo valdžios pajėgumą saugoti šalį ir jos gyventojus⁴⁸.

Šiame darbe tiriama kariuomenės dydžio įtaka islamistinių sukilimų sėkmei. Šalyje, kurioje vyrauja stabili politika ir efektyvi valdžia, kariuomenė yra didelė, aprūpinta ir veiksminga. Vis dėlto didelės kariuomenės rodiklis gali klaidinti – didelis karių skaičius neužtikrina šalies pergalės, jei valdžia nestabili ar neefektyvi. Antra vertus, esant stabiliai ar efektyviai valdžiai, ir maža kariuomenė gali būti itin mobilizuota ir veiksminga⁴⁹. Mažesnis karinis pajėgumas,

48 Rob de Wijk, „The Limits of Military Power“, *The Washington Quarterly* (2002): 75–91.

49 Fearon ir Laitin, „*Ethnicity, Insurgency, and Civil War*“, 76.

prasčiau saugoma teritorija sudaro galios vakuumą, kuris padeda įsitvirtinti islamistinėms grupuotėms⁵⁰.

Aptariamasis kintamasis sietinas ir su piliečių saugumo jausmu – jeigu teritorija saugoma kariuomenės ar policijos, tikėtina, kad gyventojai nebus linkę prisidėti prie sukilėlių⁵¹.

Mokslinėje literatūroje nesėkmingo kariuomenės pasipriešinimo pagrindinėmis priežastimis taip pat laikytinas mokymų trūkumas (arba karo vadų vadovavimo gebėjimų stoka) ir nepakankamas kariuomenės parengimas⁵². Nepakankamai apmokyta kariuomenė, prastas jos apginklavimas ar autoriteto trūkumas trukdo suvaldyti sukilimus jų pradinėse stadijose. Menkai kontroliuojama kariuomenė gali piktnaudžiauti savo galiomis ir išnaudoti civilius, o tai formuoja neigiamą jos įvaizdį visuomenės akyse ir gali pastūmėti gyventojus prisijungti prie sukilėlių⁵³.

Nemažai tyrėjų karinei galiai matuoti naudoja tokius rodiklius kaip kariuomenės finansavimas ar korupcijos lygis. Vis dėlto, galima teigti, kad kariuomenės dydžio rodiklis yra aiškiausias ir lengviausiai interpretuojamas. Be to, šio kintamojo duomenys yra lengviausiai prieinami darbe tiriamų valstybių atveju.

Taigi šiame darbe analizuojama, ar maža kariuomenė yra tinkama sąlyga islamistinių grupuočių sukilimo sėkmei. Be abejo, esant politiniam nestabilumui ar (ir) valdžios neefektyvumui, didelė kariuomenė taip pat gali būti palanki sąlyga sukilėliams, tačiau daroma prielaida, kad, esant mažai kariuomenei, islamistų sėkmė labiau tikėtina.

50 Paul K. Davis, *Understanding and Influencing Public Support for Insurgency and Terrorism* (National Defence Research Institute, 2012), 19–23.

51 Ibid., 17.

52 Habibu Y. Bappah, „Nigeria’s military failure against the Boko Haram insurgency“, *African Security Review* 25(2) (2016): 2–10.

53 Fearon ir Laitin, „*Ethnicity, Insurgency, and Civil War*“, 76.

2.3. Nepriklausomasis kintamasis – ekonominė nelygybė

Kaip jau buvo minėta, prastos gyvenimo sąlygos yra palankios aplinkybės islamistinėms grupuotėms veikti. Tinkamiausias būdas aptikti socialinę nelygybę – pažvelgti į šalies ekonominę padėtį⁵⁴. Nemažai tyrėjų savo darbuose išskiria pajamas vienam gyventojui ar skurdo ribą, tačiau šie faktiniai ekonomikos rodikliai gali neparodyti esamos padėties dėl netolygaus turto ir išteklių pasiskirstymo, todėl šiame darbe susitelkiama į ekonominės nelygybės rodiklį. Atsižvelgiant į jį, galima matyti, kokia iš tikrųjų yra visuomenės ekonominė situacija. Tai, kad valstybė yra turtinga (didelis BVP vienam gyventojui ar daug gamtinių išteklių), nebūtinai reiškia, jog visi piliečiai gyvena geromis sąlygomis ir neketina prisijungti prie sukilimo.

Ekonominė nelygybė atsiranda dėl diskriminavimo (rasinio, etninio, religinio, socialinio ir kt.). Diskriminacija šalyje sukelia tokias pasekmes kaip didelė atskirtis tarp miesto ir regionų (centro ir periferijų), neteisingumas socialinėje (ir teisinėje) aplinkose⁵⁵. Minėtais atvejais visuomenė tampa priešiška valdžiai, o tai, daugelio tyrėjų teigimu, sudaro sąlygas kilti konfliktams ar remti prieš valdžią nukreiptus sukilimus⁵⁶. Islamistinėms grupuotėms atsiveria „galimybių langas“: žadant geresnes gyvenimo sąlygas, galima rekrutuoti daugiau gyventojų. Ieškodami ekonominių alternatyvų, asmenys savo noru ar dėl būtinybės prisijungia prie sukilėlių⁵⁷.

Apibendrinant galima teigti, kad šalyse, kuriose yra didesnė ekonominė nelygybė, islamistinėms grupuotėms lengviau įsitvirtinti dėl gyventojų nusivylimo esama situacija ar negebėjimo išsiversti finansiškai. Islamistinės grupuotės rekrutuoja naujus narius,

54 Frank A. Cowell, „How much inequality can we explain?“, *Royal Economic Society* 105(429) (1995): 421–422.

55 Davis, *Understanding and Influencing*, 81–86.

56 Fearon ir Laitin, „*Ethnicity, Insurgency, and Civil War*“, 79.

57 Davis, *Understanding and Influencing*, 17.

žadėdamos geresnes gyvenimo sąlygas. Taigi, galima manyti, kad kuo šalyje didesnė ekonominė nelygybė, tuo lengviau įsitvirtinti islamistinėms grupuotėms.

2.4. Nepriklausomasis kintamasis – valdžios efektyvumas

Nagrinėjant įvairių sukilimų (įskaitant ir islamistinius sukilimus) priežastis, dažnai akcentuojamas valdžios efektyvumas.

Kaip jau minėta, skirtingi tyrėjai iškelia skirtingus valstybės pajėgumų veiksnio aspektus. Tai ir viešųjų paslaugų teikimas, ir teisės viršenybė, politinis stabilumas ir kt. Nagrinėjamu atveju išskirtini tyrėjai, teigiantys, kad sukilimams atsirasti ir toliau plėtotis valstybėje turi įtakos valdžios efektyvumas⁵⁸: valdžios gebėjimo teikti paslaugas ir vykdyti kitas funkcijas praradimas – veiksnys, skatinantis sukilėlių veiklą. Dėl valdžios administravimo nesklaidumų blogėjant valstybės padėčiai, visuomenėje išivyrėja valdžiai priešiškos nuotaikos. Stoti į sukilėlių gretas tampa patraukli alternatyva – žadama, kad pagerės savanorių gyvenimo sąlygos (efektyviau bus teikiamos įvairios viešosios paslaugos ir gėrybės). Pritraukdami kuo daugiau rekrutų, islamistų sukilėliai didina savo galimybes įsitvirtinti⁵⁹.

Kaip teigia Stathisas N. Kalyvasas, jei sukilėliai geba teikti viešąsias gėrybes ir efektyviai valdyti, teritorija *de facto* valdoma jų, o ne valdžios⁶⁰. S. G. Joneso ir P. B. Johnstono teigimu, neefektyvi valdžia (tai itin dažna musulmoniškose šalyse) atveria platesnes galimybes sukilėliams išsilaikyti valstybėje. Priešingu atveju, valdžia gali efektyviai stebėti piliečius, teikti paslaugas ir imtis kitų veiksmų, trukdančių sukilėliams didinti savo įtaką⁶¹.

58 Kaufmann, Kraay ir Mastruzi, „*Governance Matters VIII*“.

59 Jones ir Johnston, „*The Future of Insurgency*“, 1–25.

60 Kalyvas, „*Is ISIS a Revolutionary Group*“, 42–47.

61 Jones ir Johnston, „*The Future of Insurgency*“, 1–25.

Taigi, valstybėse, kuriose valdžia mažai efektyvi, islamistinėms grupuotėms lengva įsitvirtinti dėl gyventojų sumažėjusio pasitikėjimo valdžia ir padidėjusių paskatų jungtis prie sukilėlių. Remiantis šia teorija, daroma prielaida, kad, esant neefektyviai valdžiai, didėja sukilėlių įsitvirtinimo tikimybė.

2.5. Nepriklausomasis kintamasis – politinis stabilumas

Ketvirtas nepriklausomasis kintamasis – politinis stabilumas – mokslinėje literatūroje, nagrinėjant sukilimus ir jų priežastis, išskiriamas turbūt dažniausiai. Jau minėtame J. D. Fearono ir D. D. Laitino straipsnyje „Ethnicity, Insurgency, and Civil War“ keliami hipotezė, kad geresnės aplinkybės sukilėliams susiklosto politiškai nestabiliuose valstybėse. Galiausiai daroma išvada, kad šalyse, kuriose dar prieš konfliktą fiksuojamas politinis nestabilumas, sukilimo tikimybė didėja 67 proc.⁶². Teigiama, kad politinis nestabilumas rodo prastą organizuotumą ir valstybinio aparato silpnumą, o tai sukilėliai gali matyti kaip galimybę lengvai nuversti valdžią⁶³.

Michaelis J. Schumacheris ir Peteris J. Schraederis pateikia aiškesnę ir išsamesnę politinio nestabilumo ir terorizmo priežastinių mechanizmą (kaip išaugęs politinis nestabilumas veda prie terorizmo „klestėjimo“)⁶⁴. Visuomenėje išaugęs nepasitenkinimas valdžia, išreiškiamas per riaušes ar mitingus, sukilėliams gali būti palankus, nes, esant chaotiškai padėčiai, lengva rekrutuoti naujus narius. Žmonės, nepatenkinti valdžia, labiau linkę jungtis prie sukilėlių. Be to, nestabili valdžia mažiau pajėgi kontroliuoti sukilėlių judėjimą šalyje, todėl sukilėliams lengviau organizuoti ir vykdyti išpuolius.

62 Fearon ir Laitin, „Ethnicity, Insurgency, and Civil War“, 75–76.

63 Ibid., 75–90; Kalyvas, „Is ISIS a Revolutionary Group“, 42–47.

64 Michael J. Schumacher ir Peter J. Schraeder, „Does Domestic Political Instability Foster Terrorism? Global Evidence from the Arab Spring Era (2011–14)“, *Studies in Conflict & Terrorism* 44(3) (2021): 198–222.

Apibendrinant galima teigti, kad politinis nestabilumas yra palankus islamistams rekrutuoti savanorius, o padidėjus sukilėlių gretoms, išauga grupuočių organizacinės galimybės ir potencialas priešintis esamai valdžiai. Taigi konfliktinė padėtis šalyje yra palanki islamistams. Galima daryti prielaidą, kad politiškai nestabiliose valstybėse labiau tikėtinas islamistų įsitvirtinimas.

2.6. Nepriklausomasis kintamasis – populiacijos tankis

Populiacijos tankis (netiesiogiai) rodo mažiau apgyvendintų vietovių (pvz., dykumų) mastą šalyje.

Kaip buvo minėta, vienas iš svarbiausių veiksnių islamistams, siekiantiems veikti šalyje, – turėti prieglobstį (bazę). Sukilėlių pajėgos yra silpnesnės negu valstybės kariuomenė, tačiau kalnuotos teritorijos, plačios dykumos ar vietovės, atskirtos prasta infrastruktūra, gali sudaryti tinkamas sąlygas islamistams pasislėpti⁶⁵. Prieglobstis suteikia sukilėliams saugią vietą rekrutuoti, organizuoti išpuolius ir laikyti ginkluotę. Jei valstybės galios aparatas stiprus, geografiniai veiksniai sukilėliams tampa itin svarbūs (dažnai įsikuriama ir pasieniuose), tačiau jei valstybė silpna, islamistinėms grupuotėms prieglobsčiu gali tapti ir gyvenvietės – kaimai ar net miesto teritorijos⁶⁶. Taigi populiacijos tankis parodo gyventojų išsidėstymą – kuo daugiau teritorijos užima kalnai, dykumos, tuo mažesnis populiacijos tankis.

Dalis šalies teritorijų dėl urbanizacijos ar fizinių, geografinių veiksnių gali likti apleistos ar mažiau prižiūrimos ir kontroliuojamos. Pavyzdžiui, kalnuotose teritorijose ar dykumose sunku susisiekti, nepravažiuojami keliai užkerta kelią vyriausybei pasiekti sukilėlius ir juos suvaldyti⁶⁷. Sunkiai prieinamos, nutolusios nuo centro gamtinės vietovės ir kaimai sukilėliams tampa slaptavietėmis ir prieglobsčiu.

65 Fearon ir Laitin, „*Ethnicity, Insurgency, and Civil War*“, 80.

66 Byman, „*Fighting Salafi-Jihadist Insurgencies*“, 355.

67 Chuck Fahrer, „The Geography of Egypt’s Islamist Insurgency“, *The Arab World Geographer* 4(3) (2001): 160–162.

Islamistinėms grupuotėms lengviau įsikurti teritorijose, nutolusiose nuo centro, ir dėl vietinių gyventojų nepajėgumo – sunku išsikviesti pagalbą ar išaugęs gyventojų priešiškus valdžiai dėl ekonominės atskirties ir pan.⁶⁸. Taip islamistinėms grupuotėms atsiranda galimybė įkurti savo bazę, o vėliau ir perimti teritoriją.

Minėtina, kad šiame darbe koncentruojamasi į populiacijos tankį kaip į veiksni, galintį apimti skirtingus mokslinėje literatūroje aprašomus reljefo kintamuosius (dykumos, kalnai, sunkiai pasiekiamos teritorijos)⁶⁹. Kalbamasis kintamasis yra tarsi skirtingų kintamųjų suma. Tai leidžia daryti prielaidą, kad mažiau apgyvendintose valstybėse (mažas populiacijos tankis) islamistinėms grupuotėms lengviau įsitvirtinti.

3. METODOLOGIJA

Tiriami atvejai ir laikotarpis

Tyrimui atlikti pasirinktos šalys, kuriose musulmonai sudaro daugiau negu 90 proc. visuomenės. Iš viso tokių šalių ar teritorijų, „Pew Research Center“ 2010 m. duomenimis, yra 32⁷⁰, tačiau 6 iš jų šiame darbe nebuvo tiriamos trūkstant duomenų, reikiamų kintamųjų įverčiui nustatyti. Apie tris valstybes informacijos nėra pakankamai, nes šiandien jos dar nėra tarptautiškai pripažįstamos (ar yra ginčytinos teritorijos) – tai Kosovas, Palestina ir Vakarų Sachara. Be to, netirti Komorai ir Maldyvai, apie kuriuos taip pat trūksta informacijos (pvz., apie kariuomenės dydį). Į tiriamąją imtį nepateko ir Majotas,

68 Fearon ir Laitin, „*Ethnicity, Insurgency, and Civil War*“, 80.

69 Andrew D. Lohman, „The Geography of Insurgency“, *Geography Compass* 4(8) (2010): 1155–1159.

70 Pew Research Center, *Table: Muslim Population by Country* (2011), žiūrėta 2021 m. balandžio 12 d., <https://www.pewforum.org/2011/01/27/table-muslim-population-by-country>.

nes tai Prancūzijos dalis, o ne valstybė (atliekant tyrimą, naudotasi duomenimis, į kuriuos minėto regiono rodikliai nebuvo įtraukti). Taigi iš viso šiame darbe tiriamos 26 valstybės: Afganistanas, Alžyras, Azerbaidžanas, Bangladešas, Džibutis, Egiptas, Gambija, Irakas, Iranas, Jemenas, Jordanas, Libija, Malis, Marokas, Mauritanija, Nigeris, Pakistanas, Saudo Arabija, Senegalas, Sirija, Somalis, Tadžikistanas, Tunisas, Turkija, Turkmėnistanas, Uzbekistanas.

Tiriamųjų atvejų atrankos kriterijų, kaip jau minėta, sąlygojo islamistinių grupuočių tikslas – suvienyti pasaulio musulmonus ir įvesti valdžią, paremtą sava islamo versija. Šalys, kuriose islamas yra vyraujanti religija, yra palanki terpė tokių grupuočių veiklai. Minėtina, kad viename iš analizuojamų valstybių islamistams pavyko įsitvirtinti (pvz., Jemenas ar Somalis), kitose islamistų bandymai buvo nesėkmingi arba iš viso tokių bandymų nebūta (pvz., Gambija ar Tunisas). Sėkmingo islamistinės grupuotės įsitvirtinimo kriterijai apibrėžti priklausomojo kintamojo operacionalizacijos skyriuje.

Tiriamasis laikotarpis – 2011 m. pradžia–2016 m. pabaiga. 2011 m. tyrimo pradžia pasirinkti neatsitiktinai: šiais metais musulmoniškose šalyse prasidėjo Arabų pavasario neramumai, sukėlę politinį nestabilumą, kuris, kaip jau minėta, buvo palankus islamistams. Be to, šiais metais nužudytas islamistinės grupuotės „al-Qaeda“ vadas Osama bin Ladenas ir kiti svarbūs islamistų vadai. Galima teigti, kad minėtos sąlygos lėmė džihadistinių judėjimų bangas, kurią siekiama šiame darbe ištirti, pradžia⁷¹.

Tiriamąjį laikotarpį pabaiga pasirinkti 2016 m., nes šiais metais islamistų „motina“ – Islamo valstybė – pradėjo sparčiai trauktis ir byrėti. Iš islamistų atkovotos ne tik didelės teritorijos Irake ir Sirijoje, bet ir Libijoje bei kitose valstybėse⁷².

71 Jones, „*Beyond Baghdadi*“.

72 Wilson Center, *Timeline: the Rise, Spread, and Fall of the Islamic State* (2019), žiūrėta 2021 m. gegužės 10 d., <https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-the-rise-spread-and-fall-the-islamic-state>.

Kodėl KLA metodas?

Ieškant atsakymo į darbe iškeltus klausimus, naudotas Charleso Ragino sukurtas kokybinės lyginamosios analizės (KLA) metodas. Taip nuspręsta dėl kelių pagrindinių priežasčių:

1. Šiame darbe tiriama ganėtinai daug atvejų (26 šalys), todėl Arendto Lijpharto aprašytas lyginamasis metodas būtų per daug kompliktuotas ir painus dėl orientacijos į gilią kelių atvejų analizę, o pasirinkus kokybinį metodą, tiriamas atvejų skaičius būtų per mažas statistinei analizei taikyti⁷³. Taigi KLA metodas (kaip vidurio kelias) geriausiai tinka vienu metu lyginti keliolikai ar kelioms dešimtims besiskiriančių atvejų.
2. Islamistinių grupuočių įsitvirtinimo sėkmę gali lemti gana sudėtingas konjunktūrinis (baigtį lemia kartu susijungę keli veiksniai) ar daugeriopas priešastingumas (baigtį lemia keli veiksniai atskirai). KLA leidžia visa tai įvertinti (kitaip negu statistinė analizė ar Milio kanonų būdas, kurie sutelkiami į kintamojo kaip vienio įtaką)⁷⁴.
3. Nagrinėjama tema dėl savo aktualumo pakankamai plačiai aptariama mokslinėje literatūroje, taigi KLA metodu pirmiausia siekiama palyginti skirtingų tyrėjų išskirtus kintamuosius ir taip rasti reikšmingiausius.

KLA metodo taikymo principai

Siekiant atskleisti islamistinių grupuočių įsitvirtinimo sėkmę lemiančias sąlygas, remiamasi teorinėje dalyje aptartomis skirtingo-

73 Zenonas Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios sociologijos požiūriu* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008), 141.

74 *Ibid.*, 149.

mis sampratomis. Taip siekiama nustatyti islamistų sėkmę geriausiai paaiškinančius aspektus, jų konjunktūras.

1. Sudaroma lentelė, kurioje pavaizduotos visos galimos nepriklausomųjų kintamųjų įverčių (jeigu būdinga, rašoma 1, jeigu ne, – 0) kombinacijos ir nurodomas priklausomojo kintamojo rezultatas (1 arba 0) kartu su tiriamų atvejų, atitinkančių kiekvieną kombinaciją, skaičiumi⁷⁵.
2. Lentelė analizuojama taikant Boolė'io algebros procedūras – sudėtį ir daugybą. Pirmiausia, išrašomi visi deriniai, po kurių eina įvykis (priklausomojo kintamojo įvertis lentelėje lygus 1). Toliau pritaikoma minimizacijos procedūra: jei įvykį sukeliančios nepriklausomųjų kintamųjų kombinacijos skiriasi tik vienu elementu, šis elementas pašalinamas (išprastinamas), nes jis įvykiui neturi esminės reikšmės. Taip gaunami pirminiai implikantai, iš kurių siekiama nustatyti logiškai esminius: paliekami tie, kurie vieni kitų nedubliuoja (vieninteliai paaiškina tam tikrą pradinę sandaugą)⁷⁶. Ši minimizuota Boolė'io išraiška rodo, kokios sąlygos (konjunktūrinės ir daugeriopos) iš esmės lemia įvykį.
3. Galiausiai, būtinas KLA procedūros žingsnis – ne tik atlikti abiejų priklausomojo kintamojo įverčių (1 ir 0) analizę, bet ir pakartoti procedūrą, įtraukiant logiškai galimus, bet nenustatytus atvejus, bei palyginti gautų sprendinių supaprastinančias (kontrafaktines) prielaidas.

Siekiant išvengti žmogiškųjų klaidų, aprašytas minimizacijos etapas atliekamas kompiuterine programa (šiam darbe naudojama „TOSMANA“).

75 Ibid., 153.

76 Ibid., 155.

KLA trūkumai ir jų sprendimas

Metodas turi trūkumų. Vienas iš jų – vadinamasis kolinearumas, t. y. kelių nepriklausomųjų kintamųjų stipri kovariacija. Kita kliūtis – per mažas N , reikalingas hipotezėms apie sąveiką tikrinti statistiškai⁷⁷. Minėtini ir kiti bendresni trūkumai:

1. Ribotos įvairovės problema. Šiandienos realybėje egzistuoja ne visi logiškai įmanomi atvejai. KLA metu, remiantis mintiniu eksperimentu, tokioms situacijoms priskiriami įverčiai 1 arba 0. Šiame darbe tai atliekama kompiuterine programa „TOSMANA“, kuri randa paprasčiausią įmanomą formulės sprendinį.
2. Esant dideliame atvejų skaičiui, išauga tikimybė, kad identiškos kintamųjų kombinacijos gali turėti skirtingas įvykio baigtis (1 arba 0). Tokiu atveju (1) būtų grįžtama atgal ir taisoma KLA lentelė su kintamaisiais (duomenų kategorijų keitimas taip pat yra viena iš tinkamų strategijų problemai šalinti)⁷⁸; (2) analizuojamas gilesnis atvejis; (3) Boole'io metodas papildomas statistiniu.
3. Kiekybinių tyrimų šalininkai nurodo dar kelias kokybinio metodo silpnybes: (1) KLA metodas priežastinių ryšių laiko būtinu, taigi metodiškai šiuo metu nepaaiškinami nukrypimai gali viską sugriauti; (2) populiariausias – raiškiųjų aibių – KLA metodas kintamuosius vertina dichotominėje skalėje (1 arba 0), tačiau taip prarandama kartais itin reikšminga informacija apie tiriamų objektų požymius. Be to, gali būti kvestionuojamas slenkstis, kurio atžvilgiu nustatomas įvertis 1 arba 0. Šiai problemai spręsti Ch. Reginas pateikia neraiškiasias (angl. *fuzzy*) aibes, kuriomis atsižvelgiama į laipsniškumą. Lasse Cronquistas siūlo KLA variantą, kuriame nau-

77 Ibid., 153.

78 Zenonas Norkus ir Vaidas Morkevičius, *Kokybinė lyginamoji analizė* (Kaunas: LiDA, 2011), 231.

dojami daugiareikšmės logikos elementai⁷⁹. Tyrėjas sukūrė KLA atlikti skirtą kompiuterinę programą „TOSMANA“, kuri naudojama ir mūsų tyrime. Minėtina, kad aptartos KLA versijos gali padėti išspręsti tiesos lentelės prieštarų eilučių problemą⁸⁰.

4. DUOMENŲ RINKIMAS IR KINTAMŲJŲ OPERACIONALIZAVIMAS

Prieš pradėdant tyrimą, svarbu apibrėžti kriterijus, pagal kuriuos bus nustatomi kintamųjų įverčiai. Pirmiausia aptartinas priklausomasis kintamasis – islamistinių grupuočių sėkmingas įsitvirtinimas. Vėliau bus aptarti tyrime naudojami nepriklausomieji kintamieji: kariuomenė, ekonominė nelygybė, valdžios efektyvumas, politinis stabilumas ir populiacijos tankis.

4.1. Islamistinių grupuočių sėkmingas įsitvirtinimas

Tyrimo priklausomasis kintamasis – islamistinių grupuočių sėkmingas įsitvirtinimas valstybės teritorijoje. Kyla problema – sėkmingu įsitvirtinimu galima laikyti skirtingus dalykus. Kaip rodo mokslinės literatūros analizė, tyrėjai, analizuojantys islamistinius sukilimus, apskritai neįvardija šios sėkmės apibrėžimo – tai suprantama gana subjektyviai. Vis dėlto, siekiant taikyti KLA metodą, būtina aiškiai apibrėžti, kaip turi būti vertinami atskiri atvejai ir suteikiami įverčiai 0 arba 1, reiškiantys atitinkamai nesėkmingą ir sėkmingą įsitvirtinimą.

Visų pirma, reikia išskirti įsitvirtinimo sėkmės kriterijus, kurie, tiriant valstybes, taikytini vienodai (objektyviai). Taigi šiame darbe

79 Ibid., 15.

80 Ibid., 226.

sėkmingu islamistinių grupuočių įsitvirtinimu laikomi atvejai, kai grupuotėms:

- (1) *pavyksta įvesti visišką tam tikros teritorijos kontrolę,*
- (2) *ši teritorija nėra negyvenama⁸¹,*
- (3) *teritorija kontroliuojama bent 3 mėn.*

Esminiu apibrėžimo kriterijumi laikoma teritorijos kontrolė. Ji pripažįstama, kai valdžia nebetvarko smurto monopolio tam tikroje teritorijoje (to, kas pagal vėberiškąją sampratą laikoma valstybingumo simboliu). Valdžia nebegali surinkti mokesčių, laisvai įvesti karinių pajėgų ir pan. – teritoriją *de facto* valdo islamistinės grupuotės.

Gyvenvietės kriterijus į apibrėžtį įtrauktas todėl, kad islamistinis sukilimas tampa jau ne simbolinis, bet realiai turintis įtakos visuomenės gyvenimui. Antraip sėkmingu įsitvirtinimu galėtume laikyti ir atvejus, kai islamistai, pavyzdžiui, užima nedidelę dykumos teritoriją, kurioje nėra nė vienos gyvenvietės (apie tokį užėmimą valdžia gali nė nežinoti ir tai nekeltų jokios grėsmės).

Trečiasis apibrėžties kriterijus pasirinktas dėl kylančio pavojaus sėkmingu sukilimu traktuoti atvejus, kai teritorija *de facto* užimama trumpam laikotarpiui (pvz., kelioms dienoms ar savaitėms). Tai laikyti sėkmingu įsitvirtinimu nėra tikslu, nes per tokį trumpą laiką valdžia gali nespėti tinkamai sureaguoti ir parodyti pajėgumo. Siekiant išvengti netikslumų, darbe pasirinktas pakankamai ilgas laikotarpis – 3 mėn., kuris parodytų tikrąją situaciją (įsitvirtinimo trapumą arba stiprumą, t. y. sėkmę).

Nesėkmingu bandymu užimti teritoriją laikytini atvejai, kai šalis neatitinka bent vieno iš trijų išvardytų kriterijų. Įvertinimas o suteikiamas ir tada, kai islamistinės grupuotės iš viso nebando užimti teritorijos (šalyje gali būti vykdoma teroristinė veikla ir

81 Šaltiniuose, kalbant apie islamistinių grupuočių kontroliuojamą teritoriją, turi būti minima bent viena gyvenvietė. Laikomasi prielaidos, kad minimos gyvenvietės lokaliai reikšmingos, t. y. ne vienkiemiai, išnykę kaimai ar pan.

pan.). Tai reiškia, kad valstybėje nėra palankių sąlygų Islamo valstybės provincijai įsteigti.

Taikant apibrėžtus islamistinių grupuočių sėkmingo įsitvirtinimo kriterijus, galima nustatyti tiriamojo kintamojo įvertį analizuojamoje valstybėje. Šiuo tikslu atlikta mokslinės literatūros analizė, apimanti informaciją, pateiktą apie kiekvieną iš 26 valstybių 2011–2016 metais. Apibendrinti šios analizės rezultatai (atitikimas sėkmingo įsitvirtinimo apibrėžimo kriterijų) pateikiami 1 lentelėje ir išnašose.

1 LENTELĖ. Islamistinių grupuočių sėkmingo įsitvirtinimo operacionalizacija

Valstybė	Teritorija	Gyvenvietė	Laikotarpis	Įvertis
Afganistanas ¹	+	+	+	1
Alžyras ²	–	–	–	0
Azerbaidžanas ³	–	–	–	0
Bangladešas ⁴	–	–	–	0

- 1 Talibanas ir ISIS kontroliuoja didelę Afganistano dalį. 2015 m. Talibanas pakartotinai užėmė Kundūzą. Plačiau žr.: BBC, *Battleground Kunduz: The city the Taliban seized* (2016), žiūrėta 2021 m. balandžio 19 d., <https://www.bbc.com/news/world-asia-34387853>; Frud Bezhan, „The Taliban, The Government, And Islamic State: Who Controls What In Afghanistan?“, *Free Radio Europe Radio Liberty* (2020), žiūrėta 2021 m. balandžio 19 d., <https://www.rferl.org/a/taliban-government-islamic-state-who-controls-what-in-afghanistan-/30644646.html>.
- 2 Alžyras aktyviai kovoja su islamistų įtaka Magrebo regione, tačiau 2011–2016 m. jokioms grupuotėms užimti teritorijos nėra pavykę. Plačiau žr. Anneli Botha, „Terrorism In Errorism In The Maghreb: The Transnationalisation Of Domestic Terrorism“, *ISS Monograph Series* (2008), 2 skyrius.
- 3 Asmenų, nepatenkintų sekuliariais valdžios sprendimais, yra, tačiau nė viena grupuotė nebandė valdžios nuversti. Kelias buvo užkirstas net pavieniems teroristiniams išpuoliams. Plačiau žr.: Anar Valiyev, „Islamic Movements in Azerbaijan“, *Al Mesbar* (2018), žiūrėta 2021 m. balandžio 19 d., <https://mesbar.org/islamic-movements-in-azerbaijan/>; Report News Agency, *Details of SSS operation: Terrorist planned to blow up Baku-Istanbul bus* (2016), žiūrėta 2021 m. balandžio 21 d., <https://report.az/en/incident/details-of-sss-operation-terrorist-planned-to-blow-up-baku-istanbul-bus-exclusive/>.
- 4 Nepaisant teroristinių išpuolių, teroristams teritorijos užimti nepavyko. Plačiau žr. *Bureau of Counterterrorism, Country Reports on Terrorism 2019: Bangladesh* (2019), žiūrėta 2021 m. balandžio 21 d., <https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2019/bangladesh/>.

Valstybė	Teritorija	Gyvenvietė	Laikotarpis	Įvertis
Džibutis ⁵	–	–	–	0
Egiptas ⁶	+	+	+	1
Gambija ⁷	–	–	–	0
Irakas ⁸	+	+	+	1
Iranas ⁹	–	–	–	0
Jemenas ¹⁰	+	+	+	1

- 5 Džibutis ribojasi su konflikto paveiktu Somaliu, kuriame valdžios siekia islamistinės grupuotės (daugiausia „al-Shabaab“), tačiau pačiame Džibutyje norimos teritorijos islamistiniams sukilėliams užimti nepavyko. Plačiau žr. Rahma Bayrakdar et al., „A biweekly analysis and assessment of the Salafi-jihadi movement in Africa and related security and political dynamics“, *Critical Threats (Africa File)* (2021), žiūrėta 2021 m. balandžio 23 d., <https://www.criticalthreats.org/briefs/africa-file/africa-file-islamic-state-overruns-northern-mozambique-port>.
- 6 Islamistai vykdo sukilimą Egipto Sinajaus regione. 2014–2017 m. šioje teritorijoje (tarp Rafah, El-Arish ir Sheikh Zuwaid gyvenviečių) buvo įsteigta ISIS „provincija“. Tiesa, atsižvelgiant į gausią Egipto populiaciją, galima teigti, kad islamistų skaičius, palyginti su kitomis valstybėmis (pvz., Libija), nėra didelis. Taip pat santykinai nedidelė ir kontroliuojama teritorija bei populiacija joje (apie 100 tūkst. gyv.). Plačiau žr.: Seth G. Jones et al. „Rolling Back the Islamic State“, In *Santa Monica* (CA: RAND Corporation, 2017), 138–140; Mokhtar Awad ir Mostafa Hashem, „Egypt’s Escalating Islamist Insurgency“, *Carnegie Middle East Center* (2015).
- 7 Gambija, kitaip negu prie jos esantis Senegalas, nėra susidūrusi su didesniu islamizmo ekstremistų pavojumi. Plačiau žr. Counter Extremist Project, *The Gambia: Extremism and Terrorism* (n. d.), žiūrėta 2021 m. balandžio 23 d., <https://www.counterextremism.com/countries/gambia>.
- 8 Irakas – ISIS atsiradimo vieta. Islamistai ne vienus metus kontroliavo itin didelę teritoriją, kurioje buvo ir tokie didmiesčiai kaip Faludža ar Mosulas (užimti 2014 m.). Plačiau žr. Jones et al., „Rolling Back the Islamic State“, 73–92.
- 9 Regioniniai separatistiniai konfliktai Irane potencialiai gali atverti galimybes islamistiniams sukilimams, tačiau islamistai iki šiol čia nėra užėmę jokios teritorijos. Plačiau žr. Tiffany Tanner, *Explaining the Resilience of the Balochistan Insurgency* (2019), 9–23, <https://digitalcommons.library.umaine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1541&context=honors>.
- 10 2015 m. „al-Qaeda“ 387 dienoms sugebėjo užimti penktąjį didžiausią Jemeno miestą – Mukallą. Plačiau žr. Tawfeek Al-Ganad, „387 Days of Power: How Al-Qaeda Seized, Held and Ultimately Lost a Yemeni City“, *Sana’a Center For Strategic Studies* (2021), žiūrėta 2021 m. balandžio 23 d., <https://sanaacenter.org/publications/main-publications/12247>.

Valstybė	Teritorija	Gyvenvietė	Laikotarpis	Įvertis
Jordanas ¹¹	–	–	–	0
Libija ¹²	+	+	+	1
Malis ¹³	+	+	+	1
Marokas ¹⁴	–	–	–	0
Mauritanija ¹⁵	–	–	–	0

- 11 2014 m. Jordano pasienyje su Sirija kilo didelė islamistinių grupuočių grėsmė, tačiau valdžiai (padedant užsienio valstybėms, daugiausia JAV) pavyko užkirsti kelią islamistų veiklai. Plačiau žr.: Salim Abbadi, „Jordan in the Shadow of ISIS“, *Counter Terrorist Trends and Analyses* 7(2) (2015): 10; Joas Wagemakers, „Jihadi-Salafism in Jordan and the Syrian Conflict: Divisions Overcome Unity“, *Studies in Conflict & Terrorism* 41(3) (2018): 191–212 (šiam straipsnyje analizuojama, kodėl Jordano islamistams nepavyko susivienyti ir įvykdyti sukilimo).
- 12 Vykstant antrajam Libijos pilietiniam karui, islamistams pavyko užimti Viduržemio pakrantėje esantį Sirto miestą ir jį kontroliuoti daugiau negu metus (2015 m. pr.–2016 m. vid.). Islamistai taip pat turėjo didelę įtaką mažai apgyvendintoje dykumingoje pietryčių Libijos teritorijoje. Plačiau žr. Jones et al., „Rolling Back the Islamic State“, 107–111.
- 13 Teroristinė grupuotė AQIM buvo užėmusi Tuarego regioną, kuriame yra ne viena gyvenvietė, pvz., Timbuktu miestas (užimtas nuo 2012 m. kovo mėn. iki 2013 m. sausio mėn.). Plačiau žr. Brynjar Lia, „Understanding Jihadi Proto-States“, *Perspectives on Terrorism* (2015), žiūrėta 2021 m. balandžio 23 d., <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/441/html?fbclid=IwAR1EM5FpJbcQ6oCU5XlZCUM9qCVDhBSHqRrFtprF9nPpXw6kXe99PaFbr3o>.
- 14 Islamistų veiklos (teroristinių išpuolių ir pan.) būta, tačiau intensyvi veikla ar įsitvirtinimas nefiksotas. Minėtina, kad Maroke gausiai paplitęs džihadistų judėjimas, be to, valstybė laikoma turinti daugiausia teroristų ir ekstremistų. Plačiau žr. Fernando Reinares, „Moroccans and the second generation among Jihadists in Spain“, *Fundacion Real Instituto Elcano* (2018), žiūrėta 2021 m. balandžio 30 d., http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/international+terrorism/ari82-2018-reinares-garciacalvo-moroccans-second-generation-among-jihadists-spain.
- 15 Mauritanijoje islamistinės grupuotės konkrečios teritorijos nebuvo užėmusios – valdžia sėkmingai atsilaiko. Be to, teigiama, kad nuo 2012 m. (iki 2019 m.) šalyje nebuvo nė vieno teroristinio išpuolio. Plačiau žr. Hassane Kone, „There are lessons for the Sahel in how Mauritania has prevented attacks over the past eight years“, *Institute for Security Studies* (2019), <https://issafrica.org/iss-today/how-has-mauritania-managed-to-stave-off-terror-attacks>.

Valstybė	Teritorija	Gyvenvietė	Laikotarpis	Įvertis
Nigeris ¹⁶	+	+	+	1
Pakistanas ¹⁷	-	-	-	0
Saudo Arabija ¹⁸	-	-	-	0
Senegalas ¹⁹	-	-	-	0
Sirija ²⁰	+	+	+	1
Somalis ²¹	+	+	+	1

- 16 „Boko Haram“ islamistai ir iš jų kilusios kitos grupuotės maždaug nuo 2014 m., rengdami atakas iš Nigerijos, kėsinosi į pietryčių Nigerio regioną Diffą. Apskritai, teigiama, kad islamistinės grupuotės valdo mažai kontroliuojamą teritoriją aplink visą Čado ežerą (į šią teritoriją patenka ir Nigerijai priklausančių žemių). Minėtinos tokios Nigerio gyvenvietės kaip Bosso ar sunkiau prieinamos vietos kaip Kanembu, kur islamistai atlieka valdžios funkcijas – rūpinasi maisto ir vandens šaltiniais ir pan. Plačiau žr. Christian Seignobos, „Boko Haram and Lake Chad: An Extension or a Sanctuary?“, *Afrique contemporaine* 255(3) (2015): 89–114.
- 17 Talibanas atvirai teigia norintis nuversti Pakistano vyriausybę ir sutelkti teroristines organizacijas prieš kariuomenę ir kitas pajėgas. Šiaurės Vakarų regione Talibanas ir „al-Qaeda“ turi įtakos zonų, tačiau nėra užėmę jokios teritorijos. Plačiau žr. Isabel Calderas, „Pakistan: Jihadism and drug trafficking, the threats from within“, *Universidad de Navarra* (2020), žiūrėta 2021 m. balandžio 30 d., <https://www.unav.edu/web/global-affairs/detalle/-/blogs/pakistan-jihadism-and-drug-trafficking-the-threats-from-within>.
- 18 Tokios islamistinės grupuotės, kaip ISIS ir „al-Qaeda“, tiesiogiai reiškia norą perimti Saudo Arabijos valdžią, tačiau iki šiol jokios teritorijos nebuvo užėmusios. Plačiau žr. Maria-Louise Clausen, „Saudi Arabia has avoided internal large-scale jihadist violence“, *Danish Institute of International Studies* (2017), žiūrėta 2021 m. balandžio 30 d., <https://www.diis.dk/en/research/saudi-arabia-has-avoided-internal-large-scale-jihadist-violence>.
- 19 Senegale (Casamance regione) daug metų tęsiasi separatistinis sukilimas, tačiau sukilėlių organizuojami išpuoliai (greitai suvaldomi stipresnės valdžios) nesudaro sąlygų islamistams įsitvirtinti. Plačiau žr. United States Department of State, „Country Reports on Terrorism 2017 – Senegal“, *UNHCR* (2018), žiūrėta 2021 m. balandžio 23 d., <https://www.refworld.org/docid/5bcf1f8413.html>.
- 20 Sirijos miestas Raka – buvusi ISIS „sostinė“. Ne vienus metus šis miestas, kaip ir didžiulė šalies teritorija, buvo užimti islamistų. Plačiau žr. Jones et al., „*Rolling Back the Islamic State*“, 93–107.
- 21 Sugriuvus valdžios aparatui, Somalyje įsitvirtino „al-Shabaab“ grupuotė. 2011 m. rugpjūtį ši grupuotė buvo priversta pasitraukti iš Mogadišo ir kitų svarbių pakrantės miestų, tačiau kai kurie tyrėjai argumentuoja, kad tai buvo strateginis „al-Shabaab“ sprendimas. Grupuotė įsitvirtinusi atokesnėse Somalio vidurio ir pietų teritorijose (minėtinas, pavyzdžiui, Kismayo miestas). Plačiau žr. Stig J. Hansen, *Al Shabaab in Somalia* (Oxford University Press, 2013).

Valstybė	Teritorija	Gyvenvietė	Laikotarpis	Įvertis
Tadžikistanas ²²	–	–	–	o
Tunisas ²³	–	–	–	o
Turkija ²⁴	–	–	–	o
Turkmėnistanas ²⁵	–	–	–	o
Uzbekistanas ²⁶	–	–	–	o

Šaltinis: iš įvairių leidinių darbo autorių surinkti kokybiniai duomenys.

- 22 Tadžikistanas ribojasi su Afganistanu, kuriame islamistų veikla itin sėkminga. Baiminamasi, kad Afganistano sukilėliai gali plėsti savo įtaką ir Tadžikistane. Esama duomenų apie Tadžikistane besitęsiantį karinį konfliktą, tačiau konkrečios teritorijos sukilėliams užimti nepavyksta. Plačiau žr. Erica Marat, „Post-violence regime survival and expansion in Kazakhstan and Tajikistan“, *Central Asian Survey* 35(4) (2016): 531–548.
- 23 Tunise islamistų veikla yra matoma (įvykdytas ne vienas teroristinis išpuolis), tačiau valdomos teritorijos grupuotės neturi. Plačiau žr. Jaclyn Stutz, „AQIM and ISIS in Tunisia: Competing Campaigns“, *Critical Threats* (2016), žiūrėta 2021 m. balandžio 23 d., <https://www.criticalthreats.org/analysis/aqim-and-isis-in-tunisia-competing-campaigns>.
- 24 Turkijoje islamistai teritorijos nevaldo – skelbiama, kad kovojama su terorizmu. Vis dėlto tarptautinėje visuomenėje esama įtarimų, kad Turkijos valdžia remia islamistinius džihadistinius judėjimus Sirijoje ir kitose konflikto paveiktose šalyse. Plačiau žr. Emrullah Uslu, „Jihadist highway to Jihadist haven: Turkey’s Jihadi policies and Western security“, *Studies in Conflict & Terrorism* 39(9) (2016): 783–785.
- 25 Turkmėnistanas yra turėjęs kontaktų su Talibanu ir konfliktų dėl Afganistano, tačiau rimtų pasikėsinimų ar užimtų teritorijų nebuvo. Plačiau žr. United States Department of State, *Country Reports on Terrorism 2019: Turkmenistan* (2019), žiūrėta 2021 m. gegužės 1 d., <https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2019/turkmenistan/>.
- 26 Uzbekistano gyventojai įsitraukia į užsienio teroristines atakas. Šalyje taip pat yra buvę teroristinių išpuolių, tačiau jokia teritorija nebuvo užimta. Plačiau žr. Counter Extremist Project, *Uzbekistan: Extremism and Terrorism*, žiūrėta 2021 m. gegužės 1 d., <https://www.counterextremism.com/countries/uzbekistan>.

4.2. Kariuomenės kintamojo operacionalizacija

Siekiant įvertinti valstybės kariuomenės pajėgumą, pasirinktas kariuomenės dydžio tūkstančiui gyventojų rodiklis. Šis rodiklis apskaičiuotas remiantis „National Material Capabilities“ (NMC) pateiktais susistemintais duomenimis apie valstybių nacionalinės kariuomenės dydį (karinio personalo skaičius) ir visą šalies populiaciją⁸². Taikyta formulė:

$$\frac{(\text{Kariuomenės dydis})}{\text{Populiacija}} \times 1\,000.$$

Rodiklis pasirinktas kaip tiesiogiai atspindintis kariuomenės pajėgumą – didesnė kariuomenė atitinkamai turi daugiau jėgos. Tiesa, svarstyta naudoti ir kitus kariuomenės pajėgumą galinčius atspindėti rodiklius, pavyzdžiui, kariuomenės finansavimo (procentas nuo BVP), militarizacijos indekso, policijos pajėgų, saugumo aparato indekso ar įvairius kitus kokybinius duomenis, tačiau visi šie rodikliai apėmė ribotą valstybių skaičių ir buvo mažai susiję su islamistinių grupuočių įsitvirtinimo sėkme.

Darbe naudojamas rodiklis turi ir minusų. Pirma, duomenys nėra visiškai tikslūs. Kaip teigiama NMC kintamųjų aprašyme, skaičiuojant kariuomenės dydį ir populiaciją dažnai pateikiami tik apytiksliai įvertinimai (pavyzdžiui, šiame darbe tiriamų besivystančių valstybių duomenys, kurie sunkiai pamatuojami). Be to, šis rodiklis rodo tik kariuomenės dydį – nėra apimamas visas saugumo aparatas (pavyzdžiui, policijos pajėgos), kuris tiksliau perteiktų teorijoje aiškinamą priežastinį mechanizmą. Taip pat rodiklis rodo tik karinių pajėgų kiekybę, neatsižvelgiama į kokybę (pavyzdžiui,

82 The Correlates of War, *National Material Capabilities*, 5 versija, žiūrėta 2021 m. gegužės 1 d., <https://correlatesofwar.org/data-sets/national-material-capabilities>.

karinės technikos lygį, karių lojalumą, korupciją ir kt.). Vis dėlto, nepaisant minėtų trūkumų, kariuomenės dydžio tūkstančiui gyventojų rodiklis geba atspindėti (nors ir gana primityviai) valstybių kariuomenių pajėgumus.

Siekiant suskirstyti valstybes dichotomiškai, kaip slenkstis pasirinktas objektyvusis taškas – remiantis minėta formule, atskirai apskaičiuotas pasaulio vidurkis, kuris apytiksliai lygus 4,53 karių 1 000 gyventojų (NMC tirtų 162 valstybių duomenimis). Šis slenkstis nėra tobulas (remiasi tik rodiklio techniniu pasiskirstymu pasaulyje), tačiau teorinėje literatūroje nepavyko rasti informacijos apie rodiklio galimus slenksčius. Taigi valstybių rodikliai, esantys aukščiau už šį tašką, įvertinti 1 (stipri kariuomenė), o rodikliai, esantys žemiau, – 0 (silpna kariuomenė). 1 įvertintos 12 valstybių: Afganistanas, Azerbaidžanas, Džibutis, Egiptas, Irakas, Iranas, Jordanas, Libija, Marokas, Saudo Arabija, Sirija, Turkija. Nuliu įvertintos 14 valstybių: Alžyras, Bangladešas, Gambija, Jemenas, Malis, Mauritanija, Nigeris, Pakistanas, Senegalas, Somalis, Tadžikistanas, Tunisas, Turkmėnistanas, Uzbekistanas.

4.3. Ekonominės nelygybės kintamojo operacionalizacija

Ekonominei nelygybei nustatyti pasitelkti „Fragile State Index“ (FSI) duomenys apie ekonominę nelygybę – 2011 m. „Uneven Economic Development“ indikatorius⁸³. Šio rodiklio pasirinkimą lėmė tai, kad, skirtingai negu kiti kintamieji, pvz., Gini indeksas, FSI aprėpė didžiausią dalį mūsų atliekamame tyrime analizuojamų valstybių. Minėtas rodiklis atsižvelgia į nelygybę, kurią lemia priklausymas tam tikrai rasei, etninei ar religinei mažumai, taip pat išmatuojama išsilavinimo, ekonominio ar regiono (kaimo) sukelta nelygybė. Didelis FSI privalumas – atsižvelgiama ne tik į realią (objektyvią, skaičiais

83 Fragile State Index, *Global Data*, žiūrėta 2021 m. gegužės 10 d., <https://fragile-statesindex.org/global-data/>.

paremtą), bet ir į subjektyvią (žmonių suvokiamą)⁸⁴ nelygybę. Visa tai geriau perteikia visuomenėje vyraujančias nuotaikas, vedančias sukilimo link, t. y. link islamistų palaikymo.

Rodiklis turi ir trūkumų. Galima abejoti FSI pateikiamų duomenų tikslumu ir metodologija, pagal kurią valstybėms skiriami įvertinimai⁸⁵. Tai ypač aktualu lyginant valstybes, kurių įvairūs duomenys, kaip jau minėta, sunkiai prieinami ar pamatuojami. Vis dėlto FSI rodiklis geriausiai (iš kitų galimų rodiklių) atspindi šiame darbe pateikiamą teoriją.

Siekiant padalyti valstybes dichotomiškai, ekonominė nelygybė buvo įvertinta 1 (didelė nelygybė) arba 0 (maža nelygybė). Deja, bet operacionalizacijos teorijoje šio konkretaus rodiklio nepavyko rasti, todėl slenkstį teko nustatyti tik atliekamam tyrimui. FSI ekonominę nelygybę vertina skalėje nuo 1 (mažiausia nelygybė) iki 10 (didžiausia nelygybė), todėl logiška būtų buvę slenksčiu pasirinkti vidurio tašką 5. Vis dėlto nė viena iš tiriamų valstybių žemesnio už 5 rodiklio neturėjo, taigi tokiu atveju visos valstybės būtų buvusios įvertintos 1, o tai nėra tikslinga analizei atlikti. Kitas slenkščio nustatymo variantas – tiriamų atvejų mediana, kuri rodo variacinės eilutės vidurį (šiuo atveju tai 7,15), tačiau, siekiant išskirti panašiausius atvejus, mediana nėra geras slenkščio nustatymo matas. Taigi slenksčiu nuspręsta pasirinkti arčiausiai medianos esantį natūraliai matomą didesnę atotrūkį išsidėsčiusiuose rodikliuose, kuris minimu atveju buvo nuo 7,2 iki 7,4. Galiausiai pasirinktas šio atotrūkio centras – 7,3. Valstybių rodikliai, esantys aukščiau už šį tašką, įvertinti 1, o rodikliai, esantys žemiau, – 0. Iš viso 1 įvertintos 12 valstybių: Afganistanas, Bangladešas, Egiptas, Irakas, Jemenas, Marokas,

84 Fragile State Index, *Uneven Economic Development*, žiūrėta 2021 m. gegužės 10 d., <https://fragilestatesindex.org/indicators/e2/>.

85 Henning Melber, „Is the Fragile State Index ‘fatally flawed’?“, *The Conversation* (2016), žiūrėta 2021 m. gegužės 10 d., <https://theconversation.com/is-the-fragile-states-index-fatally-flawed-62057>.

Nigeris, Pakistanas, Sirija, Somalis, Turkija, Uzbekistanas. Nuliu įvertintos 14 valstybių: Alžyras, Azerbaidžanas, Džibutis, Gambija, Iranas, Jordanas, Libija, Malis, Mauritanija, Saudo Arabija, Senegalas, Tadžikistanas, Tunisas, Turkmėnistanas.

4.4. Valdžios efektyvumo kintamojo operacionalizacija

Siekiant išmatuoti valstybių valdžios efektyvumą, pasirinktas „World Bank Worldwide Governance indicators“ (WGI) valdžios efektyvumo indeksas⁸⁶. Šis indeksas matuoja, kaip valstybėse suvokiama viešųjų paslaugų kokybė, kaip vertinamas darbas viešajame sektoriuje, ar kokybiškai vyksta politikos formavimo ir vykdymo procesas. Pasirinktas rodiklis (sudarytas iš skirtingų šaltinių duomenų⁸⁷) leidžia palyginti, kaip efektyviai veikia valdžia (suteikia paslaugas). Didžiausias WGI rodiklio trūkumas – nevienodi šaltiniai ir jų kiekis, naudojamas skaičiuojant indeksą, todėl skirtingos šalys gali būti įvertintos netiksliai.

Pasirenkant slenkstį, pagal kurį valstybes galima dalyti dichotomiškai, iš pradžių svarstyta rinktis logiškai pagrįstą vidurio tašką tarp –2,5 ir 2,5, nes ši skalė naudojama WGI. Tačiau beveik visi tiriami atvejai buvo pasiskirstę žemiau 0 (tik Jordanas (0,09), Tunisas (0,02) ir Turkija (0,35) turėjo teigiamą indeksą). Taigi slenkstine verte pasirinktas –1, tiriamų atvejų rodiklių skalėje esantis apytiksliai per vidurį.

Šalyse, kurių rodiklis žemesnis negu –1, valdžia laikoma itin neefektyvia (šių šalių įvertis – 0), o šalys, kurių valdžios efektyvumo indeksas aukštesnis negu –1, santykinai laikomos efektyviomis (šių šalių įvertis – 1). Iš viso 1 įvertintos 20 valstybių: Alžyras, Azerbai-

86 World Bank, *Worldwide Governance Indicators: Reports* (2011), žiūrėta 2021 m. gegužės 15 d., <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports>.

87 World Bank, *Worldwide Governance Indicators: Documents*, žiūrėta 2021 m. gegužės 15 d., <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents>.

džanas, Bangladešas, Džibutis, Egiptas, Gambija, Iranas, Jordanas, Malis, Marokas, Mauritanija, Nigeris, Pakistanas, Saudo Arabija, Senegalas, Sirija, Tadžikistanas, Tunisas, Turkija, Uzbekistanas. Nuliu įvertintos 6 valstybės: Afganistanas, Irakas, Jemenas, Libija, Somalis, Turkmėnistanas. Galima įžvelgti tendenciją, kad beveik visose valstybėse (išskyrus Turkmėnistaną), kurių įvertis 0, islamistai sėkmingai įsitvirtino.

4.5. Politinio stabilumo kintamojo operacionalizacija

Šiame darbe politiniam stabilumui palyginti taip pat naudojamas WGI, teikiantis politinio stabilumo indeksą⁸⁸. Indeksu pasveriami valdžios nestabilumo ir politika motyvuoto smurto (ginkluoti konfliktai, demonstracijos ir kt.) tikimybė, apskaičiuota remiantis įvairiais kiekybiniais ir kokybiniais duomenimis⁸⁹. Visa tai leidžia įvertinti šalyje tvyrančią įtampą ir politinį nestabilumą, kuris yra viena iš galimų islamistų sėkmingo įsitvirtinimo sąlygų. Vis dėlto minėtas indeksas turi tą patį trūkumą, kaip ir valdžios efektyvumo rodiklis, – naudojami skirtingi šaltiniai, todėl galima netikslios informacijos tikimybė.

Siekiant padalyti valstybes dichotomiškai, jų stabilumas vertintas 1 (stabili) arba 0 (nestabili). Beveik visi tiriamieji atvejai buvo pasiskirstę žemiau 0 (aukščiau – tik Džibutis ir Turkmėnistanas, atitinkamai 0,18 ir 0,23), taigi slenkstine verte vėl pasirinktas taškas –1, kuris tiriamųjų atvejų skalėje yra apytiksliai per vidurį. Šalys, kurių įvertinimas žemesnis negu šis skaičius, traktuotinos kaip itin nestabilios (šių šalių įvertis – 0), o tos, kurių įvertinimas aukštesnis negu –1, laikomos mažiau nestabiliomis (šioms šalims suteikiamas įvertis – 1). Iš viso 1 įvertintos 13 valstybių: Azerbaidžanas, Džibutis, Gambija, Jordanas,

88 World Bank, *Worldwide Governance Indicators: Reports*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d.

89 World Bank, *Worldwide Governance Indicators: Documents*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d.

Malis, Marokas, Nigeris, Saudo Arabija, Senegalas, Tunisas, Turkija, Turkmėnistanas, Uzbekistanas. Nuliu įvertintos taip pat 13 valstybių: Afganistanas, Alžyras, Bangladešas, Egiptas, Irakas, Iranas, Jemenas, Libija, Mauritanija, Pakistanas, Sirija, Somalis, Tadžikistanas.

4.6. Populiacijos tankio kintamojo operacionalizacija

Populiacijos tankio kintamajam vertinti naudoti „World Bank“ duomenys⁹⁰. Kintamasis, kaip minėta teorijoje, rodo populiacijos dydžio santykį su šalies teritorijos plotu: (1) žemas populiacijos tankis reiškia, kad didelėje teritorijoje gyventojų yra santykinai nedaug, t. y. nemaža šalies ploto dalis yra neapgyvendinta (tai dažniausiai sąlygoja sunkesnės gyvenimo sąlygos (sunku susisiekti su kitomis teritorijomis) ir maistui netinkama auginti žemė (dykumos, kalnai, pelkės)), ir, atvirkščiai, (2) didelis populiacijos tankis reiškia, kad sąlygiškai mažoje valstybės teritorijoje gyvena daug žmonių. Taigi islamistams teoriškai palankus žemas populiacijos tankis, nes išauga tikimybė rasti tinkamą nuošalų prieglobstį (bazę), o tai būtų gana sudėtinga itin apgyvendintoje vietovėje.

Didžiausias rodiklio trūkumas – jis tiesiogiai nerodo, ar šalyje yra nuošalių vietų, tinkamų bazėms įrengti. Taigi negalima atmesti tikimybės, kad, net ir esant mažam populiacijos tankiui, šalyje nėra islamistinėms grupuotėms tinkamų vietų (pavyzdžiui, yra platus kelių tinklas, leidžiantis lengvai pasiekti atokias teritorijas, nors jose niekas negyvena). Ir priešingai – didelis populiacijos tankis neleidžia užtikrintai teigti, kad valstybėje nėra nuošalių vietų (pavyzdžiui, šalies populiacijos tankis santykinai gali būti gana aukštas, tačiau tam tikrose šalies teritorijose tankis labai didelis ir yra sunkiai prieinamų vietų, kuriose tankis labai žemas).

90 World Bank, *Population Density* (2011), žiūrėta 2021 m. gegužės 20 d., <https://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST?end=2011&start=2010>.

Neapibrėžtumas vertė ieškoti kitų rodiklių. Atliekant pirminę KLA, tikrinti ir kiti kintamieji (rodikliai), išreiškiantys panašų, tačiau siauresnį geografinį aspektą apimantį priežastingumą, pavyzdžiui: „Rural Accessibility Index“ (RAI) (vertinta, ar lengva patekti į nutolusias šalies teritorijas); kelių tankumas (rodo kelių infrastruktūros lygį); „Terrain Ruggedness Index“ (šalies kalningumą rodantis rodiklis); kokybiniai duomenys apie valstybių teritoriją (dykumingumą ir kt.)⁹¹. Vis dėlto analizei pasirinktas populiacijos tankio kintamasis (rodiklis), kuris plačiausiai apėmė ir paaiškino tiriamuosius atvejus.

Teorinėse išvalgose tiksli aptarto rodiklio slenkstinė vertė nurodyta, todėl, esant būtinybei skirti įverčius – 1 (didelis tankis) ir 0 (mažas tankis), – slenksčiu pasirinktas viso pasaulio populiacijos tankis (53,92), pateikiamas kartu su valstybių duomenimis „World Bank“ duomenų bazėje. Taigi valstybių populiacijos tankis, didesnis už 53,92, laikytas dideliu tankiu (įvertis 1), o tankis, mažesnis už nurodytą įvertį, – mažu tankiu (įvertis 0). Iš viso 1 įvertintos 14 valstybių: Azerbaidžanas, Bangladešas, Egiptas, Gambija, Irakas, Jordanas, Marokas, Pakistanas, Senegalas, Sirija, Tadžikistanas, Tūnisas, Turkija, Uzbekistanas. Nuliu įvertintos 12 valstybių: Afganistanas, Alžyras, Džibutis, Iranas, Jemenas, Libija, Malis, Mauritanija, Nigeris, Saudo Arabija, Somalis, Turkmenistanas.

5. DUOMENŲ ANALIZĖ

Surinkus duomenis ir atlikus kintamųjų operacionalizaciją, kiekvienos tiriamos valstybės rezultatai (suteikti įverčiai – 0 arba 1) susisteminti 2 lentelėje. Lentelė naudota atliekant analizę (KLA) kom-

91 Rodiklių nuorodos: <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/rural-access-index-rai> (RAI); <https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/WXUZBN> („Terrain ruggedness“); <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/terrain/> (Šalių reljefo aprašymai); [https://knoema.com/atlas/ranks/Road-density_\(kelių_tankumas\)](https://knoema.com/atlas/ranks/Road-density_(kelių_tankumas)), žiūrėta 2021 m. gegužės 20 d.

piuterine programa „TOSMANA“. Taip siekta išvengti žmogiškųjų skaičiavimo klaidų.

2 LENTELĖ. DUOMENŲ analizė

Valstybė	Nepriklausomieji kintamieji					Priklausomas kintamasis
	Kariuomenė	Ekonominė nelygybė	Valdžios efektyvumas	Politinis stabilumas	Populiacijos tankis	Islamistų įsitvirtinimas
Afganistanas	1	1	0	0	0	1
Alžyras	0	0	1	0	0	0
Azerbaidžanas	1	0	1	1	1	0
Bangladešas	0	1	1	0	1	0
Džibutis	1	0	1	1	0	0
Egiptas	1	1	1	0	1	1
Gambija	0	0	1	1	1	0
Irakas	1	1	0	0	1	1
Iranas	1	0	1	0	0	0
Jemenas	0	1	0	0	0	1
Jordanas	1	0	1	1	1	0
Libija	1	0	0	0	0	1
Malis	0	0	1	1	0	1
Marokas	1	1	1	1	1	0
Mauritanija	0	0	1	0	0	0
Nigeris	0	1	1	1	0	1
Pakistanas	0	1	1	0	1	0
Saudo Arabija	1	0	1	1	0	0
Senegalas	0	0	1	1	1	0
Sirija	1	1	1	0	1	1
Somalis	0	1	0	0	0	1
Tadžikistanas	0	0	1	0	1	0
Tunisas	0	0	1	1	1	0
Turkija	1	1	1	1	1	0
Turkmėnistanas	0	0	0	1	0	0
Uzbekistanas	0	1	1	1	1	0

Remiantis KLA metodu, toliau pateikiamoje 3 lentelėje vaizduojami logiškai galimi nepriklausomųjų kintamųjų įverčių kombinacijų pasiskirstymai. Sutrumpinimai K, N, E, S ir T reiškia išskirtų nepriklausomųjų kintamųjų reikšmes: *kariuomenė* (jos dydis), ekonominė *nelygybė*, valdžios *efektyvumas*, politinis *stabilumas*, populiacijos *tankis*. Priklausomasis kintamasis (sėkmingas *įsitvirtinimas*) išreikštas I raide.

3 LENTELĖ. KLA lentelė

Nepriklausomieji kintamieji					Priklausomasis kintamasis	Atvejų skaičius (valstybė)
K	N	E	S	T	I	
0	0	0	1	0	0	1 (Turkmėnistanas)
0	0	1	0	0	0	2 (Alžyras, Mauritanija)
0	0	1	0	1	0	1 (Tadžikistanas)
0	0	1	1	0	1	1 (Malis)
0	0	1	1	1	0	3 (Gambija, Senegalas, Tunisas)
0	1	0	0	0	1	2 (Jemenas, Somalis)
0	1	1	0	1	0	2 (Bangladešas, Pakistanas)
0	1	1	1	0	1	1 (Nigeris)
0	1	1	1	1	0	1 (Uzbekistanas)
1	0	0	0	0	1	1 (Libija)
1	0	1	0	0	0	1 (Iranas)
1	0	1	1	0	0	2 (Džibutis, Saudo Arabija)
1	0	1	1	1	0	2 (Azerbaidžanas, Jordanas)
1	1	0	0	0	1	1 (Afganistanas)
1	1	0	0	1	1	1 (Irakas)
1	1	1	0	1	1	2 (Egiptas, Sirija)
1	1	1	1	1	0	2 (Marokas, Turkija)

Kaip matyti, susiduriama su ribotos įvairovės (angl. *limited diversity*) problema – ne visi logiškai galimi atvejai egzistuoja tikrovėje. Tiksliau, trūksta 15 iš 32 kintamųjų konfigūracijų.

Toliau darbe nagrinėjama 17 stebimų variantų. Atliktos ir dvi papildomos analizės, įtraukusios nesamus, bet logiškai galimus kintamųjų variantus (tiriant tiek sėkmingą, tiek nesėkmingą įsitvirtinimą). Skaičiavimams pasitelkta „TOSMANA“ programa.

6. TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ

Atlikto tyrimo tikslas – rasti atsakymą, kodėl viename iš tirtų valstybių islamistinės grupuotės įsitvirtino sėkmingai, o kitose – ne, todėl šioje darbo dalyje koncentruojamasi į faktiškai stebimų islamistų įsitvirtinimų atvejų analizę. Nagrinėjamos ir nesėkmingą įsitvirtinimą lėmusios sąlygos, analizuojamos logiškai galimos (bet nepastebėtos) kintamųjų konjunkcijos.

6.1. Sėkmingo įsitvirtinimo analizė

Stebimų atvejų analizė

Kompiuterine programa „TOSMANA“ atlikus KLA, gauta tokia islamistų sėkmingo įsitvirtinimo formulė (po kiekviena konjunkтура pateikiami ją iliustruojantys atvejai):

EKONOMINĖ NELYGYBĖ * valdžios efektyvumas * politinis stabilumas * populiacijos tankis	+	KARIUOMENĖ * valdžios efektyvumas * politinis stabilumas * populiacijos tankis	+	KARIUOMENĖ * EKONOMINĖ NELYGYBĖ * politinis stabilumas * POPULIACIJOS TANKIS	+	kariuomenė * VALDŽIOS EFEKTYVUMAS * POLITINIS STABILUMAS * populiacijos tankis
<i>Afganistanas + Jemenas, Somalis</i>		<i>Afganistanas + Libija</i>		<i>Egiptas, Sirija + Irakas</i>		<i>Malis + Nigeris</i>

Supaprastinta 1 formulė: Nest + Kest + KNsT + kEST = Į.

Kaip matyti, nė viena iš penkių islamistų įsitvirtinimo priežastinių sąlygų atskirai nėra nei būtina, nei pakankama. Priežastinis vaidmuo joms tenka tik sudarius tam tikras konjunkcijas (su kitomis keturiomis sąlygomis, pateiktomis viršuje). Šios konjunkcijos yra pakankamos, bet nebūtinės įsitvirtinimo sąlygos – nė viena iš jų nėra privaloma, kad islamistai galėtų įsitvirtinti. Didžiausią dangą turinti sąlyga – valdžios neefektyvumas (5 iš 6 valstybių, kuriose valdžios efektyvumas prastas, įvyko sėkmingas islamistų įsitvirtinimas), mažiausia danga – mažos kariuomenės sąlygos (4 iš 14 valstybių). Kalbant apie sąlygų nuoseklumą (statistinio reikšmingumo analogas), geriausiai islamistų įsitvirtinimą aiškina ekonominės nelygybės ir politinio nestabilumo sąlygos (7 iš 9 valstybių, kuriose įsitvirtinimas buvo sėkmingas, šios sąlygos egzistavo), o valdžios neefektyvumas – mažiausią nuoseklumą turinti sąlyga (5 iš 9 valstybių).

Taigi sėkmingą įsitvirtinimą gali paaiškinti keturios skirtingos sąlygų konjunktūros:

1. Pirmoji – **Nest** – konjunktūra, galima manyti, yra tipinis teorijoje aprašytomis sąlygomis paremtas aiškinimas. Visos sąlygos – didelė ekonominė nelygybė, neefektyvi valdžia, politinis nestabilumas ir mažas populiacijos tankis – veda prie sėkmingo islamistų įsitvirtinimo (taip galima paaiškinti Afganistano, Jemeno ir Somalio atvejus). Pirmos trys sąlygos palankios islamistams įgyti nepatenkintos visuomenės palaikymą. Šalyse mažas populiacijos tankis, todėl tikėtina, kad nemažą teritoriją sudaro sunkiai pasiekiamos ir mažiau kariuomenės saugomos vietovės (kalnai, dykumos, pelkės ir pan.), kuriose islamistams palanku kurti savo bazes. Apskritai, visos trys minėtos šalys, remiantis aptartų kintamųjų rodikliais, yra mūsų stebėtų šalių sąrašo apačioje – šalis itin susilpnėjęs ilgai trunkantys neramumai, o tai atveria „galimybių langą“ islamistams.

2. Kaip matyti iš antrosios – **Kest** – konjunktūros, 3 iš 4 sąlygų čia sutampa su pirmąja konjunktūra. Libijoje (kaip ir Afganistane, Jemene bei Somalyje) mažas valdžios efektyvumas, stabilumas ir populiacijos tankis, o tai palanku islamistams. Vis dėlto, kitaip negu pirmojoje, antrojoje konjunktūroje figūruoja santykinai didelė kariuomenė, kuri teoriškai turėtų būti nepalanki sąlyga islamistams įsitvirtinti. Pateikiant teorines įžvalgas buvo minėta, kad didelė kariuomenė gali būti blogai kontroliuojama neefektyvios ir nestabilios valdžios. Šį teiginį iliustruoja padėtis Libijoje, nuvertus ilgametį autoritarinį vadovą M. Kadhafi (2011 m.). Situacija šalyje išties pablogėjo: nebuvo stabilios, centralizuotos politikos, o dėl chaotiškos padėties valdžia nesugebėjo pasirūpinti gyventojais. Nebekontroliuojama tapo ir didelė režimo kariuomenė. Taigi islamistinei grupuotei nebuvo sudėtinga užimti strategiškai svarbų Sirto miestą⁹².
3. Trečiąją konjunktūrą – **KNsT** – sudaro didelės kariuomenės, ekonominės nelygybės, mažo politinio stabilumo ir didelio populiacijos tankio sąlygos. Pirmiausia, didelė kariuomenė, kaip ką tik buvo aptarta, egzistuojant nestabiliai politikai, tampa sunkiai kontroliuojama. Išaugusi ekonominė nelygybė palanki islamistinėms grupuotėms rekrutuoti nusivylusius gyventojus. Tiesa, minėtinas didelis populiacijos tankis, tačiau jis nėra toks nepalankus islamistams – kaip jau minėta, esant politiniam nestabilumui, islamistinėms grupuotėms lengviau veikti ir labiau apgyvendintose, arčiau centro esančiose teritorijose (miestuose). Kalbamąją konjunktūrą galima iliustruoti Sirijos pavyzdžiu. Šioje šalyje aiškiai matyti klasinė atskirtis – prieš prasidedant pilietiniam karui (2011 m.), Sirija buvo ekonomiškai klestinti valstybė, tačiau staiga daugybė gyventojų atsidūrė žemiau skurdo ribos, kol kiti kūrė monopolijas ir naudojosi pigia darbo jėga. Nestabili

92 Jones et al., „*Rolling Back the Islamic State*“, 107–111.

valdžia ir smurtinė priespauda čia išlieka įsigalėjusios, todėl islamistinėms grupuotėms nebuvo sunku užimti didmiesčius (pavyzdžiui, Raką)⁹³.

4. Vertinant iš pirmo žvilgsnio, gali atrodyti, kad ketvirtoji sąlygų konjunkтура (**kESt**), paaiškinanti Malio ir Nigerio atvejus, turėtų būti nepalanki islamistams įsitvirtinti. Vis tik, pažvelgus įdėmiau, matyti tam tikras išskirtinumas: abiejuose šalyse sukilimai buvo „ribiniai“, t. y. vyko valstybių teritorijų pakraščiuose. Malio šiaurėje užimtos teritorijos itin mažai apgyvendintos, geografiškai nutolusios nuo centro ir turinčios prasčiausią infrastruktūrą⁹⁴, o giliau prasiskverbti į šalį islamistams nėra pavykę⁹⁵. Nigeryje islamistai taip pat sugebėjo užimti tik mažai kontroliuojamą pasienio su Nigerija teritoriją šalia Čado ežero – įsitvirtino pietryčių regione esančiame Diffos mieste, kurio infrastruktūra gerokai prastesnė, palyginti su likusia šalies teritorija (kitur grupuotėms nepavyko išplisti). Apibendrinant galima teigti, kad, egzistuojant valdžios efektyvumui (E) ir stabilumui (S), sukilimas, nors ir sėkmingas, labiau veikia prastai kontroliuojamuose ir retai apgyvendintuose (t) šalies pakraščiuose, kuriuose valdžia, turėdama menkas karines pajėgas (k), negali efektyviai kovoti su sukilėliais. Tais atvejais, kai yra e ir s sąlygos, sukilėliai gali veikti drąsiau ir užimti svarbias, labiau saugomas ir daugiau apgyvendintas teritorijas (pavyzdžiui, didmiesčius).

93 Ibid., 93–107.

94 OCHA, *Mali: Repartition de la population par cercle* (2013), žiūrėta 2021-05-20, <https://reliefweb.int/map/mali/mali-repartition-de-la-population-par-cercle-au-30-août-2013>.

95 Alexis Arieff, „Crisis in Mali“, *CRS Report for Congress* (2013), žiūrėta 2021-05-20, http://www.fredsakademiet.dk/ordbog/mord/mali_2013.pdf.

Analizė, įtraukiant logiškai galimus, bet nesamus atvejus

Kitas žingsnis – logiškai galimų (bet nesamų) kintamųjų konjunkcijų įtraukimas į analizę, taip atliekant mintinį eksperimentą, atskleidžiantį labiau generalizuotą (supaprastintą) sėkmingo įsitvirtinimo formulę. „TOSMANA“ programa, remdamasi skaičiavimais, pati sugeneruoja prielaidas⁹⁶, kurios leistų pateikti *paprasciausiai* įmanomą formulę (2 formulė):

valdžios efektyvumas * politinis stabilumas	+	KARIUOMENĖ * EKONOMINĖ NELYGYBĖ * politinis stabilumas	+	kariuomenė * VALDŽIOS EFEKTYVUMAS * POLITINIS STABILUMAS * populiacijos tankis
<i>Afganistanas + Irakas + Jemenas, Somalis + Libija</i>		<i>Afganistanas + Egiptas, Sirija + Irakas</i>		<i>Malis + Nigeris</i>

Supaprastinta 2 formulė: es + KNs + kEst = Į.

Kaip matyti, ši formulė atrodo kur kas paprasčiau, palyginti su pradine 1 formule. Pirmosios dvi sąlygų konjunkcijos susijungė,

96 Formulėi gauti sugeneruotos šios sėkmingo įsitvirtinimo prielaidos:

- (1) kariuomenė * ekonominė nelygybė * valdžios efektyvumas * politinis stabilumas * populiacijos tankis;
- (2) kariuomenė * ekonominė nelygybė * valdžios efektyvumas * politinis stabilumas * POPULIACIJOS TANKIS;
- (3) kariuomenė * EKONOMINĖ NELYGYBĖ * valdžios efektyvumas * politinis stabilumas * POPULIACIJOS TANKIS;
- (4) KARIUOMENĖ * ekonominė nelygybė * valdžios efektyvumas * politinis stabilumas * POPULIACIJOS TANKIS;
- (5) KARIUOMENĖ * EKONOMINĖ NELYGYBĖ * VALDŽIOS EFEKTYVUMAS * politinis stabilumas * populiacijos tankis.

suprastinus populiacijos tankio, ekonominės nelygybės ir kariuomenės sąlygas. Taigi, šioje teorinėje situacijoje minėtos sąlygos nėra logiškai esminės. Pagrindinės sėkmingo įsitvirtinimo sąlygos – valdžios neefektyvumas ir politinis nestabilumas (tai dažniausiai nurodoma ir teorinėse išvalgose).

Stebėtų atvejų formulės trečiojoje konjunktūroje išlieka logiškai esminės sąlygos – didelė kariuomenė, ekonominė nelygybė ir mažas politinis stabilumas, tačiau nebelieka populiacijos tankio, kuris kalbamuoju atveju nėra būtinas islamistams sėkmingai įsitvirtinti. Kalbant apie analizę, įtraukiant logiškai galimus, bet nesamus atvejus, paskutiniu atveju įsitvirtinimo sąlygos nesikeičia, palyginti su 1 formule, taigi, galima daryti prielaidą, kad visos šios sąlygos yra būtinos.

6.2. Nesėkmingo įsitvirtinimo analizė

Antroje analizės dalyje pažvelgsime į priešingą priklausomojo kintamojo baigtį – nesėkmingą islamistų įsitvirtinimą. Pirmiausia aptarsime stebimus atvejus.

Stebimų atvejų analizė

Atlikus KLA, „TOSMANA“ pateikė kelias galimas formules, kurių sąlygų konjunktūros skyrėsi vienu elementu – vienais atvejais figūravo politinis stabilumas (1), kitais – mažas populiacijos tankis (0). Taigi, remiantis teorijoje aprašytu priežastingumu, pasirinktas pirmasis formulės variantas, kuris, naudodamas politinio stabilumo argumentą, geriausiai paaiškina nesėkmingą islamistinių grupuočių įsitvirtinimą:

VALDŽIOS EFEKTYVUMAS * POLITINIS STABILUMAS * POPULIACIJOS TANKIS	+	kariuomenė * VALDŽIOS EFEKTYVUMAS * POPULIACIJOS TANKIS	+	ekonominė nelygybė * VALDŽIOS EFEKTYVUMAS * politinis stabilumas * populiacijos tankis	+	KARIUOMENĖ * ekonominė nelygybė * VALDŽIOS EFEKTYVUMAS * POLITINIS STABILUMAS	+	kariuomenė * ekonominė nelygybė * valdžios efektyvumas * POLITINIS STABILUMAS * populiacijos tankis
<i>Azerbaidžanas, Jordanas + Gambija, Senegalas, Tunis + Marokas, Turkija + Uzbekistanas</i>		<i>Bangladešas, Pakistanas + Gambija, Senegalas, Tunis + Tadžikistanas + Uzbekistanas</i>		<i>Alžyras, Mauritanija + Iranas</i>		<i>Azerbaidžanas, Jordanas + Džibutis, Saudo Arabija</i>		<i>Turkmėnistanas</i>

Supaprastinta 3 formulė: $EST + kET + nEst + KnES + kneSt = i$.

Kaip galima matyti, pirmoje šios formulės konjunktūroje – **EST** – nesėkmingą įsitvirtinimą sąlygoja efektyvi valdžia, politinis stabilumas ir populiacijos tankis. Sąlygos priešingos tom, kurios buvo minėtos kalbant apie sėkmingą islamistų įsitvirtinimą. Tikėtina, kad šių trijų sąlygų kombinacija gali užkirsti kelią sukilėliams įsitvirtinti.

Antruoju atveju – **kET** – logiškai esminės sąlygos yra maža kariuomenė, valdžios efektyvumas ir didelis populiacijos tankis. Šiuo atveju kariuomenė maža, tačiau, kaip jau buvo minėta, valdžios efektyvumas gali atstoti didesnę karių skaičių – maža kariuomenė labiau mobilizuota, taigi veiksmingesnė. Minėtina ir tai, kad didelis populiacijos tankis sudaro nepalankias sąlygas sukilėliams rasti atokesnį prieglobstį.

Toliau – **nEst** konjunktūroje – išskiriamos mažos ekonominės nelygybės, efektyvios valdžios, mažo politinio stabilumo ir didelio populiacijos tankio sąlygos, lemiančios nesėkmingą įsitvirtinimą. Aukštas valdžios efektyvumas kartu su maža ekonomine nelygy-

be sudaro sukilėliams nepalankias sąlygas, nes kalbamuoji atveju jiems nepavyksta rekrutuoti gyventojų, taigi nesurenkama didelių pajėgų. Nors ir matome nestabilią valdžią bei mažą populiacijos tankį (dėl to tikėtina, kad šalies teritorijoje gali būti islamistinių grupuočių), gyventojų paramos trūkumas vis tik išlieka kritinė kliūtis, siekiant sėkmingai įsitvirtinti.

Ketvirtojoje formulės dalyje – **KnES** – matyti šios logiškai esminės sąlygos: didelė kariuomenė, maža ekonominė nelygybė, efektyvi valdžia ir politinis stabilumas. Pajėgus saugumo aparatas susidaro dėl esamos didelės kariuomenės bei stabilios ir efektyvios valdžios, kuri pajėgi gerai organizuoti kariuomenę ir, turėdama daug karių, kontroliuoti didesnę šalies plotą. Maža ekonominė nelygybė apsunkina gyventojų rekrutavimą.

Paskutiniu atveju konjunktūra **kneSt** susideda iš visų penkių sąlygų: maža kariuomenė, maža ekonominė nelygybė, neefektyvi valdžia, politinis stabilumas ir mažas populiacijos tankis. Vertinant pagal šiuos kintamuosius, atrodytų, kad islamistai šalyje turėtų sėkmingai įsitvirtinti, tačiau, kaip rodo Turkmėnistano pavyzdys, taip nėra. Islamistų nesėkmę šalyje galėjo lemti kelios priežastys. Visų pirma, Turkmėnistano kariuomenės dydis (4,31) mūsų nustatytame rodiklyje yra prie pat slenksčio – 4,53, taigi negalima teigti, kad karių skaičius labai mažas, – tai gali būti slenkstinės vertės nustatymo problema. Iš visų tirtų šalių Turkmėnistane buvo aukščiausias politinis stabilumas, taigi net ir mažesnė kariuomenė gali veikti santykinai efektyviai. Valdžios efektyvumas šalyje yra mažas, tačiau mažas nelygybės lygis teoriškai sumažina gyventojų norą palaikyti islamistines gruputes. Populiacijos tankis taip pat mažas, tačiau pasienyje su islamistų paveiktu Afganistanu esančiose teritorijose yra gerai išvystyta infrastruktūra, o tai leidžia lengvai pasiekti vietas, kuriose būtų palanku įsikurti islamistams⁹⁷. Taigi

97 Caspian Interactive Map Service, *Turkmenistan Oil and Gas Map* (2011), žiūrėta 2021-05-20, <https://crudeaccountability.org/wp-content/uploads/2012/04/2011-CrudeOileAndGasMap-en.pdf>.

Turkmėnistano atvejį galima laikyti išskirtiniu šiame tyrime. Vis dėlto, nors iki šiol islamistinių sukilimų šalyje neįvyko, šalies padėtis yra rizikinga⁹⁸, pastebima religinio radikalėjimo tendencijų⁹⁹. Dėl minėtų priežasčių Turkmėnistano atvejis nėra visiškai aiškus ir išsiskiria iš kitų šalių tendencijų.

Analizė, įtraukiant logiškai galimus, bet nesamus atvejus

Analogiškai, kaip ir tiriant sėkmingo įsitvirtinimo sąlygas, toliau į analizę įtraukiamos logiškai galimos (bet nesamos) paprasčiausią formulę lemiančios kintamųjų konjunktūros, sugeneruotos „TOS-MANA“ programa¹⁰⁰. Siekiant išvengti prieštarų prielaidų (kai ta pati prielaida įtraukiama ir į sėkmingo, ir į nesėkmingo įsitvir-

98 Miriam Elder, „Is Turkmenistan’s stability a myth?“, *The World* (2010), žiūrėta 2021 m. gegužės 20 d., <https://www.pri.org/stories/2009-11-28/turkmenistans-stability-myth>.

99 Akram Umarov, *How Serious is Religious Radicalization in Turkmenistan?* (2019), žiūrėta 2021 m. gegužės 20 d., <https://eeradicalization.com/how-serious-is-religious-radicalization-in-turkmenistan/>.

100 **Formulei gauti sugeneruotos šios nesėkmingo įsitvirtinimo prielaidos:**

- (1) kariuomenė * ekonominė nelygybė * valdžios efektyvumas * POLITINIS STABILUMAS * POPULIACIJOS TANKIS;
- (2) kariuomenė * EKONOMINĖ NELYGYBĖ * valdžios efektyvumas * POLITINIS STABILUMAS * populiacijos tankis;
- (3) kariuomenė * EKONOMINĖ NELYGYBĖ * valdžios efektyvumas * POLITINIS STABILUMAS * POPULIACIJOS TANKIS;
- (4) kariuomenė * EKONOMINĖ NELYGYBĖ * VALDŽIOS EFEKTYVUMAS * politinis stabilumas * populiacijos tankis;
- (5) KARIUOMENĖ * ekonominė nelygybė * valdžios efektyvumas * POLITINIS STABILUMAS * populiacijos tankis;
- (6) KARIUOMENĖ * ekonominė nelygybė * valdžios efektyvumas * POLITINIS STABILUMAS * POPULIACIJOS TANKIS;
- (7) KARIUOMENĖ * ekonominė nelygybė * VALDŽIOS EFEKTYVUMAS * politinis stabilumas * POPULIACIJOS TANKIS;
- (8) KARIUOMENĖ * EKONOMINĖ NELYGYBĖ * valdžios efektyvumas * POLITINIS STABILUMAS * populiacijos tankis;
- (9) KARIUOMENĖ * EKONOMINĖ NELYGYBĖ * valdžios efektyvumas * POLITINIS STABILUMAS * POPULIACIJOS TANKIS.

tinimo analizę), iš duotų prielaidų rinkinių pasirinktas rinkinys, neprieštaraujantis ankstesnėms prielaidoms:

POLITINIS STABILUMAS * POPULIACIJOS TANKIS	+	kariuomenė * VALDŽIOS EFEKTYVUMAS * politinis stabilumas	+	KARIUOMENĖ * ekonominė nelygybė * VALDŽIOS EFEKTYVUMAS	+	valdžios efektyvumas * POLITINIS STABILUMAS
<i>Azerbaidžanas, Jordanas + Gambija, Senegalas, Tunisas + Marokas, Turkija + Uzbekistanas</i>		<i>Alžyras, Mauritanija + Bangladešas, Pakistanas + Tadžikistanas</i>		<i>Azerbaidžanas, Jordanas + Džibutis, Saudo Arabija + Iranas</i>		<i>Turkmėnistanas</i>

Supaprastinta 4 formulė: ST + kEs + KnE + eS = į.

Kaip matyti, 4 formulė turi kur kas mažiau sąlygų konjunktūrose, tačiau tai nereiškia, kad ji geriau gali paaiškinti tiriamus atvejus (paprastumas nereiškia aiškumo). Skirtingai negu 3 formulėje, 4 formulės pirmojoje konjunktūroje – **ST** – nebėra efektyvios valdžios sąlygos. Nesėkmingam įsitvirtinimui logiškai esminės lieka tik politinio stabilumo ir tankios populiacijos sąlygos. Tai smarkiai nekeičia prieš tai aiškinto priežastingumo idėjos. Antroji šios formulės konjunktūra – **kEs** – jau įneša keblumo, tampa sunkiau paaiškinti, kodėl, esant tokiems atvejams (maža kariuomenė ir politinis nestabilumas kartu su efektyvia valdžia), įsitvirtinimas yra nesėkmingas. Trečiojoje konjunktūroje (**KnE**), palyginti su 3 formule, nebelieka politinio stabilumo, tačiau išlieka didelės kariuomenės, mažos ekonominės nelygybės ir efektyvios valdžios sąlygos. Remiantis teorija, aiškinimas išlieka panašus, tačiau, galima daryti prielaidą, kad, esant tokioms sąlygoms, politinis stabilumas nebėra reikšmės. Paskutinėje konjunktūroje (**eS**), kuria aiškinamas

prieš tai analizuotas Turkmėnistano atvejis, mažos kariuomenė, mažos ekonominė nelygybė ir mažo populiacijos tankio sąlygos susiprastina, o kaip logiškai esminė paliekamos neefektyvi valdžia ir politinis stabilumas. Tačiau tai kalbamuoju atveju nesuteikia didesnės aiškinamosios galios. Priešingai – iš esamų dviejų sąlygų dar sunkiau prognozuoti, ar islamistams įsitvirtinti yra palanku, ar ne.

Analizės apibendrinimas

Kaip parodė tyrimo analizė, atskirai paėmus nė viena tirta islamistinių grupuočių įsitvirtinimo sąlyga (K, N, E, S, T) nėra nei būtina, nei pakankama sukilėliams sėkmingai įsitvirtinti. Visos šios sąlygos yra neatsiejamos nuo kitų sąlygų konjunktūrose. Apskritai, tiek sąlygos, tiek konjunktūros nerodo neginčijamo priežastingumo – atliekant KLA, nustatoma tik tai, kad tam tikros sąlygų konfigūracijos susijusios su tam tikromis baigmėmis¹⁰¹. Taigi tik įsigilinus į mokslinę literatūrą paaiškinami islamistų sėkmingo įsitvirtinimo Nigeryje ir Malyje atvejai (konjunktūra sunkiai gali paaiškinti sėkmingą įsitvirtinimą). Nagrinėjant nesėkmingo įsitvirtinimo atvejus, atskirai aiškintas Turkmėnistano atvejis – sukilėliai nebuvo įsitvirtinę, nors sąlygos atrodė gana palankios. Atliktos gretutinės analizės, įtraukiant kitus logiškai galimus, bet nesamus atvejus, pateikė paprastesnes formules, tačiau šios formulės nebūtinai supaprastina priežastingumo aiškinimą.

IŠVADOS

Darbe buvo tiriamos valstybėje egzistuojančios (angl. *preconditions*) islamistinių grupuočių sėkmingo įsitvirtinimo (I) sąlygos. Reiškinį galima aiškinti tiek per grupuočių organizacines savybes (dydis, ly-

101 Norkus ir Morkevičius, *Kokybinė lyginamoji analizė*, 187.

deris ir kt.), tiek per užsienio pagalbos (valstybei arba sukilėliams) perspektyvą, tačiau šiame tyrime susitelkta į valstybės vidines sąlygas, kurios gali būti palankios islamistams fiziškai įsitvirtinti arba įgyti visuomenės paramą, – be tinkamų sąlygų šalyje būtų sunku įsitvirtinti ir gerai organizuotai grupei, remiamai užsienio šalių. Atlikta išsami mokslinės literatūros analizė leido išskirti penkis pagrindinius tyrimo nepriklausomuosius kintamuosius, priežastiniais ryšiais susijusius su priklausomuoju kintamuoju (I): (1) *kariuomenės dydis* (K); (2) *ekonominė nelygybė* (N); (3) *valdžios efektyvumas* (E); (4) *politinis stabilumas* (S); (5) *populiacijos tankis* (T).

Pasitelkus Ch. Ragino kokybinės lyginamosios analizės (KLA) metodą, nustatyta, kokios skirtingos priežasčių grupės lemia sėkmingą sukilėlių įsitvirtinimą musulmoniškose šalyse. Tyrimo metu paaiškėjo, kad tiriamos šalys ir priežastiniai mechanizmai šiose šalyse gana kompleksiški – įsitvirtinimą paaiškina keturios konjunkčūros, susidedančios net iš keturių sąlygų: $Nest + Kest + KNsT + kEst = I$. Taigi įsitvirtinimo link veda net keturi skirtingi keliai (daugeriopas priežastingumas), kuriuos sudarančių sąlygų veikimas priklauso nuo kitų sąlygų (konjunkčūrinis priežastingumas).

1. **Nest.** Pirmiausia, išsiaiškinome, kad pasitvirtino apžvelgiant teoriją minėti priežastingumai dėl didelės ekonominės nelygybės, mažo valdžios efektyvumo ir stabilumo bei mažo populiacijos tankio. Esant šiems keturiems veiksniams, islamistinės grupuotės nesunkiai randa prieglobstį ir įgyja gyventojų paramą, taigi susidaro palankios sąlygos šioms grupuotėms įsitvirtinti.
2. **Kest.** Antra, pasiteisino teiginys dėl kariuomenės neveiksmingumo, vyraujant politiniam nestabilumui ir valdžios neefektyvumui, – esant šiems veiksniams, didelė kariuomenė tampa neorganizuota. Kaip ir pirmoje konjunkčūroje, mažas populiacijos tankis taip pat pasitarnauja islamistinėms grupuotėms (lengviau rasti nuošalesnį prieglobstį).

3. *KNsT*. Trečia, dar kartą atskleidžiamas didelės kariuomenės ir politinio nestabilumo priežastingumas (palanku įsitvirtinti islamistams), o didelė nelygybė gali lemti gyventojų norą palaikyti islamistus. Didelis populiacijos tankis netrukdo įsitvirtinti – esant kalbamosioms sąlygoms, islamistinės grupuotės lengvai gali rasti prieglobstį net ir labiau apgyvendintose teritorijose (pavyzdžiui, didmiesčiuose).
4. *kESt*. Paskutinė kojunktūra, aiškinanti Malio ir Nigerio atvejus, yra šiek tiek komplikuoata – matyti valdžios efektyvumas ir politinis stabilumas, nors islamistų įsitvirtinimas sėkmingas. Kaip parodė analizė, esant mažam populiacijos tankiui ir mažai kariuomenei, islamistiniai sukilimai gali būti sėkmingi, tačiau tik nuošalesnėse (pasienio), mažiau apgyvendintose teritorijose. Esant minėtoms sąlygoms, įsitvirtinimas yra santykinai mažesnio masto.

Atlikus papildomą analizę, į kurią įtrauktos ir kitos logiškai galimos, bet nepastebėtos kintamųjų konjunktūros (priklausomojo kintamojo baigties prielaidos, ieškant paprasčiausio sprendinio, parinktos „TOSMANA“ programos), gautos kur kas paprastesnės sėkmingo ir nesėkmingo islamistų įsitvirtinimo formulės. Vis dėlto, kaip matyti, paprastumas ne visada suteikia aiškumo – tokį sudėtingą procesą, kaip islamistų įsitvirtinimas, reikia aiškinti išsamiau.

Tyrimas turi ir trūkumų. Mokslinėje literatūroje kol kas nėra pristatyta konkrečių pagrindinių teorijų, aiškinančių islamistinių sukilimų palankias sąlygas, – dominuoja atvejo analizės. Todėl, atliekant tyrimą, naudota daug skirtingų teorijų, kuriose išskiriami skirtingi veiksniai, jie nevienodai aiškinami. Dėl šios priežasties, aiškinant kintamųjų ryšį, liko nemažai vietos interpretacijai. Tai kiek komplikuoja KLA, nes gali įsivelti aiškinimo ar priežastinumo nustatymo klaidų. Minėtina ir tai, kad duomenys, naudoti šiam darbui (tarptautinių organizacijų indeksai, ataskaitos, vertinimai), ne visada galėjo tiesiogiai ir tiksliai atspindėti pasirinktus

kintamuosius. Teorinėje dalyje dažniausiai minėtų tyrėjų darbuose naudojami kintamųjų indeksai nebuvo atnaujinami, jie galėjo būti neprieinami arba neapimantys mūsų tirtų šalių. Tokiais atvejais stengtasi atrasti panašius indeksus arba nustatyti, į kurias duomenų bazines įtraukti tyrėjų aprašytų kintamųjų dėmenys. Svarbu ir tai, kad darbe naudoti kintamieji buvo agreguoti, t. y. sudaryti iš kelių skirtingų kintamųjų, todėl tikėtina, kad nagrinėjama informacija galėjo būti perteklinė ir paveikti analizės „grynumą“. Vis dėlto, kaip jau minėta, kintamieji ir jų rodikliai parinkti laikantis akademinėje literatūroje aprašomų sąlygų ir algoritmų.

Taigi tyrimas parodė, kad sėkmingam islamistų įsitvirtinimui paaiškinti pakanka valstybėje egzistuojančių sąlygų (angl. *preconditions*). Užsienio pagalba ir vidiniai grupuočių veiksniai taip pat gali būti svarbūs, tačiau, jei nėra palankių sąlygų valstybėje, įsitvirtinimas nebus sėkmingas. Galima teigti, kad šios darbe tirtos sąlygos yra lyg šaknys, be kurių sukilimas bus pasmerktas.

2003 m. balandžio 2 d. įkurta Studentų mokslinė draugija (SMD) yra akademinė organizacija, vienijanti mokslinę veiklą besidominčius Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto studentus ir kelianti sau trejopus tikslus:

- gilinti politikos mokslų žinias, ugdyti studentų kritinį mąstymą, skatinti jų mokslines ambicijas ir formuoti mokslinio darbo įgūdžius;
- plėtoti TSPMI dėstytojų ir studentų dialogą;
- puoselėti tarpinstitucinius ir tarptautinius akademinus studentų ryšius.

Siekdama įgyvendinti išsikeltus tikslus, SMD rengia metines studentų mokslinių darbų konferencijas, diskusijas, atlieka politinių įvykių analizę, mokslo tiriamuosius darbus, organizuoja mokslinius seminarus, viešąsias kviestinių lektorių paskaitas.

Geriausių 2020–2021 m. rašto darbų almanachas yra vienas iš Draugijos projektų.

Kalbos redaktorė *Ona Petrėnienė*
Maketuotoja *Vida Vaidakavičienė*

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Knygos internete: www.knygynas.vu.lt
Mokslo periodikos žurnalai: www.zurnalai.vu.lt